

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

ULÛMÛ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA
ZERKEŞÎ VE SUYÛTÎ'NİN MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdullah YAZAN

Sivas
Eylül 2015

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

ULÛMÛ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA
ZERKEŞÎ VE SUYÛTÎ'NİN MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdullah YAZAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ömer ASLAN

Sivas
Eylül 2015

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Başlığı : Ulûmü'l-Kur'ân Bağlamında Zerkeşî Ve Suyûtî'nin Mukayesesi
Savunma Tarihi : 01.09.2015
Danışmanı : Doç. Dr. Ömer ASLAN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Hasan KESKİN

Üye : Prof. Dr. Abdulmecit OKCU

Üye : Doç. Dr. Ömer ASLAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Abdullah YAZAN tarafından hazırlanan Ulûmü'l-Kur'ân Bağlamında Zerkeşî Ve Suyûtî'nin Mukayesesi başlıklı tez, kabul edilmiştir./....../.....

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalârından faydalândığımda bu çalışmalârın ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalârına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza
Abdullah YAZAN

ÖNSÖZ

Yüce Yaraticının varlığını ve birliğini tanıtan, tefekkür, bilgi ve davranış arasında bağ kurarak bizlere tutarlı bir hayat çizgisi getiren, inanma ve yararlı iş yapmayı kalıcı mutluluğun ve kurtuluşun anahtarı kılan yüce kitabımız Kur'ân, sonsuz manevi bir hazinedir. Kur'ân insanlığı aydınlatmaya başladığı günden beri ışığından hiçbir şey kaybetmemiş, taşıdığı değer ve anlamlar, getirdiği ahlak ve erdem ilkeleri hep taze ve yeni olarak kalmıştır.

Cebrail (as) vasıtasıyla yirmi üç yılda tedricen Rasûlullah'a vahyedilen Kur'ân, indiği topluma onların diliyle hitap edip, kendisine inananların hayatlarını yönlendirmeyi hedef edinen ilahi bir kitaptır. O, ilk muhatapları tarafından anlaşılacak gibi bir sorunla karşılaşmamıştır. Kapalı görülen hususlar vahyin tebliğ ve tebyiniyle görevli olan Rasûlullah tarafından gerek sözlü gerekse uygulamalı olarak açıklanmıştır.

Zamanla İslam coğrafyasının genişlemesi ve Arap olmayan milletlerin müslüman olmasıyla Kur'ân'ın anlaşılması yönündeki çabalâr da artmaya başlamış, önceleri çok rahat bir şekilde anlaşılmasına rağmen sonralârı tarihi, sosyal ve kültürel farklılıkların günden güne artması Kur'ân'a yaklaşım için daha teknik konuların meydana çıkmasına neden olmuştur. Bu tür çalışmalâr zamanla sistematik hale getirilerek "Ulûmü'l-Kur'ân" adlı eserler telif edilmeye başlanmıştır.

Tarihi süreçte Kur'ân'a yönelik çalışmalâr artmış, bu çerçevede müstakil ilimler meydana gelmiştir. Başta tefsir, fıkıh ve kelim olmak üzere çeşitli İslamî ilimler ile bunların metotlarını oluşturan usûl kitapları telif edilmiştir. Bu çerçevede Arap dili ve belâgatının da tefsir çalışmalârındaki önemine riâyet edilerek dil ağırlıklı çalışmalâr yapılmıştır. Kur'ân'a yönelik yapılan bu çalışmalâr arasında en başat konunun Ulûmü'l-Kur'ân olduğunda şüphe yoktur. Nitekim, Ulûmü'l-Kur'ân da böyle bir amaçla zuhûr etmiştir.

Kur'ân'ın doğru anlaşılması gayesiyle Ulûmü'l-Kur'ân adı altında kapsamlı eserler telif edilmiştir. Mesela; el-Hûfî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri bunlardan biridir. Sekizinci asırda Mısır'da yaşayan alimlerden Zerkeşî kendinden dört asır önce tedvin edilmeye başlanan Kur'ân ilimlerini daha derli toplu bir şekilde ele alarak *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır. Zerkeşî'den sonra

Kur'ân ilimlerine son noktanın konulduğunu söylemek mümkün değildir. Zerkeşî'den bir buçuk asır sonra Suyûti, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır. Suyûti bu eserini yazarken Zerkeşî'nin el-Burhân'ından faydalandığını belirtmiştir. Ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili çalışmalâr, eser telifi, makale, tez vs. şeklinde günümüze kadar gelmiştir. Fakat araştırma ve incelemelerimizde Zerkeşî ve Suyûti'nin Ulûmü'l-Kur'ân'a dair eserlerinin neredeyse bu alânla ilgili çalışmalârın bir çoğu için birer kaynak olduğunu söylemek mümkündür.

Tezimiz, Ulûmü'l-Kur'ân konularında kendilerinden sonraki çalışmalâra kaynak mesabesinde olan Zerkeşî ve Suyûti'nin Kur'ân ilimleri alânında ele almış oldukları konuların mukayesesini esas almıştır. Tezimizde Kur'ân'ı anlamaya yönelik eser ve klasik tefsir usulü kaynaklarından yararlanılarak Ulûmü'l-Kur'ân konularında Zerkeşî ve Suyûti mukâyese edilmeye çalışılmaktadır. Tezimiz, Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zerkeşî ve Suyûti'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilirken ikinci bölümde Kur'ân ilimlerinin tanımı, doğuşu ve tedvini ile Ulûmü'l-Kur'ân bağlamında müelliflerin Sebeb-i Nüzûl, Nâsîh-Mensûh, Muhkem ve Müteşâbih, Vücûh ve Nezâir, İ'câzü'l-Kur'ân, Emsâlü'l-Kur'ân, Aksâmü'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Fevâtihu's-Süver, Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver, Cedelü'l-Kur'ân, Fedâilü'l-Kur'ân, Havâssü'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân, Ahrufu's-Seb'a ve Hitâbü'l-Kur'ân konularında mukayese edilmesi ele alınmaktadır.

Bu çalışmamda bana yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Ömer ASLAN'a, her müracaatımda emeklerini esirgemeyen kıymetli hocalârim Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ ve Prof. Dr. Hasan KESKİN'e teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah YAZAN
Sivas 2015

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	
ÖNSÖZ.....	ii
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİKLERİ	2
IV. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ZERKEŞÎ VE SUYÛTÎ' NİN HAYATI.....	4
I. ZERKEŞÎ' NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
A. Hayatı.....	4
a. Doğumu ve Kimliği.....	4
b. İلمي Hayatı ve Seyahatleri.....	5
c. Siyasi Hayatı	6
d. Öğrencileri	7
e. Vefatı.....	7
B. Eserleri	7
a. Kur'ân ve Tefsir İlimleri	8
b. Hadis ve Hadis İlimleri	8
c. Fıkıh ve Fıkıh İlimleri	9
d. Tarih ve Biyografi.....	10
e. Dil ve Edebiyat.....	10
f. Tevhid ve Kelam.....	10
II. SUYÛTÎ' NİN HAYATI VE ESERLERİ	10
A. Hayatı.....	10
a. Doğumu ve kimliği	10
b. İلمي hayatı ve Seyahatleri	11
c. Siyasi Hayatı	12
d. Öğrencileri	14
e. Vefatı.....	14
B. Eserleri	15
a. Hadis.....	15
b. Hadis Usulü.....	17
c. Fıkıh	18
d. Fıkıh Usulü, Tasavvuf.....	18

e. Lügat, Sarf, Nahiv	18
f. Meâni, Beyan, Bedî	19
g. Edebiyat	19
h. Tarih	19
i. Kur'ân İlimleri	20
İKİNCİ BÖLÜM	22
ULÛMÛ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA ZERKEŞÎ VE SUYÛTÎ'NİN	
MUKAYESESİ	22
I. ULÛMÛ'L-KUR'ÂN	22
A. Tanımı	22
B. Doğuşu ve Tedvini	23
II. SEBEBÎ NÜZÛL	26
A. Zerkeşî'ye Göre Sebebi Nüzûl	26
B. Suyûti'ye Göre Sebebi Nüzûl	31
C. Zerkeşî Ve Suyûti'nin Sebebi Nüzûl Konusunda Mukayesesi	40
III. NÂSİH MENSÛH	41
A. Zerkeşî'ye Göre Nâsîh Mensûh	42
B. Suyûti'ye Göre Nâsîh Mensûh	47
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Nâsîh Mensûh Konusunda Mukayesesi	52
IV. MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH	54
A. Zerkeşî'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih	55
B. Suyûti'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih	59
C. Zerkeşî Ve Suyûti'nin Muhkem ve Müteşâbih Konusunda Mukayesesi	61
V. VÛCÛH VE NEZÂİR	63
A. Zerkeşî'ye Göre Vücûh ve Nezâir	63
B. Suyûti'ye Göre Vücûh ve Nezâir	65
C. Zerkeşî Ve Suyûti'nin Vücûh ve Nezâir Konusunda Mukayesesi	66
VI. İ' CÂZÛ'L-KUR'ÂN	67
A. Zerkeşî'ye Göre İ' câzû'l-Kur'ân	67
B. Suyûti'ye Göre İ' câzû'l-Kur'ân	70
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin İ' câzû'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	74
VII. EMSÂLÛ'L-KUR'ÂN	76
A. Zerkeşî'ye Göre Emsâlû'l-Kur'ân	76
B. Suyûti'ye Göre Emsâlû'l-Kur'ân	78
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Emsâlû'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	79
VIII. AKSÂMÛ'L-KUR'ÂN	80
A. Zerkeşî'ye Göre Aksâmû'l-Kur'ân	81
B. Suyûti'ye Göre Aksâmû'l-Kur'ân	81
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Aksâmû'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	83
IX. MÛBHEMÂTÛ'L-KUR'ÂN	84
A. Zerkeşî'ye Göre Mübhemâtû'l-Kur'ân	85
B. Suyûti'ye Göre Mübhemâtû'l-Kur'ân	87

C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	90
X. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN	92
A. Zerkeşî'ye Göre Müşkilü'l-Kur'ân	93
B. Suyûti'ye Göre Müşkilü'l-Kur'ân	96
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Müşkilü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	97
XI. FEVÂTİHU'S-SÜVER	98
A. Zerkeşî'ye Göre Fevâtihu's-Süver	98
B. Suyûti'ye Göre Fevâtihu's-Süver	101
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Fevâtihu's-Süver Konusunda Mukayesesi	103
XII. MÜNÂSEBÂTÜ'L ÂYÂT VE'S-SÜVER	104
A. Zerkeşî'ye göre Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver	104
B. Suyûti'ye Göre Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver	108
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver Konusunda Mukayesesi	112
XIII. CEDELÜ'L-KUR'ÂN	113
A. Zerkeşî'ye göre Cedelü'l-Kur'ân	113
B. Suyûti'ye göre Cedelü'l-Kur'ân	116
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Cedelü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	120
XIV. FEDÂİLÜ'L-KUR'ÂN	121
A. Zerkeşî'ye göre Fedâilü'l-Kur'ân	121
B. Suyûti'ye göre Fedâilü'l-Kur'ân	122
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Fedâilü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	123
XV. HAVÂSSÜ'L-KUR'ÂN	124
A. Zerkeşî'ye göre Havâssü'l-Kur'ân	125
B. Suyûti'ye göre Havâssü'l-Kur'ân	126
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Havâssü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	126
XVI. GARİBÜ'L-KUR'ÂN	127
A. Zerkeşî'ye göre Garîbü'l-Kur'ân	128
B. Suyûti'ye göre Garîbü'l-Kur'ân	129
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Garîbü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	131
XVII. AHRUFU'S-SEB'A (YEDİ HARF MESELESİ)	132
A. Zerkeşî'ye göre Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)	133
B. Suyûti'ye göre Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)	136
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Yedi Harf Meselesinde Mukayesesi	137
XVIII. HİTÂBÜ'L-KUR'ÂN	138
A. Zerkeşî'ye göre Hitâbü'l-Kur'ân	138
B. Suyûti'ye göre Hitâbü'l-Kur'ân	143
C. Zerkeşî ve Suyûti'nin Hitâbü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi	148
SONUÇ	150
BİBLİYOGRAFYA	154
ÖZGEÇMİŞ	159

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	: Çeviren/Çevirenler
Der.	: Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKS	: Dinî Kavramlar Sözlüğü
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.Ü. İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M	: Miladi
md	: Madde
MEB Yay.,	: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
MÜİF Der.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFV Yay.,	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
No	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
Tahk.	: Tahkik
Vb.	: Ve benzeri

ÖZET

YAZAN Abdullah, “Ulûmü’l-Kur’ân Bağlamında Zerkeşî ve Suyûtî’nin Mukayesesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.

Ulûmü’l-Kur’ân, Kur’ân’ı anlamak ve hayata geçirmek için Kur’ân’a çeşitli açılardan hizmet eden ilimlerdir. Üçüncü asırdan itibaren bu konuda eserler telif edilmiş ve günümüze kadar da süregelmiştir. Bunlar arasında birer mihenk taşı kabul edilen Zerkeşî ve Suyûtî’nin “Burhân” ve “İtkân” adlı eserleri Kur’ân ilimleri arasında ön plana çıkmış önemli çalışmalardır.

Tezde, Zerkeşî ve Suyûtî’nin hayatı, eserleri ve Kur’ân ilimleri hakkındaki görüşlerine yer verilerek bu görüşler mukayese edilip birbiriyle örtüşen ve ayrışan yönler incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zerkeşî ve Suyûtî’nin hayatı, yaşadığı ortam ve eserleri, ikinci bölümde Ulûmü’l-Kur’ân’ın tanımı, doğuşu ve tedvin edilmesi, üçüncü bölümde ise Zerkeşî ve Suyûtî’nin Ulûmü’l-Kur’ân konularındaki görüşleri ile bu görüşlerin mukayese edilmesine yer verilmiştir.

Zerkeşî ve Suyûtî, Memlûkler Devleti’nin siyasal arenaya hakim olduğu dönemlerde yaşamışlardır. Memlûkler Devleti’nin ilk yıllarında yer alân Zerkeşî ile devletin yıkılmaya yüz tuttuğu son dönemlere yetişen Suyûtî, İslamî ilimlerde önemli eserler vermişlerdir. Bu mümtaz şahsiyetlerin Ulûmü’l-Kur’ân konularında telif etmiş oldukları eserlerin günümüz tefsir metodolojisine referans oldukları bilinmektedir. Kur’ân’ın daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için tefsir ilminin olmazları arasında yer alân Kur’ân İlimlerinin keyfiyeti çok önemlidir. Bu hususa katkı sağlamak amacıyla; Ulûmü’l-Kur’ân’da Zerkeşî-Suyûtî Mukayesesinin önemli olduğu düşüncesiyle böyle bir çalışma yapılmıştır.

Tezimiz, Zerkeşî ve Suyûtî’nin Ulûmü’l-Kur’ân konularındaki görüşlerini mukayese etmeye yönelik olup, özellikle alânla ilgili kaynaklara müracaat edilerek konunun tahlil edilmesine çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Zerkeşî, Suyûtî, Ulûmü’l-Kur’ân, Mukayese.

ABSTRACT

YAZAN Abdullah, “Zerkeşî ve Suyûtî’s Comparison within the context of Ulûmü’l-Kur’ân”, Master’s thesis, Sivas 2015.

Ulûmü’l-Kur’ân is sciences which serve to Kur’ân in different ways in order to understand and actualise Kur’ân. Since the third century, works have been explained on the issue and have come until today. Among these works, “Burhan” and “İtkan” of Zerkeşî and Suyûtî are important works of Kur’ân science.

In the thesis, Zerkeşî and Suyûtî’s life, works, views about Kur’ân have been included and their differences and same ways were evaluated. The thesis consists of three main parts. In the first part, Zerkeşî and Suyûtî’s life, palâce and works, in the second part description of Ulûmü’l-Kur’ân, birth and codification, in the third part, views about Ulûmü’l-Kur’ân and views’ comparison are taking place.

Zerkeşî and Suyûtî lived during the time when mamelukes controlled political arena. Zerkeşî who took place in the first years of mamelukes, and Suyûtî who grew up in the last time of mamelukes wrote important islamic works of art.

Works of art on the issues of Ulûmü’l-Kur’ân are references for today’s explanation (comment) methodology. Kur’ân sciences are very important in terms of Kur’ân’s being understood in a better way. This study has been done considering that comparasion of Zerkeşî-Suyûtî in Ulûmü’l-Kur’ân is very important to contribute to this issue.

The thesis is towards comparing Zerkeşî and Suyûtî’s views on Ulûmü’l-Kur’ân issues. Especially, concerned sources have been searched and analysed regarding the issue.

Key words: Zerkeşî, Suyûtî, Qur’anic science, Comparasion.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamız, hicri VIII. (milâdi XIV.) asırda Mısır'da yaşayan ünlü alim Bedreddin Zerkeşî'nin "*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eseriyle hicri X. (Milâdi XVI.) asırda yine Mısır'da yaşayan Celâleddin Suyûtî'nin "*el-Itkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*" isimli eserlerini Ulûmü'l-Kur'ân bağlamında inceleyip mukâyese edilmelerini konu edinmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bedreddin Zerkeşî ve Celâleddin Suyûtî'nin tefsir ilimlerine dair yazdıkları "*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*" ve "*el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*" isimli eserlerindeki Ulûmü'l-Kur'ân konularını mukayese etmedeki amacımız, Zerkeşî ve Suyûtî'nin Kur'ân ilimlerini incelemelerini ve kendilerine özgü yaklaşımlarını inceleyip ortaya çıkarmak, Zerkeşî ve Suyûtî'nin inceledikleri Kur'ân İlimleri, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasına ne tür katkılar sağladığını tespit etmek ve birbirlerinden ne ölçüde etkilendiklerini ortaya çıkarmaktır. Zamanlarının önemli ilmi şahsiyetlerinden olan Zerkeşî ve Suyûtî'nin kültürel, bilimsel dünyasına yön veren tarihi arka planına ışık tutmak ve Ulûmü'l-Kur'ân konularında birbirleriyle mukayese edilerek hemfikir oldukları konuları ya da farklı düşüncelerini ortaya çıkarıp bir sonuca varmak tezimizin en önemli amaçlarından biridir.

XIV. ve XVI. asırların siyasi ve ilmi yapılarının Zerkeşî ve Suyûtî'nin yetişmelerine etkileri incelenirken onların günümüze kadar uzanan sürece katkıları bilimsel veriler çerçevesinde değerlendirilmeye gayret edilecektir. Çalışmamızın önemli amaçlarından biri de Zerkeşî ve Suyûtî'nin Kur'ân ilimlerine bakış açılarının mukâyese edilecek olmasıdır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Araştırmamızın en temel kaynakları Zerkeşî'nin “el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân” ı ile Suyûtî'nin “el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eseridir¹. Çalışmamız süresince Zerkeşî ve Suyûtî'yi çeşitli yönleriyle ele alân ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmalârdan da istifade edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zerkeşî'nin yaşadığı XIV. asır ve Suyûtî'nin yaşadığı XVI. asır ile ilgili genel bilgiler sunuldu. Akabinde birçoğu günümüze kadar gelen eserlerinden bir kısmı incelendi. Araştırmamızın ikinci bölümünde Kur'ân ilimlerinin tanımı, ortaya çıkması, tedvin edilmesi ve günümüzdeki durumu hakkında bilgiler verildi. Akabinde Zerkeşî ve Suyûtî'nin Ulûmü'l-Kur'ân konularındaki görüşleri ve tercihleri tespit edilip birbiriyle mukayese edilmeye çalışıldı.

Araştırmamızda her türlü ön kabul ve ön yargılardan uzak kalınmaya, hedeflenen veri, bulgu ve kaynaklara ulaşmak için titizlik gösterilmeye çalışılmış, elde edilen veriler, bilimsel kurallara uyularak objektif yorumlarla değerlendirilmeye gayret gösterilmiştir.

IV. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zerkeşî ve Suyûtî hakkındaki kaynakları; dönemleri hakkında bilgi sunan tarih kitapları, Zerkeşî ve Suyûtî hakkında çeşitli vesileler ile kaleme alınan kitap, makale ve tezler olarak incelememiz mümkündür. Zerkeşî ve Suyûtî hakkında bilgiler incelenirken öncelikle yaşadıkları dönemler hakkında bilgiler verildi. Zerkeşî'nin yaşadığı dönem Memlûk Devleti'nin ilk kurulduğu yıllara rastlarken Suyûtî'nin yaşadığı dönem ise Memlûk Devleti'nin son zamanlarıdır. Bu dönemler hakkında bilgiler araştırılırken M. Kazım Kopraman'ın Kültür Bakanlığı Yayınları arasından çıkan “*Mısır Memlukleri Tarihi*” kitabını, Süleyman Özbek'in “*Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calut*” maddesini, İsmail Yiğit'in Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde bulunan “*Memlukler*” maddesini ayrıca yine İsmail Yiğit'in “*Ayni'yi Yetiştiren Memlukler*”

¹ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (tahk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2007. Ebû'l-Fazl Abdurrahman Celalüddin b. Kemalüddin es-Suyûtî, **el-Itkân fî Ulumi'l-Kur'ân**, (tahk. Muhammed Salim Haşim), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004. Çalışmamız süresince müelliflerin yukarıda zikredilen eserleri ele alınmıştır.

Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış” adlı makalesinden faydalândık. Bu kaynakların yanında Zerkeşî ve Suyûtî hakkında bilgiler veren eski kaynaklardan da istifade ettik. Bu eserleri de bahsi geçtikçe dipnot olarak verdik. Bunlar arasında Kâtip Çelebi’nin “*Keşfü’z-Zünûn an Esâmi ve’l-Fünûn*”, Ömer Rıza Kehhâle’nin “*Mûcemü’l-Müellifîn Terâcîmü Mûsannifî’l-Kütübi’l-Arabiyye*”, Hayrettin Zirikli’nin “*el- A’lâm Kâmûsu Terâcîm li Eşhûri’r-Rical ve’n-Nisa mine’l-Arap ve’l-Mustaribin ve’l- Müsteşrikin*”, İsmail Paşa el-Bağdadi’nin “*Hediyetü’l-Arifîn Esmaü’l-Müellifîn ve Eserü’l- Mûsannifîn*” gibi temel kaynaklar da bulunmaktadır.

Zerkeşî ve Suyûtî hakkında yapılan çalışmalârından Bilal Deliser’in “*Ez-Zerkeşî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri*”² isimli tezi, Vedat Tekin’in “*Zerkeşî’nin el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân’ında Anlama ve Yorum*”³ adlı çalışması ile Suyûtî hakkında yapılan Harun Bekiroğlu’nun “*el-Burhân ve el-Itkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi*”⁴ ve İbrahim Hakkı İmamoğlu’nun “*Celeddin es-Suyûtî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri: el-Itkân Örneği*”⁵ isimli tez çalışmalarıyla birlikte müelliflerin kendilerinin görüş ve düşüncelerini yansıtan eserleri de göz önünde bulundurularak tezimiz hazırlandı. Çalışmamızda “*el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*” ile “*el-Itkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*” arasında Ulûmü’l-Kur’ân konularının mukayesesinde, Zerkeşî’nin “*el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*”, muhakkik Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2007; Suyûtî’nin, “*el-Itkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*”, tahkîk ve tashîh Muhammed Salim Haşim, Dâru’l-Kütübi’l- İlmiyye, Beyrut 2004, nüshalârı esas alınmıştır.

² Bilal Deliser, “*Ez-Zerkeşî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2004.

³ Vedat Tekin, “*Zerkeşî’nin el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân’ında Anlama ve Yorum*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2007.

⁴ Harun Bekiroğlu, “*el-Burhân ve el-Itkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi*”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2012.

⁵ İbrahim Hakkı İmamoğlu, “*Celeddin es-Suyûtî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri: el-Itkân Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZERKEŞÎ VE SUYÛTÎ' NİN HAYATI

I. ZERKEŞÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı

a. Doğumu ve Kimliği

Bir Türk ailesinin çocuğu olan Bedrüddin Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır Ebû Abdullah ez-Zerkeşî el-Mûsilî⁶ 745/1344 tarihinde Kâhire'de dünyaya gelmiştir.⁷ Babası Memlûkler'den olan Zerkeşî küçük yaşta baba mesleği olan altın işlemeciliğiyle uğraşmıştır. Zerkeşî, Mısır'da doğduğu için "el-Mısrî", Türklerden olduğu için "et-Türki", Şâfi mezhebinden olduğu için "eş-Şâfi", bir çok tasnifi bulunduğu için "el-Musannif", Şâfi mezhebi fikhî hakkında İmam Nevevî (677/1278)'nin telif ettiği "el-Minhac" isimli esere yazdığı şerh ve ta'liklerinden dolayı "el-Minhâci", kendini ilme vermeden önce de altın işlemeciliği yapmasından dolayı "ez-Zerkeşî"⁸ gibi lakaplarla anılmıştır.⁹

Zerkeşî, kendini ilme verdikten sonra ilk olarak İmam Nevevî'nin "el-Minhac" adlı fikhî eserini ezberlemiştir. Daha sonra devrin önde gelen alimlerinden Cemaleddin el-İsnevi (772/1370)'nin ders halkasına katılmış, Şeyh Sirâceddin el-Bulkûni (805/1402)'den de ders almıştır.¹⁰ Hafız Moğultay (762/1361)'dan ise hadis dersleri almıştır. Zerkeşî ders ve fetva vermekle meşgul olmuş ve Karafetu's-Suğra'da Kerimüddin Hankah'ının¹¹ şeyhliğini üstlenmiştir.¹² Zerkeşî'nin ilme olan

⁶ Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Bahadır, **Teşnifu'l-Mesâmi bi-Cem'i'l-Cevâmi' li Tâceddin es-Sübki**, (Tahk. Seyyid Abdülaziz, Abdullah Rebi), Mektebetü Kurtuba, Kâhire 1999, I,52.

⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi** (Tabakatü'l-Müfessirin), Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974, II, 810.

⁸ Zerkeşî: Farsça bir tamlama olup altın süsleme ve işleme sanatı anlamına gelir; Hayreddin Zirikli, **el-A'lâm Kamus Terâcim Li Eşheri'r-Rical ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn**, Dâru'l-İlim li'l-Melayin, Beyrut 1997, VI, 60-61; Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lâm**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, IV, 2414; Deliser, age, s 9.

⁹ Zerkeşî, I, 53.

¹⁰ Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemu'l-Müellifin**, Matbaatu't-Teraki, Dimeşk 1378 /1959, IX, 121-122; X, 205

¹¹ Hankah: Allah rızası için, misafirleri minnet altında bırakmamak için fakirlere, dervişlere ve talebe-i ulûma yemek verilen ve misafir edilen yer.

¹² Kehhale, age, IX, 121.

düşkünlüğü, onun küçük yaşta öğrendiği zerkeş zanaatıyla uğraşmasına fırsat vermemiştir. Hocası Birmâvi (831/1428) onun dünya işleriyle uğraşmayıp kendini ilme verdiğini, dünya işlerini onun adına yakın akrabalarının yürüttüğünü söylemiştir.¹³

b. İlmî Hayatı ve Seyahatleri

Zerkeşî'nin yaşadığı dönemdeki ilmi çalışmalâr siyasi istikrarsızlıklardan etkilenmiş fakat bununla birlikte Memlûk sultanları, Zengiler ve Eyyubiler döneminden kalân medreselerin sayısını artırarak yeni medreseler inşa ettirmişlerdir. Çünkü Moğolların Bağdat'ı işgali (656/1258) sonrasında âlimler, o zamana kadar İslam alemi için alimler yurdu sayılan Bağdat'tan Mısır'a gelip yerleşmişlerdir.¹⁴ Bu dönemde Mısır'da bulunan İslam âlimleri büyük çabalâr gösterip öğrenci yetiştirmiş ve pek çok eser te'lif etmişlerdir.¹⁵

Memlûkler dönemindeki ilmi hayatın canlanmasında Memlûk sultanlarının payı büyüktür. Sultanlar âlimlere önem veriyor, onları dinliyor ve onlara hak ettikleri değeri veriyorlardı. Bu dönemde yaşamış binlerce âlimden İbn Teymiyye (728/1328), Mizzi (742/ 1341), Ebû Hayyan (745/1344), Zehebî (748/1347), İbn Kayyim (751/1350), Moğultay (762/ 1361), Cemaleddin el-İsnevi (772/1370), İbn Kesir (774/1372), Şihabüddin el-Ezrai (783/ 1381) ve Siracüddin el-Bulkûni (805/1402) sadece birkaç tanesidir.¹⁶

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Zerkeşî ilk önce Cemalüddin el-İsnevi'den dersler alâarak ondan Şâfiî fikhini okumuştur. Bu sırada Siracüddin el-Bulkûni'yi tanımış ve ondan Fıkıh, Fıkıh Usulü, Nahiv ve Kıraat dersleri almıştır.¹⁷ Şeyh Salâhüddin b. Umeyle (762/1361)'nin ve Hafız İmadüddin ibn Kesir (774/1372)'in meşhur alim olduklarını öğrenince 752/1351 tarihinde Şam'a yolculuk yapıp Şeyh Salâhüddin b. Umeyle'den Hadis, Hafız İmadüddin ibn Kesir'den de Hadis ve Fıkıh okumuştur. Daha sonra Halep'e geçip orada meşhur olan Şeyh

¹³ İbnu'l-İmad, Ebû'l-Felah Abdulhayy b. Ahmed, **Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb**, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1992, VI, 335.

¹⁴ İslam Ansiklopedisi, "**Memlukler Mad.**", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, VIII, 689-692.

¹⁵ Mahmut Şakir, **İslam Tarihi** (Çev. Ferid Aydın), Kahraman Yayınları, İstanbul 1994, VIII, 33.

¹⁶ Bilmen, age, II, 603.

¹⁷ Abdulkadir b. Bedran ed-Dımeşki, **el-Medhal**, (Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Müessesetü'r- Risale, Beyrut 1401/1981, s.49.

Şihabüddin el-Ezrai (783/1381)'den Fıkıh ve Fıkıh Usûlü dersleri almıştır. Mısır'a geri dönen Zerkeşî, fetva, tedris ve te'lifle uğraşmıştır.¹⁸

Zerkeşî, böylesine canlı bir ilmi ortamda yaşaması ve ilme olan merakı sayesinde kendini yetiştirmesini bilmiştir. Kimseyle içli dışlı olmamış¹⁹, zamanının çoğunu kütüphanede geçirmiş, okumuş, notlar almış ve o notları temize çekmiştir.²⁰

c. Siyasi Hayatı

Zerkeşî' nin yaşadığı asırda Mısır, Suriye ve Hicaz bölgeleri Memlûkler Devleti'nin hakimiyetindeydi.²¹ Memlûkler Devleti, İslam bölgelerini yağmalayan Moğol istilasının devam ettiği bir dönemde Mısır'da kuruldu.²² Moğol istilasından kaçan alimlerin Memlûkler Devletine sığınmasıyla Mısır ve Dimeşk İslam dünyasının en önemli ilim merkezi haline geldi.²³ Memlûkler, 1260 yılında İslam dünyasını yağmalayan Moğolları Ayn Calut Savaşı'yla²⁴ durdurdu. Bu savaşı kazanan I. Baybars saltanatına dini meşruiyet kazandırmak ve hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Abbasi ailesinden birini halife ilan ederek Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden kurdu. Böylece hilafetin hamisi olarak bütün İslam ülkeleri üzerinde nüfuz sahibi oldu.²⁵

Memlûkler döneminde dünyaya gelen Zerkeşî'nin gençlik ve olgunluk yılları, Memlûk sultanlarından Nâsır b. Muhammed'in oğulları ve torunları döneminde (1341-1361) geçti.²⁶ Bu dönemde sekiz sultan değişti, küçük yaştaki çocuklar tahta geçirildi, taht kavgaları ve buna bağlı olarak çıkan isyanlar ile istikrarsız bir dönem yaşandı.²⁷ Bu istikrarsız dönemde ilim öğrenen Zerkeşî, kendini ilme adanmış, sultanlardan, devlet yöneticilerinden ve siyasi hayattan uzak kalmayı tercih etmiştir. Buna rağmen döneminde ortaya çıkan tâun salgını ile ilgili bir risale yazmıştır.

¹⁸ İbn Hacer el-Askalâni, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Âyâni'l-Mieti'Sâmine*, (tah. Muhammed Seyyid Câdu'l- Hak), Dâru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, t.siz, c. III, 351; Deliser, age, s 10.

¹⁹ İbn el-İmad, age, VI, 335.

²⁰ İbn Hacer el-Askalâni, age, IV, 18.

²¹ İsmail Yiğit , “*Memlûkler*” md, DİA, Ankara 2004, XXIX, 90; Memlûkler Devleti (658/1250-923/1517) tarihleri arasında Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerine hakim olmuşTür.

²² Yiğit, agm.

²³ Yiğit, agm.

²⁴ Ayn Calut savaşı için bkz. Süleyman Özbek, *Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calut*, Türkler, Yeni Türkiye yay. , Ankara 2002, V, 127-133

²⁵ Yiğit, agm.

²⁶ M. Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri*, Türkler, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, V, 3

²⁷ Yiğit, agm.

Zerkeşî, hayatı boyunca siyasi olarak hiçbir görev almamış, müderrislik ve fetva gibi dini görevlerle yetinmiştir.²⁸

d. Öğrencileri

Zerkeşî kırk dokuz senelik kısa ömründe kendini yetiştirmiş, kitap te'lifinde bulunmuş ve bunların yanında da birçok talebe yetiştirmiştir.²⁹ Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Zerkeşî'nin talebelerinden bazıları şunlardır:

Muhammed b. Abdüddâim b. Mûsa el-Askalâni el-Birmâvî (831/1428), Kemalüddin Muhammed b. Hasan b. Muhammed eş-Şemenî (821/1418), Siracüddin Ömer b. İsa el-Vezûrî (861/1456), Necmeddin Ebû'l-Fütuh Ömer b. Mûsa b. Ahmed eş-Şaffi ibn Hıcci (830/1426), Abdurrahim b. İbrahim b. Muhammed el-Emyûfî (868/1463), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Osman el-Kettânî (852/1448).³⁰

e. Vefatı

Zerkeşî, genç denilebilecek bir yaşta henüz kırk dokuz yaşında iken 3 Recep Pazar günü 794/1392 tarihinde doğum yeri olan Kâhire'de vefat etmiş ve Emir Bektemur es-Sâkî'nin türbesinin yanındaki Karâfetü's-Suğrâ'ya defnedilmiştir.³¹

B. Eserleri

Memlûkler döneminde yaşayan alimler köklü bir İslami ilimler geleneğine sahip oldukları için bu dönemde alim demek, İslami ilimlerin tamamına vâkıf olan demektir. Velud bir müellif olduğundan “Musannif” lakabıyla anılan Zerkeşî, daha çok el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân eseriyle tanınmış olsada eserlerinin yarıdan fazlasını Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne dair eserler ile hocalârının ve bazı Şâffî alimlerinin

²⁸ Yiğit, agm.

²⁹ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır, **Selâsilü'z-Zehab**, (Tahk. Muhammed el-Muhtar b. Şinkîti), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1990, s.38.

³⁰ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır, **el-Mensur fi'l-Kavaid**, (Tahk.Teysir Faik Ahmet Mahmut), Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, yzs, 1402 /1982, Muhakkike ait mukaddime kısmı, I, 41-42; Deliser, age, s 12.

³¹ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (tahk. Mustafa Abdulkadir Ata), Muhakkikin mukaddimesi, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1428/2007, I, 10; Kehhale, age, X, 205.

fıkıh eserlerine yaptığı şerhler teşkil eder.³² Zerkeşî, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü'nün yanısıra Kur'ân ve Tefsir İlimleri, Hadis, Dil ve Edebiyat, Kelam ve Biyografi hakkında kıymetli eserler de yazmıştır.³³

a. Kur'ân ve Tefsir İlimleri

El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân³⁴, Tefsîru'l-Kur'ân³⁵, Keşfü'l-Meâni (fî'l-Kelâmi alâ Kavlihi Teâla) “Velemmâ belağa eşüddehû”³⁶

b. Hadis ve Hadis İlimleri

el-İcâbe li-İrâdi Ma'stedrekethu Âişe alâ's-Sahâbe³⁷, et-Tezkira fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehra³⁸, et-Tâlik alâ Umdeti'l-Ahkam/en-Nüket alâ Umdeti'l-Ahkam³⁹, en-Nüket alâ İbni's-Salâh/Talikuhu alâ Ulûmi'l-Hadis⁴⁰, et-Tenkîh li elfâzî'l-Camii's-Sahih⁴¹, ez-Zehübü'l-İbriz fî Tahrici Ehâdîsi Fethi'l-Aziz li'r-Rafî⁴², Şerhu'l-Erbaîn en-Neviyye⁴³, Şerhu'l-Buhâri / Şerhu Camii's-Sahih/et-Tenkîh fî Şerhi Camii's-Sahih⁴⁴, el-Mu'teber fî Tahrici Ehâdîsi'l- Minhac ve'l-Muhtasar⁴⁵, Şerhu't-Tenkîh li

³² Menderes Gürkan, “*Zerkeşî, Bedreddin*” md, DİA, İstanbul 2013, 44 XLIV, 290.

³³ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır, *el-İcâbe li İrâdi Mâ İstedrekethu Âişe ale's- Sahabe*, (Çev. Bünyamin Erul), Kitâbiyat, Ankara 2000, s. 59.

³⁴ Değişik baskıları vardır. Dâru'l-Marife, Beyrut 1972, 1990, 1994; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye (tahk. Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut 1980, 2007.

³⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun an Esmâi'l-Kütüb ve'l-Fünun*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, I, 448.

³⁶ Katip Çelebi, age s 448; Deliser, age, s 15.

³⁷ Zerkeşî'nin bu eseri 1939 yılında Dımeşk Haşimiyeye Matbaasında Said el-Efgani'nin tahkikiyle basılmıştır; aynı eser Bünyamin Erul tarafından Türkçeye çevrilip Kitâbiyat yayınları matbaasında 2000 yılında basılmıştır.

³⁸ Eser matbu olup değişik baskıları vardır. Dâru'l- Kütübü'l- İlmiyye, (tahk. Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut 1986 ; Dâru'l-Kütübü'l-Âliyye, Beyrut 1986; Hadis ile ilgili kaynak niteliği taşıyan ilk eserdir. Bkz. İsmail Lütfî Çakan, Hadis Edebiyatı, İFAV, İstanbul 1989, s. 132-133.

³⁹ Eser, İmam Abdulgani el-Makdisi (600/1203)'nin “Umdetü'l- Ahkâm” adlı eserindeki hadislerin tahririnden oluşmaktadır. Davudi, age, I, 48.

⁴⁰ Eser , “en-Nüketü alâ Mukaddimeti İbn Salâh” adıyla Mektebetü Evdai's-Selef matbaası tarafından 1998 yılında Riyad'da Dr. Zeynelabidin b. Muhammed Bila Feric tahkikiyle basılmıştır.

⁴¹ Eser Süleymaniye Kütüphanesinde Fatih /718 demirbaş numara'da kayıtlıdır. Buhâri'de geçen anlaşılması zor olan kavramlar açıklanmıştır. Sahih-i Buhâri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Bkz. İbn Hacer, ed- Dürer, III, 350.

⁴² Eser, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde yazma eserler bölümünde A.482 Arapça, Kat. 2973 demirbaş numaRa'da kayıtlıdır. Rafî el-Kazvini'nin eş-Şerhu'l-Kebirindeki Fethu'l-Aziz isimli hadislerin Zerkeşî tarafından tahririnden oluşmaktadır.

⁴³ İbn Hacer, age, III, 350; İmam Nevevi'nin Kırk Hadisi'nin Zerkeşî tarafından şerhi.

⁴⁴ Katip Çelebi, age, I, 500

el-Fâzî'l-Camii's-Sahih⁴⁶, el-Muhtasar fi'l-Hadis⁴⁷, Nesrû'd-Dürer fi Ehâdis-i Hayri'l-Beşer⁴⁸

c. Fıkıh ve Fıkıh İlimleri

İ'lâmü's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid⁴⁹, Tekmiletü Şerhi'l-Minhac⁵⁰, ed-Dibac fi Tevdihî'l-Minhac⁵¹, Hâdimu'r-Raffi ve'r-Ravda fi'l-Fürû⁵², et-Tırazu'l-Müzehheb fi Kavâidi'l-Mezheb⁵³, Habâya ez-Zevâya fi'l-Fürû⁵⁴, Zahru'l-Ariş fi Ahkâmi'l-Haşiş⁵⁵, ez-Zerkeşîyye⁵⁶, Şerhu't-Tenbih li'ş-Şirâzi⁵⁷, Şerhu'l-Mu'teber li'l-İsnevî⁵⁸, Fetevâ ez-Zerkeşî⁵⁹, Kitâbu'n-Nikah fi'l-Fıkhî'ş-Şaffî⁶⁰, Şerhu'l-Veciz fi'l-Fürû li'l-Gazâli⁶¹, Mecmuatü'z-Zerkeşî fi'l-Fıkhî'ş-Şaffî⁶², El-Kavâid fi'l-Fürû⁶³, El-

⁴⁵ Nevevi'nin "Minhac" ve İmam Müzeni'nin "Muhtasar" isimli eserlerindeki hadisleri tahrir eden bir eserdir. Tahk. Abdurrahim Kaşkari, Medine-i Münevvere, Camiatü'l-İslamiyye'ye doktora tezi olarak sunulmuşTür.

⁴⁶ Matbaatü'l-Mısriyye tarafından 1353/1934 de Kâhire'de basılmıştır.

⁴⁷ Tahk. Hamdi Abdulmecit es-Selefi, Mektebetü'l-İlmiyye, Kuveyt 1405/1985.

⁴⁸ Bkz. Katip Çelebi, age, II, 1927; Deliser, age, s 16.

⁴⁹ Değişik baskıları vardır. Mısır 1966 ve 1977, Matbaa-i Ehram, Kâhire 1982, Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995 baskıları yapılmıştır.

⁵⁰ Zerkeşî hocası İsnevi (772/1370)'nin "Mesakat-ı sulama" bölümüne kadar yazıp tamalayamadığı şerhe tamamlama mahiyetinde bir eserdir. Daha sonra Zerkeşî bu eserini ed-Dibac fi Tavdihî'l-Minhac olarak özetlemiştir. Bkz. Zerkeşî, "Hz Aişe'nin Sahabeye yönelttiği eleştiriler" s. 58-59

⁵¹ Dimeşk Zahiriyye Kütüphanesinde Şaffî fikhî no: 68 mahtut olarak bulunmaktadır. İki nüshası da Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye'de Şaffî Fıkhî no: 102 bulunmaktadır.

⁵² Zerkeşî'nin Şaffî Fıkhına dair eseridir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi yazma esrlere bölümünde A.672 (Arapça kat.4605 de kayıtlıdır. 19 cilttir.

⁵³ Eser Süleymaniye Kütüphanesinde Şehit Ali Paşa 925'te kayıtlıdır Fıkıh Terimler sözlüğüdür.

⁵⁴ Zerkeşî'nin Şaffî Fıkhına dair eseridir. Eserin birçok baskısı vardır. Tahk. Abdulkadir el- Ani, C.Ü.İ.F Kütüphanesinde 8575 demirbaş numarasında 297. 55 / ZER. H bölümünde kayıtlıdır.

⁵⁵ Zerkeşî bu eserinde haşhaşın zararlarını dinen tartışmış ve öneriler sunmuşTür. Eser Seyyid Ahmed tahkiki ile 1987 yılında Kâhire'de basılmıştır.

⁵⁶ İbn Hacer, ed-Dürer, III, 350. Zerkeşî hocası Bulkuni'nin haşiyelerini toplamıştır.

⁵⁷ Davudi, age, I, 158.

⁵⁸ Katip Çelebi, age, II, 1731.

⁵⁹ ez-Zerkeşî, el-Burhân, I, 14.

⁶⁰ Eser, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa 925 numaRa'da kayıtlıdır. Şaffî fikhında nikah ile alâkalı meseleler işlenmiştir.

⁶¹ Katip Çelebi, age, II, 1731.

⁶² Zirikli, age, VI, 287; Basım yeri ve tarihi yok.

⁶³ Eser, Teysir Faik Ahmet tahkiki ile 1985-1986 ve 1993 yıllarında, Vezaratü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye tarafından Kuveyt'te basılmıştır.

Bahru'l-Muht fî Usûli'l-Fıkh⁶⁴, Teşnûfu'l-Mesâmî bicemi'l-Cevâmî⁶⁵, Selâsilü'z-Zeheb fî'l-Usul⁶⁶, Şerhu Tenbîhi Ebî İshak eş-Şirâzî fî'l-Fürû⁶⁷.

d. Tarih ve Biyografi

Ukûdu'l-Cuman ve Tezyîlü Vefâyâtî'l-Âyan ibn Hallikan⁶⁸.

e. Dil ve Edebiyat

et-Tezkiratü'n-Nahviyye⁶⁹, Rebiu'l-Ğazlan fî'l-Edeb⁷⁰.

f. Tevhid ve Kelam

Risale fî Kelimeti't-Tevhid⁷¹, Malâ Yeseu'l-Mükellife Cehluh⁷².

II. SUYÛTÎ' NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı

a. Doğumu ve kimliği

Ebû'l- Fazl Abdurrahman Celalüddin b. Kemalüddin el-Hudayri es-Suyûtî, 1 Recep 849 da Kâhire'de doğmuştur. Suyûtî'nin atalârı orta Mısır'daki "Asyut"

⁶⁴ Eser, Abdulkadir Abdullah el-Ani tahkiki ile 1988 ve 1992 yıllarında, Vezaratü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye tarafından Kuveyt'te basılmıştır.

⁶⁵ Eser, Musa b. Ali b. Musa Fakihî tahkikiyle 1913 yılında Kâhire'de Matbaa-i Temeddün tarafından basılmıştır.

⁶⁶ Eser, Muhammed Muhtar b. Muhammed el- Emin eş-Şenkîti tahkiki ile Mektebetü İbn Teymiyye tarafından Kâhire'de basılmıştır.

⁶⁷ İsmail Paşa el-Bağdadi, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, Maarif Basımevi; İstanbul 1955, II, 157; Deliser, age, s 17.

⁶⁸ ez-Zerkeşî'nin İbn Hallikan'ın "Vefayat" adlı eserine zeyl olarak yazdığı biyografik bir eserdir. Eser, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4434 numara'da kayıtlıdır.

⁶⁹ Zerkeşî'nin bu eseri tüm nahiv konularını içerir. Eser İstanbul Köprülü Kütüphanesi 1458 demirbaş numarasında kayıtlıdır.

⁷⁰ Kâtip Çelebi, age, I, 834.

⁷¹ Eser, "Mânâ Lâ ilâhe illallah" ismi ile Ali Muhyiddin Ali Kara'dağın tahkiki ile Dâru'l-Beşair-i'l-İslamiyye tarafından Beyrut'ta 1986 da basılmıştır.

⁷² Zerkeşî, Burhân, I, 14; Deliser, age, s 20.

kasabasında yaşadığı için Suyûtî, büyük dedeleri Asyut'a gelmeden önce Bağdat'ın Hodayri'ye mahallesinde bulunduğu için de "Hodayri" lakaplarıyla anılmıştır.⁷³

Suyûtî, anne tarafından Türk asıllı olup ilim ehli bir aileye mensuptur. Suyûtî'nin babası Kemalüddin Ebû Bekr Asyut'ta doğmuş, Kâhire'de İbn Hacer el-Askalâni'nin talebesi olmuş, vaizlik ve Kâhire kadılığı yapmıştır. Kemalüddin Ebû Bekr, Mısır Abbasi halifesi Müstekfî Billah'ın şahsi imamlığını yapmıştır. Bu sebeple oğlu Suyûtî'nin de ilimle uğraşmasını istemiş ve Suyûtî'yi beş yaşındayken İbn Hacer'in derslerine götürmüştür. Kemalüddin Ebû Bekr öleceğini anlayınca Suyûtî'yi medresedeki arkadaşları İbnü'l-Hümmam (861/1457) ve Celalüddin Mahalli (864/1459)'ye emanet etmiştir. Suyûtî, küçük yaşta akrabalârinin ve emanet edildiği hocalârinin himayesinde eğitime devam etmiştir.⁷⁴

b. İlmî hayatı ve Seyahatleri

Suyûtî'nin yaşadığı sırada Memluklü devletinde İlmî ve kültürel hayat çok canlı olmuştur. Memlukler devri, İslami ilimlerdeki gelişme bakımından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Böyle bir ortamda ve emanet edildiği hocalârinin gözetiminde eğitime başlayan Suyûtî, henüz yedi yaşındayken Kur'ân'ı ezberlemiştir. Daha sonra devrin önde gelen alimleri İbn Hacer el-Askalâni (852/1449), Şihâbüddin eş-Şâremsâhî (865/1460), Alemüddin el-Bulkûni (868/1463), Şerâfüddin el-Münâvi (871/1466), Takiyüddin eş- Şümmunî (872/1468), Muhyiddin Kâfiyeci (879/1474), Seyfuddin el-Hanefî (ö. 891), Sirâcüddin el-Bulkûni (805/1403), İzzüddin el-Kinâni (876/1471), Şemsüddin Muhammed es-Sehavî (902/1496) ve Celalüddin el-Mahallî (864/1459)' den dersler almıştır.⁷⁵

Suyûtî, on yedi yaşındayken Arapça okutmak için aldığı icazetle dersler vermeye başlamıştır. Vaktini çok iyi değerlendiren Suyûtî, bir yandan dersleriyle meşgul olurken bir yandan da yazı hayatına başlamış ve "Şerhu'l-İstiâze ve'l-Besmele" adlı ilk eserini yazmıştır.⁷⁶

⁷³ Ebû'l-Fazl Abdurrahman Celalüddin b. Kemalüddin es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân**, (tahk. Muhammed Salim Haşim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004, Muhakkikin mukaddimesi, s.4

⁷⁴ Suyûtî, age, s.4.

⁷⁵ Suyûtî, age, s.5.

⁷⁶ Suyûtî, age, s. 6.

Eğitim d6nemini 6st6n gayreti ve zekasıyla kısa s6rede tamamlayan Suy6t6, 1465 yılında Őeyhuniyye camiinde fıkıh dersleri vermeye başlamıştır. 1472 yılında Őeyhuniyye Hankah'ında hadis dersleri okutmuş ve Sultan Berkuk'un t6rbesinde de Şeyhlik yapmıştır. 1486 yılında ise Halife M6tevekkil Alellah'ın emri ile o zamanlar K6hire'nin en b6y6k ve evkaf6a en geniş Hankah'ı olan Baybarsiyye Hankah'ı Şeyhliğine getirilmiştir.⁷⁷

Suy6t6, araştırma kabiliyeti ve 6đrenme azmi sayesinde 6ok sayıda eser tetkikinde bulunmuş, okuduğu eserlerden gerekli notlar al6arak geniş bilgi elde etmiştir.⁷⁸ Suy6t6, İslam aleminin y6ksek alimlerine m6laki olmak, ilmi malumatını artırmak i6in ilmi seyahatlere 6ıkmıştır. Dimyat, İskenderiye, Şam, Hicaz, Yemen, Hind, Mağrib ve Sudan'ı Garbi'deki Tukrur'a (Eali'ye) giden Suy6t6, asrının ilmini ve alimlerini yakından takibe 6alışmıştır.⁷⁹ Suy6t6, yetiştirdiği talebelerle ilmi vukufiyetini g6stererek ulema arasında m6mtaz bir mevkiye ulaşmıştır.⁸⁰

Suy6t6, ilmi hayatında m6derrislik yapmış eser telif etmiş ve zamanının b6y6k alimlerinden biri olmuştur. Ő6hret6e b6t6n muasırlarının 6n6ne ge6miş, yazdığı kıymetli eserleriyle namının insanlar arasında yayılmasına muvaffak olmuştur. 6zellikle Tefsir, Hadis, Fıkıh, Nahiv, Belagat, Lugat, ve Tarih İlimlerinde olduk6a bilgili bir alim olmuştur. 6nceki 6limlerin ul6m ve f6n6nunu, sonrakilere devretmek i6in 6nemli 6alışmal6r yapmış ve ilim yollarını kolaylaştırma cihetine gitmiştir.⁸¹

c. Siyasi Hayatı

Suy6t6'nin yaşadığı d6nem de Memluklu Devletine Burci Memlukleri hakim olmuştur.⁸² Bu d6nem Mısır y6netiminin en karanlık d6nemi olarak ifade

⁷⁷ Eb6'l-Fazl Abdurrahman Celal6ddin b. Kemal6ddin es-Suy6t6, **H6sn6'l-Muh6dara fi Ahb6ri Mısır ve'l- K6hire**, (Tahk. Muhammed Eb6'l-Fazl İbrahim), D6ru İhy6i'l-K6t6bi'l-Arabiyye, K6hire 1387/1967, s. 386.

⁷⁸ Suy6t6, el-Itk6n, Muhakkikin mukaddimesi, s. 5.

⁷⁹ Bilmen, age, II, 624

⁸⁰ Suy6t6, age, Muhakkikin mukaddimesi, s. 5.

⁸¹ Bilmen, age, II, 625.

⁸² Suy6t6 (849/1445) yılında doğdu. Bu yıllarda Mısır, Suriye ve Hicaz Meml6kl6 Devletinin hakimiyetindeydi. Meml6kl6 Devleti, Mısır'da Eyyubi ordusundaki T6rk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan m6sl6man T6rk devletidir. Bu devlet, devleti kuranların menşeine g6re Bahri Meml6kl6 (1250-1382) ve Burci Meml6kl6 (1382-1517) olarak iki d6neme ayrılmıştır; Yiğit, TDVİA, c. 29, 93.

edilmiştir.⁸³ Bu dönem Memlûklü Devletinin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarının olduğu döneme rastlar. Bir çok siyasi istikrarsızlığın olduğu, askeri sistemin bozulduğu ve salgın hastalıkların baş gösterdiği bir dönemdir.⁸⁴ Bu dönem Memluk Devleti'nin siyasi olarak sona erme döneminin başladığı bir dönemdir. Suyûti'nin altmış yıllık hayatında Memlûklerde onüç defa sultan değişmiştir.⁸⁵ Taht mücadeleleri, emirler arasındaki rekabet en önemli istikrarsızlık sebepleri olmuştur. Özellikle Suyûti'nin zamanında güçlü sultanların tahta çıkmaması siyasi istikrarsızlığın boyutlarını daha da artırmıştır.⁸⁶

Suyûti'nin gençlik dönemi dahil olmak üzere hayatının büyük bölümü Sultan Melikü'l- Eşref Seyfeddin Kayıtbay (873-1468) döneminde geçmiştir.⁸⁷ Eğitim dönemini üstün gayreti ve zekasıyla kısa sürede tamamlayan Suyûti, farklı ilim dallarında alim olmasına rağmen devlette siyasi alânda hiçbir görev almamış sadece müderrislik ve dönemin en büyük Hankah'ı Baybarsiyye Hankah'ında şeyhlik yapmıştır.⁸⁸ Bu görevleri esnasında devlet erkânıyla iyi geçinmiş fakat Sultan Kayıtbay'ı bir ziyareti esnasında huzurda eğilmemiştir. Suyûti'nin bu davranışı Sultanın kızmasına sebep olmuştur. Bu olaydan sonra Sultan Kayıtbay'ı ziyaretten çekinen Suyûti, bu olayla ilgili "Mâ Verâhü fi Ademi mecî ile's-Sultan" adında bir risale yazmıştır.⁸⁹ Sultan'ın hastalığında dahi onu ziyarete gitmemiştir. Sultan'ın vefatına kadar Baybarsiyyedeki görevine devam eden Suyûti, görevinden azledileceğini anlayınca Halife Mütevekkil Alellah ile olan münasebetlerini sıklaştırmış ve islami ilimlerdeki vukufiyetine binaen, Halifeden Mısır ve Şam kadılıklarının üzerinde azil ve nasb yetkisine sahip bir makama tayin edilmesini istemiştir.⁹⁰ Bu olayın duyulması ulema ve kadılar arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Suyûti, 1497'de Baybarsiyye Hankah'ı sufilerinin tarikat icablarını yerine getirmediklerini ileri sürerek sufilerin aldıkları yardımı kesmiştir. Sufilerin hışmına

⁸³ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 1127.

⁸⁴ Hitti, age.

⁸⁵ Yiğit, "**Memlûkler**" md, DİA, Ankara 2004, c. XXIX, 93.

⁸⁶ Hitti, age, s. 1128.

⁸⁷ Yiğit, agm, c.29, 93.

⁸⁸ Suyûti, age, s. 386.

⁸⁹ Ebû'l-Fazl Abdurrahman Celalüddin b. Kemalüddin es-Suyûti, **et-Tehaddüs bi Ni'metillah**, (Tahk. Heysem Halife Tuaymi), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003, s. 15.

⁹⁰ Mustafa Muhammed Ziyade, **Müverrihun fi Mısri fi'l- Karni'l- Hamis Aşere el- miladi el- Karnü't- Tasi'i'l- Hicri**, Kâhire 1949, s.56.

uğrayan Suyûtî, dövülmüş hatta ölümle tehdit edilmiştir. Suyûtî'ye karşı birleşen karşıt görüşlülerin çabalâri sonucu Suyûtî bütün görevlerinden azledilmiştir.⁹¹

Bu olay üzerine Suyûtî'nin maneviyatı kırılmış ve insanlara olan güveni sarsılmıştır. Suyûtî henüz 40 yaşındayken Kâhire'de Nil nehri ortasındaki adacıklardan er-Ravzatü'l- Mikyas'daki evinde inzivaya çekilmiş ve kendini tamamen ilme vermiştir. Suyûtî, Kansu Gavri'nin tahta geçmesiyle devlet nezdindeki eski saygınlığına tekrar kavuşmuş, görevleri iade edilmiş fakat kendisi bütün bunları hatta saraydan gelen hediyeleri dahi reddetmiş ve vefatına kadar er- Ravzatü'l- Mikyas'taki evinde kalmayı tercih etmiştir.⁹²

d. Öğrencileri

Suyûtî 875/1470 yılında Berkuk Türbesi Şeyhliği yaparken 891-905/1486-1500 yılları arasında dönemin en büyük Hankah'ı olan Baybarsiyye Hankah'ı şeyhliğine getirilmiştir. Bu görevinden Tomanbay'ın tahta çıkması üzerine ayrılmıştır. Suyûtî'nin Baybarsiyye Hankah'ı Şeyhliğine devam ettiği ve telif çalışmalârına ağırlık verdiği için çok fazla talebesi olmamıştır. Fakat buna rağmen: Muhammed b. Ali ed-Davûdi (945/1539), İbn İyas (930/1524), Şemsüddin ibn Tolun (953/1546), Zeynüddin ibn eş-Şemma (961/1560), Hasan b. Ali el-Kaymerî (885/1480), Ebû'l-Hasan el-Menûfi (931/1525) ve Kıraat Alimlerinden: Siraceddin en-Neşşar (938/1531), Şemseddin eş-Şâmi (942/1536), Şemsüddin Muhammed b. el- Alkâmi (969/1561) gibi alimler Suyûtî'den ders almışlardır.⁹³

e. Vefatı

Suyûtî, hayatının en olgun devresini sakinlik içerisinde geçirmiş ve vefatına kadar olan ömrünü eser telif ederek geçirmiştir. Suyûtî, insanlardan uzak, kitaplarla başbaşa geçirdiği inziva hayatı, manevi yönde kendisine çok şey kazandırmıştır. Kur'ân-ı ve Hadis'i bilmesi, sahabe devrine vakıf olması ve ilmi şahsiyetinden aldığı

⁹¹ Ziyade, age, s.65-66.

⁹² İbnü'l-İmad el-Hanbeli ed-Dimeşki, *Şezeratü'z-Zehab fi Ahbari men Zeheb*, (Tahk. Abdulkadir el-Arnaut; Muhammed el-Arnaut), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1414 /1998, X, 76.

⁹³ İyâd Hâlid et-Tabba, *el-İmâm el-hâfiz Celâluddîn es-Suyûtî*, Ma'lemetü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Dimeşk 1996, s 41-42.

güçle imanını kemale erdirmeye şereffine nail olmuştur.⁹⁴ İlimle ameli birleştirerek yaşadığı feyizli hayatında altmış iki yaşında hastalânmıştır. Kısa süren hastalık döneminden sonra 911/1505 senesi 19 Cemaziyelevvel Cuma sabahı vefat etmiştir. Kâhire yakınlarındaki Babü'l-Karafe mezarlığı dışında nâmına izafe edilen bir kabre defnedilmiştir.⁹⁵

B. Eserleri

Suyûtî, yazdığı eserleriyle şöhreti her tarafa yayılan kıymetli bir alim olmuştur. Özellikle Tefsir, Hadis, Fıkıh, Nahiv, Belagat ve Tarih ilimlerinde kıymetli eserler yazmıştır. Eserlerinin sayısı kaynaklarda beşyüz ile bin arasında zikredilmiştir. Suyûtî, kendi eserlerinin sayısını Hüsnü'l-Muhadara'da üçyüz olarak vermiştir. Fakat bundan sonra da eserler kaleme almıştır. Suyûtî son olarak 904 yılında eserlerinin fihristini vermiş ve sayısı beşyüz otuz sekizi bulmuştur. Bunun yanı sıra Abdulkadir eş-Şazeli'nin *Behcetü'l-Abidîn* adlı eserinde Suyûtî'nin eserlerinin beşyüz elli üçe ulaştığını beyan etmiştir.⁹⁶

a. Hadis

Cem'u'l-Cevâmi'⁹⁷, el-Cami'u's-sagir⁹⁸, et-Tevşih ale'l-Camii's-Sahih⁹⁹, ed-Dibâc alâ Sahih-i Müslim b. el-Haccac¹⁰⁰, Mirkatu's-suud ila Sünen-i Ebi Davud¹⁰¹, Kutu'l-mugtezi alâ Camii't-Tirmîzi¹⁰², Zehrü'r-rüba ale'l-Müctebâ¹⁰³, Misbâhu'z-Zücâce alâ Sünen-i ibn Mâce¹⁰⁴, Keşfü'l-Mugatta fî Şerhi'l-Muvatta¹⁰⁵, Tenvîru'l-

⁹⁴ Suyûtî, el-Itkân, Muhakkikin mukaddimesi, s. 6.

⁹⁵ İbrahim Ethem, "*Suyûtî*" md, DİA, İstanbul 2007, c. XXXVIII, 181.

⁹⁶ Muhammed Yusuf eş-Şurbeçî, *el-İmam es-Suyûtî Vucuduhû Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mektebe, Dimeşk 2001, s. 26-34.

⁹⁷ Bütün hadislerin 200 bin civarında olduğunu düşünen Suyûtî bu eserinde 100 bine yakın hadis derlemiş fakat vefatı üzerine eser yarım kalmıştır; Kehhale, age, II, 83.

⁹⁸ Eser, 10 bin hadisi alfabetik sıraya göre içerir. Eserin birçok baskısı vardır. Kâhire 1284-1286, Beyrut 1971, 1981, 2000; Kehhale, age, II, 84.

⁹⁹ Kehhale, age, II, 82; Eser Sahih-i Buhâri'nin şerhidir. Eser, Rıdvan Cami' Rıdvan'ın tahkiki ile Riyad'da 1998'de basılmıştır.

¹⁰⁰ Eser, Ebû İshak el-Huveyni el-Eseri, Muhammed Adnan Derviş ve Ahmet Fethi Hicazi'nin tahkikleriyle Beyrut'ta 2006 yılında basılmıştır.

¹⁰¹ Eser, Dimnati tarafından "*Derecatü Mirkatu's-Suud*" adıyla 1298'de Kâhire'de ihtisar etmiştir.

¹⁰² Eser, Dimnati tarafından "*Nef'u Kutu'l-mugtezi*" adıyla 1299'da Kâhire'de ihtisar edilmiştir.

¹⁰³ Eser, Sünen-i Nesai ile birlikte Mustafa Aşur tahkiki ile Kâhire'de 1894, 1930, 1964 tarihlerinde basılmıştır.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, age, II, 39.

Havâlik alâ Muvatta-i Malik¹⁰⁶, İ's'afü'l-mübetta bi-ricali'l-Muvatta¹⁰⁷, el-Leâli'l-masnua fî'l-ahbari'l-mevzua¹⁰⁸, en-Nüketü'l-bedîât ale'l-Mevzûât¹⁰⁹, el-Ezhâru'l-mütenâsire fî'l-ahbâri'l-mütevâtire¹¹⁰, ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdîsi'l-müştehire¹¹¹, Menâhilü's-safa fî tahrîci ehâdîsi's-Şifa¹¹², Miftâhu'l-cenne fî'l-itîşâm bi's-sünne¹¹³, el-Haşâişü'l-Kübra¹¹⁴, Tahziru'l-havas min ekâzibi'l-kussas¹¹⁵, et-Tenbih bi-men yeb'asullahu alâ re'si külli mie¹¹⁶, et-Tıbbu'n-Nebevi¹¹⁷, Şerhu's-Sudur bi şerhi hali'l-müteveffa fî'l-kubur¹¹⁸, el-Buduru's-safire an umûri'l-ahire¹¹⁹, Ezkaru'l-ezkar¹²⁰, el-Heyetü's-seniyye fî'l-heyeti's-sünniyye¹²¹, Tahrîcü ehâdîsi Şerhi'l-Akaid¹²², Ukudu'z-zeberced alâ Müsnedi'l-İmam Ahmed¹²³, et-Tazim ve'l-minne fî enne valideyi'l-Mustafa fî'l-cenne¹²⁴, et-Tenfîs fî'l-itizar an terki'l-fütya

¹⁰⁵ Eser, Süleymaniye Kütüphanesinde, Çorlulu Ali Paşa, nr. 129.

¹⁰⁶ Kehhale, age, II, 83.

¹⁰⁷ Eser, Muvatta'da ismi geçen yaklaşık 376 raviyi alfabetik sıraya göre tanıtır. Said Muhammed Lahham'ın tahkiki ile 1408'de Beyrut'ta Muvatta ile neşredilmiştir; Ayrıca Halid Beşir el- Karyuti tahkiki ile 2004'te Riyad- Amman'da neşredilmiştir.

¹⁰⁸ Kehhale, age, II, 83.

¹⁰⁹ Kehhale, age, II, 82.

¹¹⁰ Katip Çelebi, age, II, 1301; Eseri, Halil Muhyiddin el- Meys "Katfu'l- ezhari'l- mütenasire" adıyla 1985'te Beyrut'ta neşretmiştir.

¹¹¹ Zirikli, age, III, 301; Zerkeşinin "et-Tezkire fî'l-ehadisi'l-müştehire" adlı eserinin özetidir. Muhammed Kamil el- Asyuti 1927'de Kâhire'de neşretmiştir.

¹¹² Zirikli, age, III, 302; Eser Semir el-Kadi tarafından 1988'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹¹³ Eserin birçok baskısı vardır. Abdurrahman Fahuri tarafından 1979'da Beyrut'ta neşredilmiştir; Kâhire'de 1928, 1990 ve 1993 yıllarında Kusay Muhibbiddin el- Hatib tarafından neşredilmiştir; Ayrıca Enbiya Yıldırım (Sünnetin İslamdaki Yeri) adıyla İstanbul 1992 ve 1996'da Türkçeye çevrilmiştir.

¹¹⁴ Suyûtî'nin "Unmüzcü'l-lebib fî hasaisi'l-habib" ihtisar ettiği eseri Zuhur Ahmet Azhar Lahor'da neşretmiştir. Ayrıca Muhammed Abdurraif el- Münavi eseri üç defa şerhatmıştır; Zirikli, age, III, 302.

¹¹⁵ Vaizlerin ve kıssacıların konuşmalarında mevzu hadis kullanımını engellemek için kaleme alınan eseri Muhammed b. Lütî es-Sabbağ tarafından 1984'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹¹⁶ Eser Suyûtî'nin "Tuhfetü'l- mühtedin bi esmai'- müceddidin" adlı manzumesiyle birlikte Abdulhamid Şanuha Mekke'de 1990'da ve Abdurrahim el- Kürdi tarafından Tûrasiyyat, Ocak 2004'te neşredilmiştir.

¹¹⁷ Eseri Hasan Muhammed Makbuli el- Ehdel tarafından 1986'da San'a- Beyrut'ta yayımlanmıştır; Kehhale, age, II, 83.

¹¹⁸ Kehhale, age, II, 83.

¹¹⁹ Eser Ahmed Seleme tarafından 1893'te Lahor'da, Mustafa Aşur tarafından da 1990'da Kâhire'de neşredilmiştir.

¹²⁰ Eser Nevevi'nin el-Ezkar isimli eserinin muhtasarı olup müellif tarafından "Tuhfetü'l-Ebrar" adıyla şerh edilmiştir. Eser İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 272 numara'da kayıtlıdır.

¹²¹ İbrahim Karamani tarafından genişletilen eseri Nazmizade Murtaza "Hey'et'i Seniyye Tercemesi" adıyla Türkçeye çevirmiştir. Eser İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 850 numara'da kayıtlıdır.

¹²² Eseri Subhi es-Semari Riyad'da neşretmiştir.

¹²³ Zirikli, age, III, 302; Eseri, Ahmed Abdulfettah Temmam-Semir Hüseyin Halebi "Ukudu'z-zeberced fî irabi'- hadis" adıyla 1987'de Beyrut'ta neşretmişlerdir.

¹²⁴ Eser Mustafa Aşur tarafından 1988'de Riyad'da neşredilmiştir.

ve't-tedris¹²⁵, el-Kelam alâ hadisi “İhfazillahe yahfazke”¹²⁶, Cüz fî fasl'ı mev'ti'l-
evlad¹²⁷, Sihâmü'l-isabe fî'd-daavâti'l- mücabe¹²⁸, Tahricü ehadisi Şerhi'l-
Mevakif¹²⁹, Aynü'l-isabe fî ma istedrekethü Aişe alâ's-Sahabe¹³⁰, el-Ehâdîsü'l-
münîfe fî fazli's-saltanati'ş-şerife¹³¹, Ma ravahü'l-esatin fî ademi'l-meci ile's-
selatin¹³², el-Erec fî'l-ferec¹³³, İ'lâmü'l-erib bi hudûsi bid'ati'l-mehârib¹³⁴, Zehrü'l-
hamâil ale'ş- Şemâil.¹³⁵, Ma ravâhü'l-vâun fî ahbâri't-tâun¹³⁶.

b. Hadis Usulü

Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî¹³⁷, Şerhu Elfıyeti'l-Iraki¹³⁸,
Nazmü'd-dürer fî ilmi'l-eser¹³⁹, Esbâbü vürûdi'l-hadis¹⁴⁰, ed-Dürrü'n-nesir fî telhîsi
Nihayeti İbni'l-Esir¹⁴¹, el-Medrec ile'l-müdreç¹⁴², Lübbü'l-Lübab fî tahrîci'l-
Ensab¹⁴³, et-Ta'rif bi-âdâbi't-te'lif¹⁴⁴, et- Tenkih fî mes'eleti't-tashih¹⁴⁵.

¹²⁵ Eser Semir Mahmude d-Derubi tarafından 1989'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹²⁶ Suyûtî'nin Kaffiyeci'nin huzurunda verdiği ilk dersin metnidir. Bu metni E. M. Sertain 1975'te Cambridge' te neşretmiştir.

¹²⁷ Eseri Halid Abdulkemir Cum'a-Abdulkadir Ahmed 1987'de Kuveyt'te neşretmiştir.

¹²⁸ Eser Mehmet Zihni Efendi tarafından İstanbul'da “Sihâmü'l-İsabe fî kenzi'd- daavati'l- müstecabe” adıyla 1313'te Türkçeye tercüme edilmiştir.

¹²⁹ Eser Subhi es-Semerrai tarafından 1986'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹³⁰ Eser Abdullah Muhammed ed- Derviş tarafından 1983'te Dımeşk'te neşredilmiştir.

¹³¹ Zirikli, age, III, 301.

¹³² Eseri Taha Bu Serih 1992'de Beyrut'ta neşretmiştir. Eser “er-Risaletü's-Sultaniyye” adıyla İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde Ayosofya 2682 numaRa'da kayıtlıdır.

¹³³ Zirikli, age, III, 301.

¹³⁴ Eser Ebû'l-Ferec ibnü's-Siddik tarafından Kâhire'de 1990 yılında neşredilmiştir.

¹³⁵ Zirikli, age, II, 302; Mustafa Aşur 1988'de Kâhire'de eseri neşretmiştir.

¹³⁶ Kehhale, age, II, 82.

¹³⁷ Zirikli, age, III, 301; Eser son olarak Bedi' es-Seyyid el-Lahham tarafından 2005'de Dımeşk'ta neşredilmiştir.

¹³⁸ Kehhale, age, II, 83; Eser Abdullah Muhammed ed-Derviş tarafından 1998'de Dımeşk'ta neşredilmiştir.

¹³⁹ Zirikli, age, III, 301; Eser Ahmed b. Yusuf Kadiri tarafından 2000'de Dımeşk'ta neşredilmiştir.

¹⁴⁰ Eser Yahya b. İsmail Ahmed tarafından 1984, 2008 yıllarında Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁴¹ Zirikli, age, III, 301; İbnü'l- Esir'in kitabındaki hadis metinlerinin çıkarılıp garîp kelimeler hakkındaki açıklamaların muhafaza edildiği bir muhtasardır. Eseri Abdullah el- Ceburi 1982, 1983 yıllarında Riyad'da neşretmiştir.

¹⁴² Eser Subhi es-Semerrai tarafından 1980'de Kuveyt'te neşredilmiştir.

¹⁴³ Zirikli, age, III, 302; Eser Muhammed Ahmed Abdulaziz-Eşref Ahmed Abdulaziz tarafından 1991'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁴⁴ Kehhale, age, II, 82; Eser İbrahim es-Semerrai tarafından 1969, 1970 yıllarında Bağdat'ta neşredilmiştir.

¹⁴⁵ Hadislerin sıhhatini tesbit yöntemleri üzerine yazılan eser Suyûtî'nin en son eseri olarak bilinmektedir. Eser İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde Nazif Paşa 442 numaRa'da kayıtlıdır.

c. Fıkıh

el-Eşbah ve'n-nezâir fî kavâid ve fûrûi fıkhi's-Şaffiyye¹⁴⁶, el-Hâvi li'l-fetâvi¹⁴⁷, er-Red alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihade fî külli asrin farz¹⁴⁸, el-Kavlü'l-müşrik fî tahrimi'l-iştigal bi'l-mantık¹⁴⁹, Savnü'l-mantık ve'l-kelam an fenneyi'l-mantık ve'l-kelam¹⁵⁰, Şerhu't-Tenbih¹⁵¹, el-Yenbu fî ma zade ale'r-Ravza mine'l-füru¹⁵², İrşadü'l-mühtedin ila nusreti'l-müctehidin¹⁵³, el-Mu'tasar fî takriri ibareti'l-Muhtasar¹⁵⁴.

d. Fıkıh Usulü, Tasavvuf

el-Kevkebü's-satı fî nazmı Cem'ı'l-cevami¹⁵⁵, Teyidü'l-hakikati'l-aliye ve teşyidü't- tarikati's-Şazeliyye¹⁵⁶, Tenzihü'l-itikad ani'l-hulul ve'l-ittihad¹⁵⁷, İsbalü'l-kisa ale'n-nisa¹⁵⁸.

e. Lügat, Sarf, Nahiv

el-Müzhir fî ulûmi'l-lüga¹⁵⁹, Cem'u'l-Cevâmi¹⁶⁰, el-Eşbah ve'n-nezâir fî'n-nahv¹⁶¹, Şerhu Elfıyyeti İbn Malik¹⁶², el-İktirah fî usuli'n-nahv ve cedelih¹⁶³, el-

¹⁴⁶ Zirikli, age, III, 301; Eser Halid Abdülfettah Şibl tarafından 1994'te Beyrut'ta, Muhammed Tahir-Hafız Aşur tarafından 2004'te Kâhire'de neşredilmiştir.

¹⁴⁷ Zirikli, age, III, 301; Eser Şeyh Halid Tartusi tarafından 2005'te Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁴⁸ Eser Halil el-Meys tarafından 1983'te Beyrut'ta, Fuad Abdulmün'im Ahmed tarafından 1984'te İskenderiye'de neşredilmiştir.

¹⁴⁹ Eser Muhammed Muhyiddin Abdulhamid tarafından 1959'da Kâhire'de, Said el-Lahham tarafından 1996'da Beyrut'ta neşredilmiştir; Halit Özkan, "Suyûtî" md, DİA, İstanbul 2010, c. XXXVIII, 194.

¹⁵⁰ Zirikli, age, III, 302; Eser Ali Sami en-Neşşar-Suad Abdurrazık tarafından 1970'te Beyrut'ta, Ahmed Ferid el- Mezidi tarafından 2007'te Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁵¹ Kehhale, age, II, 83.

¹⁵² Zirikli, age, III, 302; Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavvaz tarafından 1992'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁵³ Katip Çelebi, age, I, 67.

¹⁵⁴ Katip Çelebi, age, II, 1731.

¹⁵⁵ Zirikli, age, III, 302; Eser Mahmud Abdurrahman Abdulmun'im-Muntasır Muhammed Abdüşşafi tarafından 2007'de Kâhire'de neşredilmiştir.

¹⁵⁶ Kehhale, a.g.e, II, 83; Eser Asım Kiyali tarafından 2006'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁵⁷ Eser Said Muhammed el- Lahham tarafından 1996'da Beyrut'ta neşredilmiştir; Özkan, agmd.

¹⁵⁸ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1559

¹⁵⁹ Kehhale, age, II, 83; Eser Fuad Ali Mansur tarafından 1998'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁶⁰ Zirikli, age, III, 301; Eser Ahmed Şemseddin tarafından 2006'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁶¹ Kehhale, age, II, 82; Eser Gureyd eş- Şeyh tarafından 2007'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁶² Kehhale, age, II, 82; Eser Mustafa Hüseyini Deşti tarafından 2000'de Kâhire'de neşredilmiştir.

¹⁶³ Kehhale, age, II, 82; Eser Muhammed Hasan İsmail tarafından 2007'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

Feride fî'n-nahv¹⁶⁴, Şerhu şevâhidî Muğni'l-lebib¹⁶⁵, Şerhu'l-Kasideti'l-Kâfiye¹⁶⁶, eş-Şemâtü'l-mudîe fî ilmi'l- Arabiyye¹⁶⁷, el-Ahbâru'l-merviyye fî sebebi vaz'î'l-Arabiyye¹⁶⁸, el-Münâ fî'l-künâ¹⁶⁹, Divanü'l-Hayevan¹⁷⁰.

f. Meâni, Beyan, Bedî

Ukudü'l-cüman fî'l-meani ve'l-beyan¹⁷¹, Nazmü'l-bedi fî medhi'ş-şefî¹⁷², Cene'l-cinas¹⁷³.

g. Edebiyat

Kamhu'l-muarız fî nusreti İbni'l-Farız¹⁷⁴, el-Farik beyne'l-musannıf ve's-sarik¹⁷⁵, el- Mekkiyye (en-Nefhatü'l- miskiyye)¹⁷⁶, el-Kavi fî Tarihi's-Sehavi¹⁷⁷, el-Vesail ila ma'rifeti'l- evail¹⁷⁸.

h. Tarih

Tabakatü'l-huffaz¹⁷⁹, Bugyetü'l-vuat fî tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat¹⁸⁰, Tarihu'l-hulefa (Menahilü's-safa bi teravihi'l-eimme ve'l-hulefa)¹⁸¹, Hüsnü'l-

¹⁶⁴ Eseri İbn Zekri el- Fasi “el- Mühimmatü'l- müfide” ismiyle 1319’da Fas’ta şerhetmiştir; Özkan, agmd.

¹⁶⁵ Kehhale, age, II, 83.

¹⁶⁶ Kehhale, age, II, 83; Eser Nasır Hüseyin Ali tarafından 1989’da Dimaşk’ta neşredilmiştir.

¹⁶⁷ Eser Muhammed ed-Dimyati tarafından “Mişkätü'l-Fethiyye” adıyla şerhedilmiştir; Katip Çelebi, age, II, 1065.

¹⁶⁸ Özkan, agmd.

¹⁶⁹ Özkan, agmd.

¹⁷⁰ Zirikli, age, III, 302; Kehhale, age, II, 83.

¹⁷¹ Zirikli, age, III, 302; Eser Ahmed eş-ŞiRâzî tarafından 1939’da Kâhire’de neşredilmiştir.

¹⁷² Eser Adil Ahmed Abdülmevcut-Ali M. Muavvaz tarafından 1995’te Halep’te neşredilmiştir; Özkan, agmd, XXXVIII, 196.

¹⁷³ Kehhale, age, II, 82; Eser Muhammed Rızk el-Hafacı tarafından 1986’da Kâhire’de neşredilmiştir.

¹⁷⁴ Özkan, agmd.

¹⁷⁵ Kehhale, age, II, 83.

¹⁷⁶ Kehhale, age, II, 84.

¹⁷⁷ Özkan, agmd.

¹⁷⁸ Kehhale, age, II, 83; Eser Ebû Hacer Muhammed Zağlul tarafından 1986’da Beyrut’ta neşredilmiştir.

¹⁷⁹ Zirikli, age, III, 302; Eser Ali Muhammed Ömer tarafından 1994’te Kâhire’de neşredilmiştir.

¹⁸⁰ Kehhale, age, II, 83; Eser Muhammed Abdurrahim tarafından 2005’te Beyrut’ta neşredilmiştir.

¹⁸¹ Kehhale, age, II, 83; Zirikli, age, III, 301; Eserin bir çok baskısı vardır. Eseri en son Vail Mahmud eş-Şarki 2008’de Beyrut’ta neşretmiştir.

muhâdara¹⁸², Nazmü'l-ikyan fî ayani'l-ayan¹⁸³, Tebyizü's-sahife bi menâkibi'l-İmam Ebi Hanife¹⁸⁴.

i. Kur'ân İlimleri

el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân¹⁸⁵, Tercümânü'l-Kur'ân¹⁸⁶, ed-Dürrü'l-mensur fî't-tefsir bi'l-me'sur¹⁸⁷, Katfü'l-ezhar fî keşfi'l-esrar¹⁸⁸, el-İklil fî'stinbatı't-tenzil¹⁸⁹, Tenasükü'd-dürer fî tenasübi's-süver¹⁹⁰, Lübabü'n-nükul fî esbabı'n-nüzûl¹⁹¹, Tekmiletü Tefsiri'l-Celal el- Mahalli¹⁹², Nevahidü'l-ebkar ve şavaridü'l-efkar¹⁹³, Tabakatü'l-müfessirin¹⁹⁴, Şerhu'ş- Şatıbiyye¹⁹⁵, et-Tahbir fî ulumi't-tefsir¹⁹⁶, Muterekü'l-akran fî müştereki'l-Kur'ân¹⁹⁷, Müfhimatü'l-akran fî mübhemati'l-Kur'ân¹⁹⁸, el-Mühezzeb fimâ vakaa fî'l-Kur'ân mine'l- muarreb¹⁹⁹, Hamailü'z-zehr fî fezaili's-süver²⁰⁰, Şerhu'l-istiaze ve'l-besmele²⁰¹, Kebtü'l-akran fî ketbi'l-

¹⁸² Zirikli, age, III, 301; Eser Halil Mansur tarafından 1997'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁸³ Kehhale, age, II, 82.

¹⁸⁴ Kehhale, age, II, 83; Eser Muhammed Aşık tarafından 1989'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁸⁵ Zirikli, age, III, 301; Eserin değişik baskıları vardır. Eser en son 2004 yılında Muhammed Salim Haşim tahkiki ile Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de basılmıştır.

¹⁸⁶ Zirikli, age, III, 301.

¹⁸⁷ Zirikli, age, III, 302; Eser on yedi cilt şeklinde Abdullah b. Abdulmuhsin et- Türki tahkikiyle 2003'te Riyad'ta neşredilmiştir.

¹⁸⁸ Özkan, agmd, s 199; Eser Muhammed el- Hamadi tarafından 1994'te iki cilt şeklinde Katar'da neşredilmiştir.

¹⁸⁹ Kehhale, age, II, 82; Eser Ebü'l- Fazl ibnü's-Sıddık'ın tashihiyle 1953'te Kâhire'de neşredilmiştir.

¹⁹⁰ Kehhale, age, II, 81; Eser "Tertibü süveri'l-Kur'ân" adıyla es-Seyyid el-Cümeily tarafından 1986'da Beyrut'ta neşredilmiştir. Ayrıca "Surelerin Sıralanışındaki Sırlar" adıyla Mustafa Karakoç tarafından 2004'te İstanbul'da Türkçeye çevrilmiştir.

¹⁹¹ Zirikli, age, III, 302; Eser Muhammed el- Fazlı tarafından 2000'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁹² Mehmet Suat Mertoğlu, "*Kur'ân İlimleri*" md, DİA, İstanbul 2010, c. XXXVII, 199; Eser Celaleddin el- Mahalli'nin Fâtiha'dan Kehf suresine kadar olan tefsirinin diğer surelerine dair olup iki müellifin adına işaretle "Tefsiru Celaleyn" diye meşhur olmuşTür.

¹⁹³ Zirikli, age, III, 302; Suyûtî'nin Beydavi'nin eseri "Envarü't-Tenzil" 'i okuTürken Hûd Suresine kadar aldığı notlardan oluşan bir haşiyedir.

¹⁹⁴ Zirikli, age, II, 302; Türünün ilk örneği olan ve 136 müellifin biyografisini içeren eser Suyûtî'nin vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır. Suyûtî'nin talebesi Muhammed b. Ali ed- Davudi bu eseri 704 biyografî ihtiva eden "Tabakatü'l-Müfessirin" adıyla tamamlamıştır. Eseri Ali Muhammed Ömer 1976'da Kâhire'de neşretmiştir.

¹⁹⁵ Kehhale, age, II, 83; Eser Abdullah b. Abdurrahman eş-Şeşeri-Muhammed b. Fevzan el-Ömer tarafından 2007'de Riyad'da neşredilmiştir.

¹⁹⁶ Zirikli, age, III, 301; Suyûtî'nin Ulumu'l- Kur'ân'a dair ilk eseridir. Eser Fethi Abdulkadir Ferit tarafından 1982'de Riyad'da neşredilmiştir.

¹⁹⁷ Kehhale, age, II, 83; Eser Muhammed el-Bicavi tarafından üç cilt olarak 1973'te Kâhire'de ve 1988'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁹⁸ Zirikli, age, III, 302; Eser İyaz Halid et-Tabba tarafından 1986'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹⁹⁹ Zirikli, age, III, 303; Eser Semir Hüseyin Halebi tarafından 1988'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

²⁰⁰ Mertoğlu, agmd, s 200.

²⁰¹ Mertoğlu, agmd, ay.

Kur'ân²⁰², el-Ezharü'l-fâiha ale'l-Fâtiha²⁰³, el-Kelam alâ evveli sureti'l-feth²⁰⁴, Mizanü'l-ma'dele fî şe'ni'l-besmele²⁰⁵, el-Meani'd-dakika fî idraki'l-hakika²⁰⁶, Dercü'l-ûlâ fî kiraati Ebi Amr b. el-Âlâ²⁰⁷, el-Hablü'l-vesik fî nusreti's-Sıddık²⁰⁸, Def'u't-teassüf fî ihveti Yusuf²⁰⁹, el-Kazâze fî tahkiki mahalli'l-istiaze.²¹⁰

²⁰² Mertoğlu, agmd, ay.

²⁰³ Kehhale, age, II, 82.

²⁰⁴ Mertoğlu, agmd, s 200.

²⁰⁵ Mertoğlu, agmd.

²⁰⁶ Mertoğlu, agmd.

²⁰⁷ Mertoğlu, agmd.

²⁰⁸ Mertoğlu, agmd.

²⁰⁹ Mertoğlu, agmd.

²¹⁰ Mertoğlu, agmd.

İKİNCİ BÖLÜM

ULÛMÜ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA ZERKEŞÎ VE SUYÛTÎ'NİN MUKAYESESİ

Hiç şüphesiz Kur'ân olmasaydı “Ulûmü'l-Kur'ân” diye bir kavram da olmazdı. Bu nedenle Kur'ân ilimlerinin kaynağı bizzat Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya yardımcı olan bu ilimleri önce kısaca tanıtip sonra on yedi başlıkta Zerkeşî ve Suyûtî'nin perspektifinden değerlendirerek onların Kur'ân ilimlerine yaklaşımlarını tespit edip aynı yada farklı olan düşüncelerini belirtmeye çalışacağız. Bu noktadan hareketle ilgili konulara geçebiliriz:

I. ULÛMÜ'L-KUR'ÂN

A. Tanımı

Bir isim tamlaması olan “Ulûmü'l-Kur'ân” ifadesi, “Ulûm” ve “Kur'ân” kelimelerinden oluşmaktadır. Bu terkipteki “ulûm”, ilim kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, bilmek ve anlamak²¹¹ manasına gelen ilim, terim olarak “meseleleri delilleriyle idrak etmek” manasına gelir.²¹² İlim lafzının çoğul olarak kullanılması ve Kur'ân'a izâfe edilmesiyle bundan Kur'ân'a hizmet eden ilimlerin kastedildiğini ya da Kur'ân'ı anlamaya çalışırken hangi yöntemlere başvurulacağını beyan eden metotlar olduğunu söylemek mümkündür.²¹³ Buna göre Ulûmü'l-Kur'ân'ı; Nüzûlü, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, i'câzı, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'ân'la ilgili ilimler olarak tarif edebiliriz.²¹⁴

²¹¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut ts., XII, 417.

²¹² et-Tahanevi, *Keşşafü Istilahatü'l-Fünun*, İstanbul 1404/1984, II, 1055.

²¹³ el-Akk, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Beyrut 1406/1986, s. 39; İbrahim Görener, “Tefsir Usûlü Ve Kur'ân İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Toplantısı]*, 2008 İstanbul, s. 233.

²¹⁴ ez-Zerkani, *Menahilü'l-irfan fî ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut 2004 , I, 27.

B. Doğuşu ve Tedvini

Ulûmü'l-Kur'ân'ın doğuşu ve temelleri Kur'ân'ın indiği döneme kadar gider. Çünkü Peydamber (sav), gelen vahiyleri ezberlemeleri ve lafızların hükümleriyle amel etmeleri için sahabilere okur, ayrıca kapalı kalân ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan yerleri de onlara açıklardı.²¹⁵ Kur'ân nâzil olduğunda muhatabı olan insanların anladıkları dille indirilse de sahabenin aynı anlayış ve kavrayış düzeyinde olmamalârı, Kur'ân'da bulunan bazı ayetlerin mutlak, mübhem, mücmel, müşkîl ve müteşâbih olması, Kur'ân'ın anlaşılmasında zaman zaman bazı güçlükler olabiliyordu.²¹⁶ Sahabiler vahiylerden haberdar olabilmek için Peygamberin sohbetlerine katıldıklarında manasını anlayamadıkları ayetler hakkında Hz. Peygamber'in izahlarına bizzat şahit oluyorlardı. Bu nedenle onlar Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı en iyi anlayan kimselerdi.²¹⁷ Sahabilerin bu dönemde Kur'ân'a yönelik faaliyetleri, onu okuma, ezberleme, manasını anlama, amel etme ve başkalârına anlatmadan ibaretti. Sahabiler, Kur'ân ile ilgili bu bilgileri kendi dönemlerinde sözlü olarak naklediyorlardı. Dolayısıyla Kur'ân'a ve ona dayalı ilimlere karşı ilgi gösteren sahabilerin bu konudaki bilgileri Peygamber (sav) dönemindeki bazı sebeplerden dolayı yazıya geçirilmemişti.²¹⁸ Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ın tamamı yazıya geçirilmiş olmasına rağmen Ulûmü'l-Kur'ân'ın içerdiği ilimlerden olan Garîbü'l-Kur'ân, Müşkîlü'l-Kur'ân, Î'câzü'l-Kur'ân, Nâsih ve Mensûh gibi hususlar sözlü olarak nakledilmiştir.²¹⁹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ashap bütün gayretini öğrenci yetiştirmeye ve Peygamberin sünnetini yaşamaya adanmışlardır. Bu sebeple bazı sahabiler Mekke ve Medine'de, bazıları da yeni fethedilen bölgelere öğretmen olarak gönderilmeleri sebebiyle yerleştikleri bölgelerde birçok öğrenci yetiştirmişlerdir. Bunlardan İbn Abbas (68/687) Mekke'de, Mücahid b. Cebr (104/722), Tâvus b. Keysan (106/724), İkrime (107/725) ve Ata b. Ebî Rabah (114/732) isimli öğrencileri yetiştirmiştir. Ubeyy b. Ka'b (30/650) Medine'de, Zeyd b. Eslem (136/753), Ebû'l-Aliye (90/708) ve Muhammed b. Ka'b el-Kurezî (108/726) isimli öğrencileri

²¹⁵ Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri**, İstanbul 1983, s. 22.

²¹⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, **et-Tefsir ve'l-Müfessirun**, Mısır 1396/1976, I, 33.

²¹⁷ Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri**, Kayıhan Yay, İstanbul 1988, s. 22.

²¹⁸ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü**, İFAV, İstanbul 2006, s. 97; Abdurrahman Çetin, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı Kerim Tarihi**, İstanbul 1982, s. 226.

²¹⁹ Demirci, age, s. 98.

yetiştirmiştir. Abdullah b. Mesûd (32/652) ise Irak'ta, Alkame b. Kays (62/681), Mesruk (63/682), eş-Şa'bî (103/721), Hasan el-Basrî (110/728) ve Katade b. Diame (118/736) gibi tabiûn'un meşhur alimlerini yetiştirmişlerdir.²²⁰

Raşit halifelerden Hz. Ebûbekr (13/634)'in halifeliği esnasında Hz. Ömer (23/643)'in çabasıyla kurulan bir heyet tarafından arşiv ve muhtelif şahişlarda olan Kur'an sahipleri bir araya getirilmiştir. Ancak Kur'an ilimleriyle ilgili herhangi bir telif meydana gelmemiş ve bu ilimler yine sözlü olarak devam etmiştir.²²¹

Hz. Osman (35/656)'in halifelik döneminde yapılan fetihler sebebiyle İslam devletinin sınırları genişlemiş ve Kur'an öğretmenliği vazifesi kendisine verilen birçok öğretmen Mısır, Şam, İnan, Irak gibi fethedilen yerlere gitmişlerdir. Bu öğretmenlerin yanlarında götürdükleri hususi Mushafların tertibinde bazı farklılıklar olduğu gibi, kıraat konusunda da farklılıklar mevcuttu. Bu durumun düzeltilmeyip bir resmi mushaf oluşturulmaması durumunda, Müslümanlar arasında bir savaş çıkma riski sözkonusu olacaktı. Ortaya çıkan ihtilafları kaldırmak maksadıyla Kur'an'ın nâzil olduğu Kureyş lehçesi üzerine istinsah edilip İslam beldelerine dağıtılarak özel mushafların yakılması emredildi.²²²

Hz. Ali (41/661) döneminde ise yine sınırların genişlemesi ve Arapça'yı bilmeme durumu sebebiyle, Kur'an harekelerinin yanlış okunması ve ihtilafların zuhur etmesi nedeniyle Hz. Ali, Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye Kur'an dilini hata ve ihlallerden korumak amacıyla bazı kaideler koymasını emretti. Daha sonra Nasr b. Âsım (89/707) ve Yahya b Ya'mer (129/746) bu faaliyetleri devam ettirdiler.²²³ Böylece hem kıraatte hem de Mushafta bir birlik sağlanmış oldu. Fakat bütün bu faaliyetler, Kur'an ilimlerinin tedvinine direkt olarak yol açmamış ancak bu gayretlerin daha sonra tedvin edilecek olan ilimler için bir alt yapı oluşturmuş olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber ve ahab döneminde sözlü olarak nakledilen Kur'anî bilgilerin, hazırlık döneminin ardından hicrî I. asrın sonlarına doğru yazıya geçirildiği ifade edilmektedir.²²⁴

²²⁰ Mennâu'l-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, Müessesetü'r-risale, Riyad 1421/2000, s. 7.

²²¹ Subhi es-Salih, **Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 120.

²²² İsmail Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati**, Nedve yay, İstanbul 1974, s. 185.

²²³ Mennâu'l-Kattân, age, s. 10.

²²⁴ Subhi es-Salih, age, s. 120.

Emevî döneminin sonları Abbasî döneminin başlarına denk gelen hicrî II. asırdan itibaren tefsir ve tefsir usûlüne dair eserler tedvin edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde âlimler tefsir kitapları yazmadan evvel tefsir kaidelerini yazmışlardır. Ulûmü'l-Kur'ân ve tefsirin tedvini Emevîler devrinin yani tâbîî devrinin sonunda gerçekleşmeye başlamıştır. Hz. Peygamber'in saadet asrı ve sahabe döneminden birinci asrın sonlarına ikinci asrın başlangıcına kadar Kur'ân araştırmaları yavaş yavaş başlamış, ikinci asrın başlangıcından itibaren olgunlaşmaya ve sistematik bir hale gelmiştir. Dolayısıyla Abbasî dönemi, Kur'ân ilimlerinin ve tefsir usulünün zirve dönemini yaşama evresidir. İlk telif edilen el-Ferrâ'nın (207/822) *Meâni'l-Kur'ân'ı*, Ebû Ubeyde'nin (209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân'ı*, ez-Zeccâc'ın (311/923) *Î'râbul'-Kur'ân'ı*, ilk İslâmî ve Arabî ilimlerin gayesinin Kur'ân'ı anlamak ve tefsir etmek olduğunu ortaya koymaktadır.²²⁵

Teknik anlamda ve bir bütün olarak, Ulûmü'l-Kur'ân tabirinin ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Bazıları bu tabirin ilk defa Muhammed b. Halef b. Merzuban'a (309/921) nispet edilen el-Hâvî fî Ulûmi'l-Kur'ân'da geçtiğini söylemiştir.²²⁶ Ali b. İbrahim b. Said el-Havfî (430/1038)'nin el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ın bu konuda yazılan ilk çalışmalardan olduğu kaydedilmişse de²²⁷ onun kitabının tefsir ağırlıklı bir çalışma sayıldığı belirtilmiştir.²²⁸ Haris el-Muhâsibî (243/857)'nin el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân adlı eseri de ilk defa Ulûmü'l-Kur'ân ibaresinin kullanıldığı eserler arasında sayılabilir. Kur'ân ilimlerindeki ilk sistematik çalışma ibnü'l-Cevzî'ye ait "Fünûnü'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân" olup eserde Kur'ân ilimlerinin büyük bir kısmı özetle tanıtılmıştır. Ancak yukarıda geçen eserler Zerkeşî'nin "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân" ı ile Suyûtî'nin "el-Itkan fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eserlerinin gölgesinde kalmıştır.²²⁹ Çünkü Ulûmü'l-Kur'ân kavramını ayrı bir başlık altında alân ve kendinden

²²⁵ Müsâid Müslim Abdullah, **Gelişme Döneminde Tefsir** (Eserin Orijinal Adı: Eserü't-Tatavvuri'l-Fikrî Fî't- Tefsir fî'l-Asrî'l-Abbâsî trc: Muhammed Çelik), Akademi yay, İzmir 2006, s. 58-61.

²²⁶ Subhi es-Salih, age, s. 122.

²²⁷ M. Abdullazim ez-Zürkani, **Menahilü'l- İrfan** (nşr. Fevvez Ahmet Zemerli), Beyrut 1417/1996, I, s. 32.

²²⁸ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, **Fünunü'l- Efnan fî uyuni ulumu'l- Kur'ân** (nşr. Hasan Ziyaeddin İtr), Beyrut 1408/1987, neşreden giriş, s. 73; Deliser, age, s 32.

²²⁹ Abdulhamit Birışık, "**Kur'ân İlimleri**" md, DİA, Ankara 2002, XXVI, 402.

öncekilerin görüşlerini nakleden Zerkeşî ve Suyûtî Ulumül-Kur'ân kavramının netleşmesi konusunda önemli pay sahibidirler.²³⁰

II. SEBEBİ NÜZÛL

Kur'ân, insanlığı doğru yola iletmek ve toplum hayatına yön vermek amacıyla indirilmiştir. Dolayısıyla onun asıl hedefi, insanlığın ahlâkî, hukûkî ve diğer alânlardaki ihtiyaçlarına cevap vermektir. Kur'ân bu hedefini gerçekleştirirken bazen sözü edilen ihtiyaçlarla ilgili hükümler koymuş, bazen insanların ibret almalârını temin etmek için daha önce vukû bulmuş hâdiselere yer vermiş, bazen de nüzûl ortamında meydana gelen bir kısım olaylara ışık tutup mâhiyeti merak edilen hususları açıklamıştır. Bu özelliğinden dolayı Kur'ân ayetlerinin nüzûlünü iki kısma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı muayyen bir sebebe bağlı olmayıp bir hükmü ortaya koymak maksadıyla nâzil olan, diğer bir kısmı da belli bir sebebe bağlı olarak inen ayetlerdir. Sebeb-i nüzûl ilmi, ikinci kısma giren ayetlerin inişiyile ilgili rivayetleri konu edinen bir ilim dalıdır.²³¹

Esbâbü'n-Nüzûl (Sebeb-i Nüzûl), esbab ve nüzûl kelimelerinden meydana gelmiş bir terkiptir. Bu terkipte yer alân “esbab” sebeb kelimesinin çoğuludur. Sebeb sözlükte “metot”, “yol”, “işaret”, “vesile ve vasıta” manalârina gelmektedir.²³²

Nüzûl kelimesi ise “nezele” fiilinden masdardır. Yukarıdan aşağı inmek veya iniş manası ifade eder.²³³ Kısaca ayetlerin iniş sebepleri anlamını ifade eden esbâbü'n-nüzûl terim olarak “Hz Peygambere bir suâl veya bir hâdisе dolayısıyla birkaç ayetin veyahutta bir surenin tamamının nâzil olmasına amil olan şeydir.”²³⁴

Bu noktadan hareketle Zerkeşî ve Suyûtî'nin Esbâb-ı Nüzûl konusundaki görüşlerine bakabiliriz:

A. Zerkeşî'ye Göre Sebebi Nüzûl

Zerkeşî'nin Burhân'ında ele aldığı konulardan biri sebeb-i nüzûl konusudur. O bu konuda Buhârî'nin hocası Ali b. Medînî (161/234)'yi ve bu konuda eser

²³⁰ Zürkani, age, I, 33; Deliser, age, s 33-34.

²³¹ Demirci, age, s 145.

²³² Demirci, age, s 145.

²³³ Demirci, age, s 146.

²³⁴ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, TDV, Ankara 2007, s 115.

yazanların en meşhuru olarak Vâhidî (468/1076)'yi örnek göstermektedir. Zerkeşî, tarih akışı içerisinde sebab-i nüzûlün faydasız olduğunu söyleyenlerin hata ettiklerini aksine bu ilmin pek çok faydasının olduğunu belirterek bunları şöyle sıralamaktadır:²³⁵

1. Hükümün teşriine sebep olan hikmet, ayetin nüzûl sebebini bilmekle daha kolay anlaşılır.²³⁶ Bu ilim sayesinde Kur'ân'da emredilen şeylerin hikmetini anlayabiliriz. Bu da bütün insanlara dini yönden bir fayda sağlar. Mü'minin imanı kuvvetlenir. Münkirin de doğru yolu bulmasına vesile olur.²³⁷

2. Hüküm çıkarmada sebebin husûsiliğine dikkat edenlere göre nüzûl sebebi ayetin içerdiği hükümü tahsis²³⁸ eder. Buna örnek olarak Mücâdele suresindeki *“İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların analârı değildir. Onların analârı ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş karşılanmayan bir şey yapıyor ve yalân bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”*²³⁹, *“Kadınlardan zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirine dokunmadan önce bir köle âzat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*²⁴⁰ ayetleri örnek verilebilir. Bu ayet Evs b. es-Sâmit'in karısı Havle'ye zihar yapması üzerine nâzil olmuştur. Bu ayetlerin içerdiği hükümler bu iki şahsa veya benzeri kişilere tahsis edileceğini belgelemiştir. Bunların haricinde kalânların durumunun tesbiti ancak kıyas yoluyla mümkün olabilir. Eğer burada nüzûl sebebi bilinmemiş olsaydı, bu hükümden kastedilen şey bilinemeyecek ve ayetin hükümünden istifade edilemeyecekti. Nüzûl sebebi, Âmm olan bir hükümün kapsamını daraltmaz. Ancak ayeti şahıslara tahsis eder.²⁴¹

3. Ayette kastedilen manayı anlayabilmek, ayetin nüzûl sebebini bilmekle mümkün olur. Zerkeşî, Ebû'l-Feth el-Kuşeyrî (702/1302)'den şu nakli yapar;

²³⁵ Burhân, I, 40; Deliser, age, s 105.

²³⁶ Burhân, I, 40

²³⁷ Mennâu'l-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü Maarif, Riyad 2000, s 79.

²³⁸ Tahsis: Sözlükte “belirlemek, bir şeyi kendisiyle ortak olmayan diğer şeylerden temyiz etmek, özgülemek” anlamındaki tahsis kelimesi terim olarak; Âmm bir lafzın anlamının bu lafız kapsamına giren fertlerden bir kısmıyla sınırlandırılmasını ifade eder; Ferhat Koca, **“Tahsis”** md, DİA, Ankara 2007, c XXXIX, s 433.

²³⁹ Mücâdele, 58/2.

²⁴⁰ Mücâdele, 58/3.

²⁴¹ Zerkani, age, I, 105-106; Mehmet Vehbi, **Büyük Kur'ân Tefsiri (Hulâsatü'l-Beyân)**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1979, XIII, 5802; M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İsanbul 1971, VII, 4975.

“Sebeb-i nüzûlün açıklanması, Yüce Kitab’ın anlaşılmasında güçlü bir yöntemdir.” Sebeb-i nüzûlü bilmek, olaylara hükmederken sahabeye yardımcı olan karîneler mesabesinde. Hükümlerin içerdikleri karîneler sebeb-i nüzûlü bilmekle anlaşılmalıdır.²⁴² Mesela; “*Ey iman edenler! (Akli örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.*”²⁴³, “*Şeytan, içki ve kumarla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz.*”²⁴⁴ ayetleri nâzil olunca, Hz. Peygambere evvelce şarap içip ölmüş olanların durumu ne olacak diye sorulmuş bunun üzerine “*iman edip güzel amel işleyenlere, daha önce tattıklarından dolayı bir günah yoktur.*”²⁴⁵ ayeti nâzil olmuştu. Bir rivayete göre Kudâme b. Mazun ve Amr b. Ma’dikerb yukarıdaki ayete dayanarak şarabın mübah olduğunu söylemeye kalkışmışlardı.²⁴⁶ Onların bu sözleri şu ayetin sebeb-i nüzûlünü bilmediklerine delalet etmektedir. Şarabın haram olmasına dair ayet nâzil olunca sahabenin zihninde beliren tereddüt de izâle edilmiş oldu. Nüzûl sebebi bilinirse ayetlerden kastedilen mana kolaylıkla anlaşılır.²⁴⁷

4. Lafız bazen umûmî olur. Fakat bazı deliller ayeti tahsis eder. Bunun içtihat ve icmâ ile bilinmesi mümkün değildir. Çünkü nüzûlün belli sebepler dahilinde vukû bulacağı kati bir hükümdür.²⁴⁸

5. Hasr tevehhümünü giderir. Kur’ân’ın ayetlerinin bazılarının nüzûl sebepleri bilinmezse ayetlerin hasr ifade ettiği düşüncesi doğar. Bu düşünce ise ayetin nüzûl sebebini bilmekle giderilir. Zerkeşî bu duruma şu örnekleri verir: “*De ki (Ey Peygamber): Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti ki (o) pisliğin ta kendisidir ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum, ama kişi zaruret içindeyse -başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere bunlardan yediyse- Rabbiniz çok bağışlayan ve esirgeyendir.*”²⁴⁹ Bu ayette sayılan dört şey yasak edilmiş gibi gözükse de ayetin sadece bu dört şeye hasredilemeyeceği ayetin

²⁴² Burhân, I, 41.

²⁴³ Mâide, 5/90.

²⁴⁴ Mâide, 5/91.

²⁴⁵ Mâide, 5/93.

²⁴⁶ Muhammed Cemalüddin el-Kâsimî, **Mehasinü’t-Tevîl**, Mısır 1376, I, 22-23.

²⁴⁷ Zürkani, age, I, 107.

²⁴⁸ Burhân, I, 41; Deliser, age, s 106.

²⁴⁹ Burhân, I, 41; En’am, 6/145.

nüzûl sebebinden anlaşılmaktadır. Ayette bu dört şeyin haramlığı belirtilmiş fakat bu dört şeyin dışındakilerin helalliyi söylenmemiştir. Bu ayetin dışında haram ve helal olan şeyler vardır. Bu ayet kafirlerin Allah'ü Teâla'nın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal kılmalarından dolayı kafirlerin maksatlarını bozmak için nâzil olmuştur.²⁵⁰

Zerkeşî bu konuda Seleme b. Sahra hakkında nâzil olan zihar ayetini, Hilal b. Ümeyye'nin durumu hakkında nâzil olan liân ayetini, Hz. Aişe'ye atılan iftiradan dolayı nâzil olan haddi kazf ayetini belirterek bu ayetlerin hükmünün sadece bu kimselere hasredilemeyeceğini, bu ayetin hükmüne giren kimseleri de kapsadığını söylemiştir.²⁵¹

Zerkeşî ayetlerin özel sebeplerle inmesini, Kur'ân'ın genel üslûbu açısından değerlendirmekte ve bu durumun Kur'ân'ın genel akışı içerisinde uygun yerlere yerleştirilmesine ters düşmediğini söylemektedir. Zerkeşî'ye göre “Nüzûl sebeplerinde zaman şart olduğu halde, Kur'ân'ın genel üslubu söz konusu olduğunda zaman şartı aranmaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerim parça parça inmekteydi. Hz. Peygamber de Kur'ân'ın genel üslûbuna riayet ederek Allah'ü Teâla'dan aldığı emirle inen ayetleri uygun düşen yerlere yazdırmaktaydı.”²⁵²

6- Ayetin anlamındaki karışıklığın izale edilmesi de sebab-i nüzûlun faydalârındandır. Zerkeşî bu konuda Mervan b. Hakem'in ibn Abbas'a sorduğu soruyu örnek vermektedir. Mervan b. Hakem ibn Abbas'a gelip ona şöyle sormuştur: “*Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacağını sanma. Onlar için elem dolu bir azap vardır.*”²⁵³ Ayetince bu durumda olanların azap mı göreceğini sorması üzerine; İbn Abbas bu ayetin ehli kitap hakkında indiğini söyledi ve sonra Al-i İmran suresinin “*Allah, kendilerine kitap verilenlerden, O'nu (kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız diye sağlam bir söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalârına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür.*”²⁵⁴ , “*Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacağını sanma.*

²⁵⁰ Burhân, I, 41; Deliser, age, s 106; Yazır, age, III, 2080.

²⁵¹ Burhân, I, 41; Lian ve haddi kazf ayetlerinin sebab-i nüzûlü için bkz.; Yazır, age, V, 3482; Mehmet Vehbi, age, IX-X, 3689.

²⁵² Burhân, I, 41.

²⁵³ Al-i İmran, 3/188.

²⁵⁴ Al-i İmran, 3/187.

*Onlar için elem dolu bir azap vardır.*²⁵⁵ ayetlerini okudu. Sonra ibn Abbas dedi ki: Hz. Nebi, Ehli Kitab'a bildikleri bir şeyi sormuştu. Onlarsa bildiklerini gizlemiş ve Ona başka şeyler söylemişlerdi. Böylece kendilerine sorulan şeyi yanlış cevaplandırıdıkları halde, Ona iyilik yaptıklarını göstermeye gayret etmiş ve o gizlediklerinden dolayı kazandıklarına sevinmişlerdi.²⁵⁶

Zerkeşî, yukarıda anlatılan olayda Mervan'ın sorusu hakkında ibn Abbas'ın verdiği cevabı kâfi görmeyenlerin olduğunu söyler. Çünkü kaide gereği "Lafız, sebepten daha geneldir."²⁵⁷ Zerkeşî burada ibn Abbas'ın verdiği cevaba katıldığını çünkü "Lafız, sebepten daha geneldir" kuralının ibn Abbas tarafından bilindiğini söyler. Lakin "Lafız" muradın hâs (özel) olduğu açıktır. Bunun örneği ise Hz. Peygamber'in şirki zulümle tefsir etmesidir, demiştir.²⁵⁸

Zerkeşî bir ayetin veya sûrenin iki defa indirilmesini iki sebeple açıklar. Birincisi, ayetin şanını yüceltmektir. İkincisi ise unutulma korkusundan dolayı, sebep meydana geldiğinde ayetin veya sûrenin nüzûlünü bir daha tekrarlamaktır. Bu konu hakkında Zerkeşî birincisine Fatiha sûresini örnek verir. Çünkü Fatiha suresi önce Mekke'de sonra da Medine'de nâzil olmuştur. Zerkeşî yine bu konu hakkında ikincisine örnek olarak Sahihayn'da geçen Ebi Osman en-Nehdi ve ondan da ibn Mesûd'un rivayet ettiği bir hadis-i örnek verir. Buna göre "Bir adam kadının birini öper ve sonra o adam Peygamber'e gelir ve bu durumla ilgili hükmü sorar." Bunun üzerine "*Gündüzün iki tarafında ve gecenin de gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alânlar için bir öğüttür.*"²⁵⁹ ayeti nâzil olur. Orada bulunan Muaz b. Cebel ayetin sadece bu adam için mi geçerli olduğunu Peygambere sorar. Peygamber de: Bilakis ümmetimin hepsi için geçerlidir, demiştir.²⁶⁰

²⁵⁵ Al-i İmran, 3/ 188.

²⁵⁶ Burhân, I. 43; Deliser, age, 107.

²⁵⁷ Kaide "Enne'l-Lafza eummü mine's-sebeb" tir.

²⁵⁸ Burhân, I. 44; "İman edip imanlarına zülmü karıştırmayanlar..." 6/En'am 82 ayeti nâzil olunca bu ayet insanlara güç gelmiş, "Kim nefesine zulmetmez ki" diyerek kaygılarını dile getirince Peygamber, bu ayette geçen zulüm kavramını şirk olarak tefsir ederek sahabeyi rahatlatmıştır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V. 207.

²⁵⁹ Hûd. 11/114.

²⁶⁰ Burhân, I. 45; Müslim, 49 Tевbe, 39 (hadis no: 2763) III. 2115-2116; Deliser, age, s 108.

Bu olay Medine’de meydana gelmiştir. Halbuki Hûd Suresi ise ittifakla Mekki’dir. Ayet birden fazla nâzil olmuştur. İhlas suresi de böyle Mekke’de müşriklere, Medine’de de Ehli Kitab’a cevap olmak üzere iki kere indirilmiştir.²⁶¹

Zerkeşî, sebab-i nüzûl konusunda sahâbenin ve tabîînin tutumunun nasıl olduğunu da şu ifadesiyle ortaya koyar: Onlardan biri, “Bu ayet şu konuda indi” deyince bununla, sebab-i nüzûlü değil de, ayetin o konuyla ilgili olan hükmünü kastederler. Bu, ayetle bir konuda sonuca varma cinsinden olup, olanı aktarma cinsinden değildir.²⁶²

Zerkeşî, umum-husus konusunda ayet, özel bir sebep ile nâzil olup ayetin lafzı umûmi bir anlam ifade ediyorsa, ayetin hükmünün umum, sebebin ise hususi olması caizdir demiştir. Zerkeşî, umum-husus konusunda Zemahşerî (1074/1144)’nin görüşünü benimser. Buna göre: Sebebin hâs, va’idin (cezayla uyarı) âmm olabileceğine ve va’idi gerektirecek yasaklanmış davranışı yapmaya başlayan herkesi kapsam alânına alması açısından bunun caiz olduğunu söyler.²⁶³

Zerkeşî, sebebi nüzûl konusunu işlerken bazen ayetin nüzûlünün ayetteki hükmün geçerli olmasından önce olabileceğini de söylemiştir. Buna örnek ise Allah’ü Tealânın şu ayetidir: “*Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir.*”²⁶⁴ Bu ayetteki Tezekkâ (Nefsini arındıran) kelimesinin zekatü’l-fitra (zekata) delil olduğunu belirtir. Beyhaki, İbn Ömer’den rivayetle bu ayetin ramazan zekatı hakkında indiğini rivayet etmiştir. Bu sure Mekki’dir. Mekke’de ne bayram ne de zekat vardı. Bu durum ayetin nüzûlünün hükümden önce olabileceğini gösterir.²⁶⁵

B. Suyûtî’ye Göre Sebebi Nüzûl

Sebeb-i Nüzûl, Suyûtî’nin İtkân’ında ele aldığı konulardan biridir. Suyûtî bu konuda Buhârî’nin hocası Ali b. Medîni (161/234)’yi²⁶⁶, Vâhidî (468/1076)’yi²⁶⁷ ve Câ’berî (732/1331)’yi örnek göstermektedir.²⁶⁸ Suyûtî, tarihin seyri içerisinde sebeb-

²⁶¹ Burhân, I, 45.

²⁶² Burhân, I, 46; Deliser, age, s 109.

²⁶³ Burhân, I, 46; Deliser, age, s 110.

²⁶⁴ A’la, 87/14.

²⁶⁵ Burhân, I, 47.

²⁶⁶ Burhân, I, 40.

²⁶⁷ Burhân, I, 40.

²⁶⁸ İtkân, s 48.

i nüzûlün gereksiz olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu fakat bunların yanıldıklarını söylemiştir. Ona göre bu ilmin pek çok faydası bulunup onlardan bazıları şunlardır:

1- Hükümün uygulanmasındaki hikmeti bilmektir. Kur'ân'da emredilen şeylerin hikmetleri anlaşılır, mü'minin imanı kuvvetlenir, müşriklerin de doğru yolu bulmasına vesile olur.²⁶⁹

2- Sebebin husûsiliğini, hükümün husûsiliğine neden gösterenlere göre sebab-i nüzûl, umûmi ifade tarzıyla gelen ayetin hükmünü tahsis eder.²⁷⁰ Bu özelliğe örnek: *“Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”*²⁷¹ ayetidir. Anlatıldığına göre, Mervan hizmetçisine demiştir ki: Ey Rafî! İbn Abbas'a git ve: 'Eğer bizden her eriştiğine sevinen ve yapmadığıyla övülmesini seven herkes azaba uğrayacaksa hiçbirimiz bunun dışında kalamayız öyle mi?' diye sor. Bu soruya karşılık olarak İbn Abbas: 'Bu ayetin sizinle bir ilgisi yok. Ayet, ehl-i kitab hakkında inmiş' demiştir.²⁷²

3- Ayetin lafzı umûmî olabilir, bazı deliller bunu tahsis eder. Şayet sebep bilinirse, ayetin zahiri manası dışında tahsis ortaya çıkar. Ayetin genel manasına sebebin girmesi, kesinlik kazandırır. Bunun içtihatle çıkartılması memnurdur.²⁷³

İnen ayetin lafzı umûmî olur ve bunun tahsis edileceğine dair de delil bulunursa, sebebin bilinmesi, onun sınırlarını aşan noktâlara tahsis edilmesini önler. Onu belirlenen sınır dışına da çıkarmak uygun düşmez. Çünkü umûmî lafız içerisine sebebin şeklinin de girdiği kesindir. Bu şekli içtihatla da olsa genişletmek caiz değildir. Çünkü içtihat zannidir. Cumhurun görüşü de bu yöndedir. Bu özelliğe örnek: *“Namuslu, kötülüklerden habersiz mü'min kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. Yapmış olduklarına dilleri, elleri ve ayaklarının aleyhlerinde şahitlik edeceği gün, onlar için çok büyük bir azap vardır. O gün Allah onlara gerçek cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır”*²⁷⁴ ayetleridir. Bunlar sırf Aişe (r.a) veya onun yanında peygamberlerin diğer eşleri hakkında inmiştir. İbn Abbas'tan “Namuslu

²⁶⁹ İtkân, s 48.

²⁷⁰ İtkân, s 48.

²⁷¹ Al-i İmran, 3/188.

²⁷² Mennâu'l-Kattân, age, s 79.

²⁷³ İtkân, s 48; İmamoğlu, age, s 141.

²⁷⁴ Nûr, 24/23-25.

mü'min kadınlara zina isnadında bulunanlar” ayeti hakkında gelen bir rivayette o, bu ayetin sadece Aişe (r.a) hakkında indiğini belirtirken yine ondan gelen diğer bir rivayette de: “Aişe ve Hz. Peygamber’in diğer eşleri hakkında inmiştir. Allah, bu suçu işleyenin tevbesini kabul etmemiştir. Oysa diğer mü'min kadınlara iftira atanların tevbesini kabul etmektedir, dedikten sonra: “*Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getirerneyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkardır. Ancak bundan sonra tevbe edip, ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.*”²⁷⁵ ayetlerini okumuştur. Buna göre: “Namuslu, kötülüklerden habersiz mü'min kadınlara zina isnadında bulunanlar” ayetinin umûmîliğini tahsis ediyor görünen, “iftiracının tevbesinin kabul edileceği” ayeti, bu tahsis ile, Aişe (r.a) veya peygamberin diğer eşlerine iftira edenleri içermemektedir. Çünkü bu suçun afvı sözkonusu değildir. Zira umûmî lafzın içerisine sebebin şeklinin dahil olduğu kesindir.²⁷⁶

4- Sebeb-i nüzûlü bilmekle ayetin manası daha iyi anlaşılır ve ayeti anlamadaki güçlükler ortadan kalkar. Mervan b. Hakem “*Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacağını sanma. Onlar için elem dolu bir azap vardır.*”²⁷⁷ ayetini anlamada zorluk çekti. Mervan b. Hakem, İbn Abbas’a geldi: “Herkes kendisine verilene sevinirse ve yapmadığı şeyle övülmek hoşuna giderse azaplandırılır. Böylelikle bu durumda olan herkes azap mı görecektir ?” diye sorması üzerine İbn Abbas; “ Bu ayetin ehli kitap hakkında nâzil olduğunu söylemiş ve bu konu üzerine şöyle demiştir: Rasûlullah, Ehli Kitaba bildikleri bir şey hakkında soru sordu. Onlarsa bildiklerini gizlediler ve Rasûlullah’a başka bir şeyle cevap verdiler. Böylece verdikleri cevabın soruya uygun olduğunu gösterdiklerinden dolayı Rasûlullah’tan kendilerine övgü istediler.” Açıklamasını getirince Mervan’ın karşılaştığı zorluk sona erdi.²⁷⁸

5- Sebeb-i nüzûlun bilinmesinin faydalârından biri de hasr tevehhümünün kalkmasıdır. İmam Şafi, “*De ki: Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti (ki o şüphesiz necistir) ya da*

²⁷⁵ Nûr, 24/4-5.

²⁷⁶ Mennâu'l-Kattân, age, s 80.

²⁷⁷ Al-i İmran, 3/ 188.

²⁷⁸ Itkân, s 49; İmamoğlu, age, s 141.

Allah'tan başkası adına kesilmiş (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istirmar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bundan yeme zorunda kalırsa yiyebilir. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir."²⁷⁹ ayetine şöyle mana vermiştir. Kafirler Allah'ın haram kıldıklarını helal, helal kıldıklarını haram kabul ederek Allah'ın sınırlarını aşmıştı. Ayet onların maksatlarının zıddına gelmiştir. Sanki Allah şöyle demek istemiştir: Helal ancak sizin haram kıldıklarınız, haram da helal kıldıklarınızdır. Bu ise bugün tatlı yeme diyen kimseye karşı bugün tatlıdan başka bir şey yemem demektir. Ayetteki maksat Allah'ın emrine karşı geldiklerini göstermektedir, nefiy değildir, gerçeği ispattır. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: Sizin helal kıldığınız ölü eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kestiğiniz hayvanlar dışında haram yoktur. Allah saydıklarının dışındakilerin helal olduğunu kastetmiyor. Çünkü maksat helal olanların değil haram olanların ispat edilmesidir.²⁸⁰

6- Sebeb-i nüzûl, ayetin kim hakkında indiğini de belirtir. Böylece nüzûl sebebinin çekişme ve zorlamayı kaldırması sebebiyle başkasına ayet hamledilmez. Mesela: "Ana ve babasına: 'Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni mi, tekrar diritmekle tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye, ana-babası Allah'ın yardımına sığınarak: 'Yazıklar olsun sana. İman et. Allah'ın va'di gerçektir' dedikleri halde, o: 'Bu, eskilerin masallarından başka birşey değildir' der."²⁸¹ ayeti hakkında söylenen durum böyledir. Mervan Hz Aişe'nin kendisine, sebeb-i nüzûlünü açıklayınca kadar "Öf be size!.." ayetinin anne babasına karşı gelen Abdurrahman b. Ebi Bekr hakkında nâzil olduğunu zannediyordu.²⁸²

Suyûtî, sebeb-i nüzûlde lafzın umûmi olması bahsinde usul ulemasının lafzın umûmîliği mi yoksa sebeb-i hususîliği mi? hakkındaki tartışmasını yapıp kendi tercihini belirtmiştir. Suyûtî'ye göre en doğru olan lafzın umûmîliğidir. Çünkü birçok ayet belli sebepler için inmiştir. Ancak usulcüler nüzûl sebepleri dışına çıkarak ayetlerin umûmî mana ifade ettikleri hakkında ittifak etmişlerdir. Mesela; Zihar ayeti Seleme b. Sahr, Lian ayeti Hilal b. Ümeyye, Kazif ayeti Hz Aişe'ye iftira edenler hakkında nâzil olmuş ancak bunlar genele şamil edilmiştir. Lafzın umûmîliğini

²⁷⁹ En'am, 6/145.

²⁸⁰ Itkân, s 49.

²⁸¹ Ahkaf, 46/17.

²⁸² Itkân, s 49; İmamoğlu, age, s 141.

dikkate almayanlar²⁸³ bunun gibi ayetler bir başka delilden dolayı hususilikten çıkıp, umûmî manaya hamledilmişlerdir. Bazı ayetler hakkında bir delil bulunmasından dolayı ayetin iniş sebeplerine bağlı kalmışlardır. Zemahşerî Hümeze suresinin nüzûl sebebi hakkında şöyle demiştir: Hümeze suresinin nüzûl sebebinin özel, ayetteki cezanın ise genel olduğudur. Çünkü ayetin içinde geçen çirkinliği işleyen herkesi kapsadığı için *Ta'riz*²⁸⁴ makamında sebebin özel, cezanın ise genel olması caizdir.²⁸⁵

Suyûtî'ye göre: Usûl uleması belirli bir sebep için inen ayetin umûmîliğinin nüzûl sebebine tahsis edilip edilmeyeceğini tartışmışlarsa da hiçbiri Kur'ân ve Sünnet'in umûmîliği belli bir kimseye tahsis edilir dememişlerdir. Bu konuda söylenecek söz, ayetin şahsın kişiliğine ait olması, benzerlerine teşmil edilmesidir. Ayetteki umûmîlik lafza göre değildir. Belirli bir sebebi olan ayet, emir ve nehiy ifade ediyorsa bu, hakkında ayet inen kişi ile onun durumunda olan kişileri içine alır. Fakat ayetin methe veya zemme işaret eden yönü varsa bu da hakkında ayet inen kişiyi ve onun durumunda olan kişileri içine alır.²⁸⁶

Suyûtî, müfessirlerin zikrettikleri çeşitli nüzûl sebepleri hakkında sahabenin ve tabiînin tutumunun nasıl olduğunu da açıklayarak bu konuda Vâhidî'nin şöyle

²⁸³ Sebep hususi olup, ayet ümumi bir ifade ile gelirse; umûmî lafza mı, yoksa özel nedene mi bakılacağı usulcüler arasında tartışma konusu olmuştur: Cumhura göre, hususi sebebe değil, umûmî lafza bakılır. Buna göre umum lafızdan çıkarılan hüküm, özel sebebin diğer benzerlerine de taşacaktır. Buna bir misal, Hilal b. Ümeyye'nin, kendi eşine yaptığı zina isnadı üzerine inen Lian ayetleridir. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Hilal b. Ümeyye, Rasûlullah'ın huzurunda eşinin Şüreik b. Sahr ile zina ettiğini söyleyince, Rasûlullah: Ya delil getir, yoksa deynek cezasına uğrarsın dedi. Bunun üzerine Hilal: Ey Allah'ın Rasulü, birimiz eşiyile bir erkeği beraber ilişkiyken bulunca delil mi aramaya gidecek? deyince Rasûlullah aynı sözünü tekrarladı. Bu esnada Hilal: Seni hak olarak gönderen zata yemin olsun ki, ben doğru söyledim ve Allah beni bu cezadan kurtaracak ayeti indirecektir dedi. Peşinden Cebraîl gelerek: "Eşlerine zina isnadında bulunup ta kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların herbirinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir. Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocasını) doğru söyleyenlerden ise, Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır"ayetlerini indirmiştir". Bu ayetlerdeki umûmî lafızlardan çıkartılan hüküm, Hilal olayı dışındakilere de doğrudan şamildir. Bu, kabul gören doğru görüştür. Ayrıca şeri hükümlerin genel prensiplerine ve sahabe ve müctehidlerin üsluplarına da uygundur. Zira onlar, pek çok ayetin hükmünü, sebebi dışındaki olaylara da taşımışlardır. Özel birtakım sebepler üzerine inen ayetlerin umûmî anlamıyla hüküm vermek, ilim camiasında yaygındır. Bir grup ise, umûmî lafza değil de hususi sebebe bakılacağını söylemişlerdir. Çünkü umûmî lafız, hususi sebebin o şekli hakkında bir delildir. Diğer şekillere tesiri için kıyas ve bir başka delil gereklidir. Böyle olunca da, bu özel sebebin nakledilmesinin bir anlamı olmuş olur. Sebeple müsebbeb de, soru-cevap uyumu gibi uyur.

²⁸⁴ Tariz: Söylenen sözü üstün bir edebi yetenekle başka bir yöne çevirmektir. Mesela; "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan kimsedir." Yani insanlara zarar verme, onlara faydalı ol; Nurettin Bolelli, **Belagat**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s 123.

²⁸⁵ İtkân, s. 50.

²⁸⁶ İtkân, s. 51; İmamoğlu, age, s 142.

dediğini ifade eder: Ayetlerin sebab-i nüzûlü hakkında söylenecek söz, ancak duymaya ve rivayete dayanırsa doğrudur. Bu ise vahye şahit olan, sebepleri bilen, bu ilmin ehli olan birinden duymak ve nakletmekle gerçekleşir. Muhammed b. Sîrin: Ubeyde'ye bir ayetin sebab-i nüzûlünden sordum da bana: Allah'tan kork, gerçeği söyle. Ayetlerin kimin hakkında indiğini bilenler kalmadı demiştir. Yine bu konuda bir başkası şöyle der: Ayetin nüzûl sebabini bilmek, Ashab-ı Kiram'a ait bir durumdur. Onlar bunu meydana gelen olaylarla bilirlerdi. Hatta bazı sahabiler bilmiyorlarsa bu ayetin şu hususta indiğini sanıyorum derlerdi.²⁸⁷

Yine bu konuda Zerkeşî “el-Burhân” ında şöyle der: Sahabe ve Tabiîn adetlerinde görüldüğü gibi aralarında biri “Şu ayet bu konuda inmiştir” dediğinde bu sözyle ayetin nüzûl sebebi değil, ayetin içerdiği hükmü kastederler. Bu ise hükmün doğruluğunu ayet ile delillendirmektir.²⁸⁸

Bir ayetin birden fazla nüzûl sebebi olabileceğini ifade eden Suyûti, bu hususta şu görüşlere yer vermektedir:

a- Şayet bir müfessir ayetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak bu ayet “Şu konuda indi”, diğer bir müfessir de başka bir şey ilave ederek aynı kelimeyi kullanırsa bundan ayetin nüzûl sebebi değil tefsiri murat edilir. Şayet ayetin lafzî nüzûl sebebi ile tefsirini içine alıyorsa iki müfessirin sözü arasında çelişki yoktur.²⁸⁹

b- Şayet müfessirlerden biri “ayet şu konuda nâzil oldu” der, diğeri de onun ileri sürdüğü sebebin aksine açık bir sebep ileri sürerse, kabule şayan olan ikincisinin sözüdür. Evvelki söyleyen ise delil getirmek için rivayeti kullanmıştır.²⁹⁰

c- Şayet müfessirlerden biri bir sebep, diğeri başka bir sebep zikreder ve birinin isnadı sahih diğerininki değilse, sahih olana itibar edilir. Bunun örneği; Buhâri ve Müslim'in Cündep'ten yaptıkları şu rivayettir: Rasulüllah rahatsızlığından dolayı bir veya iki gece ibadete kalkamayınca bir kadın gelerek: Ya Muhammed, herhalde şeytanın seni terketti dedi. Bunun üzerine “Kuşluk vaktine andolsun, dürüldüğü zaman geceye andolsun ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı” ayetleri nâzil oldu.²⁹¹

²⁸⁷ Itkân, s. 52.

²⁸⁸ Itkân, s. 52.

²⁸⁹ Itkân, s. 53.

²⁹⁰ Itkân, s. 53.

²⁹¹ Duhâ 93/ 1-3; İbn Hacer, Buhâri şerhinde Cebrail'in köpek yavrusu sebebiyle gecikmesi meşhurdur demektir. Buna göre; İbn Hacer “ Taberânî ve Ebî Şeybe, Hafs b. Meysere'den o da

d- Ayetin sebab-i nüzûlü hakkında iki rivayet olup ikisi de sıhhat bakımından eşit ise bu durumda ravilerden kıssaya şahit olanın rivayeti tercih sebebidir. Buhâri'nin İbn Mesut'tan rivayet ettiği şu hâdise buna örnek verilebilir: İbn Mesut şöyle der: Rasulüllah'la beraber Medine'de, Rasülüllah'ın elinde hurma dalı varken yürüyorduk. Birkaç Yahudinin bulunduğu bir yerden geçerken içlerinden biri Muhammed'e soru soralım mı? dedi ve Peygamber'e ruhun ne olduğunu sordular. Rasülüllah bir saat kadar bekledikten sonra başını kaldırdı. Ben (İbn Mesûd) vahiy geleceğini anladım. Vahiy gelince Rasulüllah, nâzil olan "Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir."²⁹² ayetini okudu.²⁹³

Tirmîzi, İbn Abbas'tan sahih olarak yaptığı bir rivayette, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kureyşliler Yahudiler'e: Bize bir şey söyleyin ki onu Muhammed'e soralım dediler. Onlar da O'na ruhun ne olduğunu sorun dediler. Soruyu sordukları zaman da ruh ile ilgili ayet nâzil oldu." Bu rivayet, ayetin Mekke'de nâzil olmasını gerektirir. Fakat birinci rivayet bunun hilafıdır. Buhâri'nin rivayetinin diğerlerinden daha sahih olması, İbn Mesût'un olaya bizzat şahit olmasından dolayı, birinci rivayet diğerlerine tercih edilir.²⁹⁴

e- Geride geçen ilgili ayetlerin²⁹⁵ nüzûl sebeplerinde olduğu gibi olaylar arasında uygunluğun bulunmadığında ayetin bir veya iki sebepten inmesi mümkündür. Ayetin nüzûl sebebi buna hamledilir. Buhâri'nin İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan yaptığı şu rivayet buna örnek olabilir: Hilal b. Ümeyye, Rasülüllah'ın yanında zevcesini Şureyk b. Sehma ile zina yapmakla suçladı. Bunun üzerine Rasülüllah, ya bunu ispat et veya iftira cezasını çek diye buyurunca, Hilal b. Ümeyye: Ya Rasülallah! Birimiz zevcesini bir başka erkekle görürse buna delil mi

annesinden rivayet ettiğine göre Havle isminde bir kadın Rasülullah'ın hizmetindeyken Rasülullah'ın evine bir köpek yavrusu girmiş ve yatağın altında ölmüş. Bu esnada Rasülullah'a dört gün vahiy gelmedi. Rasülullah Havle'ye: Evimde ne oldu da Cebrail bana gelmiyor dedi. Bunun üzerine Havle evi derleyip toparlarken süpürge ile yatağın altındaki ölü köpek yavrusunu çıkardı. Bu sırada Rasülullah titreyerek geldi. Çünkü vahiy gelirken onu titreme alırdı. Duha suresinin ilk beş ayeti nâzil oldu." Bu rivayeti verdikten sonra bunu bir sebab-i nüzûl rivayeti kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu rivayetin içinde meçhul raviler vardır, güvenilir olan Buhâri'nin sahihinde geçtiği şeklidir demiştir.

²⁹² İsrâ, 17/ 85.

²⁹³ İtkân, s 53.

²⁹⁴ İtkân, s 54.

²⁹⁵ İsrâ, 17/85, Duha, 93/1-3.

arayacak? dedi ve bunun üzerine “Eşlerine zina suçu atanlar...” ayetinden “ Eğer koca doğrulardan ise ...”²⁹⁶ ayetine kadar olan ayetler nâzil oldu.

Buhâri ve Müslim, Sehl b. Sa’d’ın şöyle dediğini rivayet ederler: “Uveymir, Asım b. Adiy’e geldi ve şöyle dedi: Rasûlullah’a sor, bir erkek başka bir erkeği zevcesiyle beraber görürde onu öldürürse, öldüren erkek öldürülür mü yoksa nasıl yapılır? Asım soruyu Rasûlullah’a sorunca Rasûlullah soruyu sordurmanı ayıpladı. Asım da bunu Uveymir’e haber verdi. Uveymir’de Allah’a yemin olsun ki Rasûlullah’a gidip mutlaka bu soruyu kendim soracağım dedi ve Rasûlullah’ın yanına geldiğinde Rasûlullah Üveymir’e: Senin ve zevcen hakkında ayet nâzil oldu dedi.” Şimdi bu iki rivayetin arası şöyle cem edilir. Olay ilk önce Hilal b. Ümeyye’nin başına gelmiştir. Uveymir’in de Rasûlullah’a gidip konuşması aynı zamana rastlar. Bu sebeple ayet her ikisi hakkında nâzil olmuştur.²⁹⁷

f- Eğer ayetin nüzûlüne sebep olan olayların arasını cem etmek mümkün olmazsa, bu durum nüzûlün tekrarına hamledilir. Buhâri ve Müslim’in Müseyyep’ten yaptıkları şu rivayet buna örnek olabilir: Ebû Talip ölüm döşeğinde iken Rasûlullah ziyaretine gitti. Ebû Talib’in yanında Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebi Ümeyye de vardı. Rasûlullah amcasına: Ey Amca! La İlahe İllallah de ben de bunu Allah katında senin için delil getireyim dedi. Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebi Umeyye: Ya Ebâ Talip! Abdulmuttalib’in dininden yüz mü çevireceksin? dediler. Bu soruyu, Ebû Cehil ve Ebi Umeyye Ebû Talib’e Abdulmuttalib’in dinindenim dedirtene kadar tekrarladılar. Bunun üzerine Nebi: Nehy olunmadığım sürece senin için istiğfarda bulunacağım dedi ve akabinde “...Yakınları da olsalâr, Allah’a ortak koşanlar için af dilemek, ne Peygambere yaraşır ne de mü’minlere.”²⁹⁸ ayeti nâzil oldu.²⁹⁹

Hakim, İbn Mesûd’un şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah bir gün kabristana gitti ve bir kabrin yanına oturdu. Bir süre dua ettikten sonra göz yaşları dökerek şöyle dedi: Yanına oturduğum kabir annemin kabridir. O’na dua etmek için Rabbimden izin istedim fakat rabbim izin vermedi ve bunun üzerine “...Yakınları da olsalâr, Allah’a ortak koşanlar için af dilemek, ne Peygambere yaraşır ne de

²⁹⁶ Nur, 24/ 6-9.

²⁹⁷ Itkân, s 55.

²⁹⁸ Tevbe, 9/113.

²⁹⁹ Itkân, s 55.

mü'minlere.”³⁰⁰ ayeti nâzil oldu. İşte bu anlatılan hadislerin arasını ayetin nüzûlünü gerektiren olayların tekrar etmesiyle uzlaştırırız.³⁰¹

Suyûtî, muhtelif ayetlerin nüzûlünde aynı sebebin zikredilmesinde bir engelin olamayacağını ifade etmiştir. Çünkü bir olayda, değişik surelerden çeşitli ayetler inmektedir. Tirmîzi ve Hakim’in, Ümmü Seleme’den yaptıkları şu rivayet buna örnek teşkil edebilir. Ümmü Seleme: Ya Rasûlullah! Hicretle ilgili olarak Allah’ın kadınlardan bahsettiğini hiç duymadım demişti. Bunun üzerine “*Rableri, onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun kadın olsun sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim...*”³⁰² ayeti nâzil oldu. Yine Hakim’in Ümmü Seleme’den yaptığı rivayette Seleme: Ya Rasûlullah, erkeklerden söz ediyorsun da kadınları hiç katmıyorsun? diye sormuştu. Bunun üzerine “*Müslüman erkek ve kadınlar...*”³⁰³ ayeti ile “*Rableri, onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun kadın olsun sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim...*”³⁰⁴ ayetleri nâzil oldu. Burada farklı ayetlerin nüzûlünde bir sebep zikredilmiştir.³⁰⁵

Suyûtî, nüzûlü tekrar eden ayetler hakkında bir grup ulemanın görüşünü verdikten sonra kendi tercihini belirtmektedir. Mütেকaddimun ve Mütעהhirun’dan bir grup ulema Kurân’ın bazı ayetlerinin tekrar nâzil olduğunu görüşündedirler. İbn Hassar: Bir ayetin birkaç defa nâzil olmasını ayeti hatırlatma ve ayetle öğüt verme şeklinde açıklamıştır. Nahl suresinin son ayetleri ile Rum suresinin ilk ayetlerini buna misal göstermiştir. İbn Kesir ise ruh ile ilgili ayeti ve Fatıha suresini de bu gruba dahil etmiştir. Suyûtî şöyle der: Bu konuda herhangi bir güçlük yoktur. Çünkü sureler veya ayetler birbiri ardına iki kere inmiş olabilir. Aynı durum İhlas suresinde de vardır. İhlas suresi Mekke’de müşriklerin sözlerine cevap olarak, Medine’de de ehl-i kitaba cevap olarak inmiştir. Aynı şekilde “*...Yakınları da olsalâr, Allah’a ortak koşanlar için af dilemek, ne Peygambere yaraşır ne de mü'minlere.*”³⁰⁶ ayetinin nüzûlü de tekrar etmiştir. Bütün bunlardaki hikmet: Ayetin nüzûlünü gerektirecek bir soru ya da bir olayın meydana gelmesidir. Halbuki ayet daha önce

³⁰⁰ Tevbe, 9/113.

³⁰¹ İtkân, s. 55.

³⁰² Âl-i İmran , 3/195.

³⁰³ Ahzap, 33/35.

³⁰⁴ Âl-i İmran, 3/195.

³⁰⁵ İtkân, s 55

³⁰⁶ Tevbe, 9/113.

inmiştir. Aynı ayet aynı ifade ile ayeti ve manayı hatırlatmak üzere tekrar Rasûlüllah'a vahyedilmiştir.³⁰⁷

C. Zerkeşî Ve Suyûtî'nin Sebebi Nüzûl Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî sebeb-i nüzûl konusunu işlerken öncelikle kelime ve terim manalârını vererek konuya başlamaktadırlar. Konu ile ilgili bazı alimlerin görüşlerini verdikten sonra ilgili ayet ve hadislerle, konuyu izaha çalışmakta ve konunun sonunda da kendi düşüncelerine yer vermektedirler.

Zerkeşî ve Suyûtî'nin sebeb-i nüzûl konusundaki görüşleri ve açıklamalârı arasında belirgin bir fark gözükmemekle birlikte Zerkeşî konuyu icmali Suyûtî'in ise biraz daha tafsilatlı olarak ele aldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte birkaç meselede farklı düşündükleri görülmektedir. Mesela: Sebeb-i nüzûl hakkında sahabeden ya da tabiundan biri bu ayet şu konuda nâzil oldu dediği zaman, Zerkeşî, ayetin nüzûl sebebini değil ihtiva ettiği hükmü kastettiklerini anlamaktadır. Suyûtî ise onun bu görüşüne itiraz ederek sahabe ve tabiun'un tutumu ayetin nüzûl sebebini nakletmek değil, hükmün doğruluğunu ayetle ispatlamaktır diyerek şunu ilave etmiştir: Ayetin bir soru veya olayın vuku bulduğu sırada inmediği esbab-ı nüzûl kitaplarında mevcut ise bu durum gerçeğe aykırı olur. Bu durum ise sebeb-i nüzûlü zikretmek değil, geçmiş olayların naklidir.

Her ikiside bir ayetin birden çok nüzûl sebebini olabileceğini ve buna bağlı olarak da ayetin nüzûlünün tekrar etmesini kabul ederek, bunun nedeninin ilgili hususa dikkat çekmek olduğunu ifade etmektedirler. İhlas suresi önce Mekke'de müşriklerin sözlerine cevap olarak Medine'de de ehli kitaba cevap olarak indirildiği görüşündedirler.

Suyûtî birden fazla nüzûl sebebi zikredilen ayetlerin nüzûl sebeplerinden hangisine güvenileceğinin metotlarını verir. Mesela: Şayet bir müfessir ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak bu ayet “Şu konuda indi”, diğer bir müfessir de başka bir şey ilave ederek aynı kelimeyi kullanırsa bundan ayetin nüzûl sebebi değil tefsiri murat edilir. Şayet ayetin lafzı nüzûl sebebi ile tefsirini içine alıyorsa iki müfessirin sözü arasında çelişki yoktur. Zerkeşî ise böyle bir husus açıklamamaktadır.

³⁰⁷ İtkân, s 57.

Zerkeşî ve Suyûtî lafzın umûmîliği konusunda aynı görüştedirler. Onlara göre umûmî lafızla ve özel sebeple gelen ayetin şahsın kişiliğine ait olması ve benzerlerine teşmil edilmesidir. Lafzın umûmîliği ön plandadır. Hümeze suresi önemli bir örnek durumundadır. Surenin ilk ayetiyle ilgili olarak, “Sebeb-i nüzûl rivayeti hususi, ceza ise umûmîdir. Bu çirkinliği yapan herkesi (umûmîlik) kapsar. Tariz yoluyla icra ettiği (sebebin hususiliğiyle) ceza umûmîdir.

Zerkeşî ve Suyûtî lafzında umûmîlik olmayıp belirli konuda inen ayetler kesinlikle indiği kimseye tahsis edilir, demişlerdir. Örneğin Leyl Suresi’nin 17-18. ayetleri icmayla Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir. Bir kimse, “Bu ayet, Hz. Ebû Bekir’in yaptıklarının aynısını yapan için de geçerlidir.” derse yanlış düşünmüş olur. Çünkü ayetin cümle kalıbı umûmî değildir.

III. NÂSİH MENSÛH

İnsanlığa hidayet için gönderilen Kur’ân, insan olgusunu bütün boyutları ile ele alırken beşeri ilgilendiren bütün hususlar için prensip ve hükümler koymaktadır. Kur’ân’ın koyduğu bu prensip ve hükümler hayatın dinamik olarak kavranılmasına imkan verecek bir esnekliğe sahiptir. Ancak onlar doğrudan vahiy kaynaklı olmaları hasebiyle sabit ve değişmez bir yapı arz ederken, sosyal hayatın, muâmelat ve hukukla ilgili yaşanmakta olan durumların kalıcı ve sürekli özellikler taşıyan hususiyetlerinin yanında belirli yönlerden değişime konu oldukları da bir vâkıdır.³⁰⁸ Ancak bütün peygamberlerin şeriatlerinde Allah’ın rab ve bir tek olmasında hiçbir değişme yoktur.³⁰⁹

Sorumluluk ve anlayışlar bir milletten diğerine farklılık arz etmektedir. Bir topluma münasip olan kanunlar başka bir topluma uygun gelmeyebilir. Şüphesiz Allah her şeyi bilir. Allah’ın kullarının durumlarını göz ederek bir hükmü kaldırmasında veya yerine yenisini getirmesinde bir garîplik yoktur.³¹⁰

Nâsîh-Mensûh, Kur’ân’ın tefsirini yapmak ve ondan ameli hükümler çıkarabilmek için lazım gelen hususlardan birisidir. Nesh kelimesi sözlükte “ortadan kaldırma”, “ilgâ etme”, “yok etme”, “yazma ve bir şeyi bir yerden başka bir yere

³⁰⁸ Talip Özdeş, **Kur’ân ve Nesh Problemi**, Fezr Yayınları, Ankara 2005, s 10.

³⁰⁹ Mennâu'l-Kattân, age, s 236.

³¹⁰ Mennâu'l-Kattân, age, s 237.

aktarma” manalârına gelir. Istılahta ise “Şer’i bir delili yine şer’i bir delille kaldırmak.” demektir.³¹¹ Bu noktadan hareketle Zerkeşî ve Suyûtî’nin Nâsîh-Mensûh konusunu değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî’ye Göre Nâsîh Mensûh

Nâsîh-Mensûh konusunu Zerkeşî Burhân’ında *Nâsîh ve Mensûhu Bilmek* başlığı altında ele almıştır. Nâsîh-Mensûh’u bilmek büyük öneme sahip bir ilimdir, dedikten sonra bu konuda bir çok alimin eser telif ettiğini söyleyerek bunlardan bir kısmını şöyle sıralamıştır: Katâde b. Diâme es-Sedûsi (118/736), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (223/838), Ebû Dâvud es-Sicistânî, Ebû Ca’fer en-Nahhâs (377/987), Hibetullah b. Selâme ed-Darir (410/1019), İbnü’l-Arabi (543/1148), İbnü’l-Cevzî (597/1201), İbnü’l-Enbârî (372/982).³¹²

Zerkeşî, bu hususta kitap telif eden alimlerin isimlerini verdikten sonra nâsîh mensûhun tanımına geçmeden alimlerin ve Hz. Ali’nin nâsîh ve mensûhu bilmenin önemine değinen görüşlerine yer vermiştir. Mesela alimler: Allah’ın kitabını tefsir eden bir kimsenin nâsîh ve mensûhu bilmeden tefsir etmesinin caiz olmadığını söylediler. Yine bununla ilgili Hz. Ali hikaye anlatan birine: Nâsîh ve mensûhu bilir misin dediğinde o da “Allah en iyisini bilir” diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ali o şahsa: “Kendini de helak ettin başkasını da helak ettin” diyerek Nâsîh ve Mensûhun önemine vurgu yapmıştır.³¹³

Zerkeşî, kitabında *nesh* kelimesinin lügat anlamları üzerinde durmuş, neshin izâle etmek, yok etmek, “...*Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, ayetlerini sağlamlaştırır...*”³¹⁴, tebdil etmek, değiştirmek “...*Biz bir ayetin yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman...*”³¹⁵ tahvil etmek, dönüştürmek, nakletmek ve çoğaltma gibi anlamlara geldiğini söylemiştir.³¹⁶

Zerkeşî, nesh konusunda Kur’ân surelerini sınıflara ayırmış ve bu sınıflara dahil olan surelerin isimlerini de vermiştir. Buna göre:

³¹¹ Muhammed b. Mükerrrem İbnü’l-Manzur, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, Tsz, c. III, s. 61.

³¹² Burhân, II, 18.

³¹³ Burhân, II, 19; Deliser, age, s 110.

³¹⁴ Hac, 22/52.

³¹⁵ Nahl, 16/101.

³¹⁶ Burhân, II, 19; Deliser, age, s 110.

Birinci gruptaki sureler: Nâsîh ve Mensûh ayet içermeyen sureler. Bu surelerin sayısı kırk üç tanedir.³¹⁷

İkinci gruptaki sureler: Nâsîh ayetler olup mensûh ayet olmayan sureler. Bu sureler altı tanedir.³¹⁸

Üçüncü gruptaki sureler: Mensûh ayetler olup nâsîh ayetler olmayan sureler. Bu sureler kırk tanedir.³¹⁹

Dördüncü gruptaki sureler: Nâsîh ve Mensûh ayetlerin bulunduğu sureler. Bu sureler otuz bir tanedir. Zerkeşî bu sınıflamayı yaptıktan sonra surelerin isimlerini tek tek vermiş fakat ayetlerin hangisi olduğunu belirtmemiştir.³²⁰

Zerkeşî, nesh konusunu, klasik usulcülerin metoduyla ele almaktadır. Klasik formuyla bunlar da şöyledir:

a) Tilaveti mensûh hükmü baki ayetler:

Zerkeşî, bu bölümde Buhâri'nin Sahihin'de ve İbn Hibban'ın Sahihin'de geçen, Ömer hakkında Ubeyy b. Ka'b'tan rivayet olunan ve tilaveti mensûh hükmü baki kabul edilen "Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ettikleri zaman recmedin" ayeti hakkında yorumda bulunur. Zerkeşî, "Ömer'in "eğer insanlar 'Ömer, Allah'ın kitabına bir şeyler kattı' demelerinden çekinmeseydim bu ayeti Kur'ân'a ellerimle yazardım" sözünü belki Ömer bu haberin haber-i vahid³²¹ olduğuna inanıyordu ki, haber-i vahidle hüküm sabit olsa bile Kur'ân sabit olmaz" gibi bir yorumda bulunur.³²²

³¹⁷ Fâtiha, Yusuf, Yâsin, Hucurât, Rahman, Hadîd, Sâf, Cuma, Tahrim, Mülk, Hâkka, Nuh, Cin, Mürselât, Nebe, Nâziât, İnfîtar, Mutaffîfîn, İnşikâk, Burûc, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirah, Kalem, Kadir, İnfikak, Zilzal, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Hümeze, Fil, Kureyş, Mâun, Kevser, Nasr, Tebbet, İhlas, Felak, Nâs.

³¹⁸ Fetih, Haşr, Münâfikûn, Tegâbün, Talâk, A'lâ.

³¹⁹ En'am, A'raf, Yunus, Hûd, Râd, Hıcr, Nahl, İsrâ, Kehf, Tâhâ, Mü'minûn, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde, Fâtır, Sâffât, Sâd, Zümer, Fussilet, Zuhruf, Duhan, Câsiye, Ahkaf, Muhammed, Kâf, Necm, Kamer, Rahman, Meâric, Müddessir, Kıyâme, İnsan, Abese, Târik, Gâşiye, Tîn, Kâfirûn.

³²⁰ Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, A'raf, Enfal, Tevbe, İbrahim, Nahl, İsrâ, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mü'minûn, Nûr, Furkan, Şuarâ, Ahzab, Sebe, Mü'min, Şûrâ, Muhammed, Zâriyât, Tûr, Vâkia, Mücâdele, Mümtehine, Müzzemmil, Tekvir, Asr, Burhân, II, 19; Zerkeşî bu dört gruba giren sureleri adlarıyla saymıştır; Deliser, age, s 111.

³²¹ Haber-i Vahid: Hadis usulünde Ahat haber olarak da ifade edilen Haber-i Vahit ilk devirlerde tek kişinin rivayet ettiği hadis olarak kabul edilirken sonraki devirlerde mütevatir olmayan haberler için kullanılmıştır. Haber-i Vahid; Sahih, Hasen veya Zayıf olabilir. Ahat hadislerden sahih ve hasen hadis inanç esasları dışındaki dini hükümlerde delil teşkil eder.

³²² Burhân, II, 23.

b) Hükümü mensûh tilaveti baki ayetler:

Zerkeşî, hükümü mensûh metni baki olan ayetlerin altmış üç surede olduğunu söyler. Zerkeşî, Bakara 2/240. ayetin³²³ Bakara 2/234. ayetle³²⁴ neshedildiğini ifade eder. Esâsen nesh edicinin mensûhtan sonra gelmesi gerektiğine kâil olduğu halde her nedense bunu Kadı el-Meâli'den de destek alarak bir istisna olduğunu söyler ve bunun bir benzerinde Ahzab 33/52. ayetinin³²⁵ 50. ayetle³²⁶ nesh edilmesi olduğunu ifade eder.³²⁷

Zerkeşî, hükmün mensûh tilavetin ise baki kalmasının hikmetini daha çok sevap elde edilmesi ve mensûh olan hükümlerin hatırlanıp bunun bir nimet olarak bilinmesi şeklinde açıklamaktadır.³²⁸

c) Tilaveti de hükümü de mensûh ayetler:

Zerkeşî, bu tür ayetleri okumanın ve bunlarla amel etmenin caiz olmadığını söyler. Buna örnek olarak Müslim'in "Sahih"inde geçen, Hz. Aişe'den yapılan şu rivayeti verir: "İndirilen vahiy içerisinde bilinen on emzirme vardı. Bunlar beş emzirme ile nesh olundular. Resulullah (a.s.) vefat ettiği zaman bunlar Kur'ân olarak okunuyorlardı." Zerkeşî, bunun tilavetinin de Hz. Peygamber henüz hayattayken nesh edildiğini, fakat bunu ancak Resulullah'ın vefatından sonra insanların duyduğunu ve Resulullah vefat ederken bazı insanların bunu okuduğunu söyleyerek Hz. Aişe'den yapılan rivayeti bu şekilde te'vil eder. Zerkeşî, Kadı Ebûbekir el-Bakillânî'nin bu kısma giren rivayetlerin haber-i vahid olduklarını, Kur'ân hakkında haber-i vahidle indiğine veya haber-i vahidle nesh olunduğuna dair delil de

³²³ Bakara, 2/240: "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarılsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yokTür. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

³²⁴ Bakara, 2/234: "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yokTür. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

³²⁵ Ahzab, 33/52: "Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeleer başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir."

³²⁶ Ahzab, 33/50: "Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halâlarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü'minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygambere bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helal kıldık.) Mü'minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleeri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

³²⁷ Zerkeşî'nin Burhân'da belirttiği hükümü mensûh tilaveti baki diğer ayetler için bkz. Burhân, II, 23.

³²⁸ Burhân, II, 24; Deliser, age, s 111.

getirilmediğine ve dolayısıyla da bu kısmın kabullenilemez olduğuna dair görüşünü nakleder.³²⁹

Zerkeşî, nesh konusunu işlerken bu konuyla alâkalı tartışmalâra da yer vermiştir. "Kur'ân'ın tilavetinde ve tenzilinde nesh yoktur, nesh ümmü'l kitaptadır", "Kur'ân ancak Kur'ân'la nesh edilir", "Sünnet Kur'ân'ı nesh etmez" gibi tartışmalâri kitabında ele almıştır. Ayrıca aynı ayetin veya başka bir ayetin başının mensûh, sonunun nâsîh olduğunu değerlendiren rivayetlere de yer vermiştir.³³⁰ Kur'ân'ın haberi vahidle sabit olmayacağı ve bu sebeple haberi Vâhidîn Kur'ân'ı nesh edemeyeceği fikrine de yer vermiştir. Zerkeşî bu tartışmalâri verdikten sonra son olarak "Sahih olanın ise neshin caiz olup aklen ve sem'an vuku bulmasıdır." diyerek kendisinin benimsediği görüşü vermektedir.³³¹

Zerkeşî, bunların dışında neshin farklı bir taksimine de yer vermiştir. Buna göre:

a) Neshü'l-Hakîki: Emrolunan hükmün uygulanmadan önce kaldırılması, bu hakiki neshtir. Hz İbrahim'in oğlunu kurban etmekle emrolunduğu halde bunun uygulanmadan kaldırılması bu türde bir neshtir. Yine Allah'ın "*Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin...*"³³² ayeti "*Baş başa konuşmanızdan önce sadakalâr vermekten çekindiniz mi ?*"³³³ ayeti nesh etmiştir.³³⁴

b) Nesh-i Tecevvüz: Allah'ın bizden önceki ümmetlere farz kıldığı fakat bu ümmete gelince neshettiği hükümler bu çeşit neshe örnektir. Mesela, önceki ümmetlerde kısas hakkından vazgeçmek yoktu. Fakat İslam'da öldürülenin velisi ölüm kisasından veya yaralanan yaralâma kisasından vazgeçtiği zaman kısas uygulanmayabilir.³³⁵

c) Neshü't-Tehir: Bir sebepten dolayı emredilen, sonradan sebebin ortadan kalkmasıyla neshedilen hükümdür. Böyle bir durumda gerçek manada bir nesh söz konusu değildir. Sadece hükmü erteleme vardır. Allah'a kavuşmayı uman kimseler az ve güçsüz oldukları zaman sabır ve mağfîretle emrolunmuşlardır. Bu durumlarda

³²⁹ Burhân, II, 24.

³³⁰ Burhân, II, 20-21.

³³¹ Burhân, II, 22.

³³² Mücâdele, 58/12.

³³³ Mücâdele, 58/13.

³³⁴ Burhân, II, 22.

³³⁵ Burhân, II, 22.

müslümanlar emr-i bil-ma'ruf ve cihat gibi şeylerle sorumlu tutulmamışlardır. Sonra gelen cihat emrinin bu hükmü neshetmesi bu türden bir nesihtir. Çünkü Allah "nüsiha" (ertelersek)³³⁶ buyurmuştur. Buradaki hüküm müslümanlar güçlenene kadar savaş emrinin ertelenmesidir. Zayıflık durumundaki hüküm ise eziyete karşı sabretmenin gerekliliği yönündedir.³³⁷

Zerkeşî bu nesh türlerinden bahsettikten sonra şöyle demektedir: Müşriklere karşı yumuşak davranmayı emreden ayetlerin hepsinin seyf/kılıç³³⁸ ayetiyle mensûh olduğunu söyleyen müfessirlerin çoğunun bu görüşü zayıftır. Ayrıca müfessirlerin mensûhtur dediği ayetler "nesh" le değil "nesî" (erteleme) ile ilgilidir. Bir hükme vaz'edilmiş bir illetinden dolayı uymak emredilmiş, bu illet ortadan kalkınca başka bir hükme geçilmiştir. Bu ise "nesh" değil erteleme yani zamanı gelince bu hükmün tekrar uygulanabileceğini söylemektedir. Çünkü nesh, bir hükmü ebedi olarak kaldırmaktır.³³⁹

Zerkeşî, nesh ile alâkalı kendi görüşlerini de vermektedir. Ona göre nesh, aklen ve sem'an caizdir.³⁴⁰ Fakat sünnetin hiçbir çeşidi Kur'ân-ı nesh edemez.³⁴¹ Bu görüşünde imam Şâfi ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Nesh sadece emir ve nehiylerde olur.³⁴² Ona göre sünnetin görevi neshetmek değil Kur'ân-ı açıklamaktır.

Kur'ân'ın Kur'ânla neshine gelince Zerkeşî'ye göre, müfessirlerin çoğunun zannettiği gibi bu "nesh" değil "nesî" dir, ertelemedir. Yahut açıklanması ihtiyaç vaktine bırakılmış mücmel bir hüküm veya amm bir lafzın tahsisi yada hususi bir mana için konulmuş amm lafızdır. Kur'ânı Kerimde hitap çeşitleri çoktur. Bunu nesh zannediyorlar bu ise nesh değildir. Kur'ânın hükümleri birbiriyle çelişen değil aksine birbirini tamamlayandır.³⁴³ Zerkeşî'ye göre nesh, hükümde kolaylık için Allah'ın bu

³³⁶ Bakara 2/106.

³³⁷ Burhân, II, 27; Deliser, age, s 112.

³³⁸ Tevbe, 9/36.

³³⁹ Burhân, II, 28.

³⁴⁰ Burhân, II, 20.

³⁴¹ Burhân, II, 21.

³⁴² Burhân, II, 29.

³⁴³ Burhân, II, 29.

ümmete has kıldığı bir lütuftur. Ona göre bu Yahudilerin "bedâ"³⁴⁴ anlayışından farklı bir şeydir.³⁴⁵

B. Suyûti'ye Göre Nâsîh Mensûh

Suyûti nesh konusunu kitabında değerlendirmiş ve bu konuda pek çok eser yazıldığını söyleyerek bazı müelliflerin isimlerini vermiştir.³⁴⁶ Suyûti nâsîh ve mensûhu bilmedikçe bir müfessirin Kur'ânı tefsir etmesinin caiz olmadığını söylemektedir. Suyûti, nâsîh mensûhu bilmenin önemini şu örnekle açıklar: Hz. Ali bir kadıya: Sen nâsîh ve mensûhu bilir misin? diye sormuş, Kadı da hayır cevabını verince Hz. Ali kadıya kendini de başkalârını da helak ettin demiştir. Suyûti nesh konusunu etraflıca ele almış ve bu konu ile ilgili meseleleri açıklamıştır.³⁴⁷

Nesh kavramı, *"Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah kendi ayetlerini sağlamlaştırır..."*³⁴⁸ ayetindeki gibi izale, *"Biz bir ayeti değiştirip yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman..."*³⁴⁹ ayetindeki gibi tebdil, mirasın birinden diğerine intikalinde kullanılan "tenasül'l-mevaris" tabirinde olduğu gibi tahvil veya nakil manası ve kitabı istinsah ettim ifadesinde olduğu gibi kitapta bulunan yazıyı başka bir yere nakletmek manalarını taşır.³⁵⁰

Suyûti, Allah neshi, neshin bazı hikmetlerinden ve kolaylıklarından dolayı bu ümmete bahşetmiştir diyerek neshin faydası üzerinde durmuştur. Bütün alimler neshin caiz olduğunu kabul ederken Yahudiler'in bedâ görüşünden farklı olduğunu söylemektedirler. Alimler, Kur'ânın neshinin caizliğini kabul ederken farklı görüşlere sahiptir. Alimlerin bir kısmı *"Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini*

³⁴⁴ Bedâ: Allah'ın bir şeyi önceden bilmeyip sonra'dan farkına varması; önceden kararlaştırılan bir fikri bırakıp akla gelen başka bir fikri kabul etmektir. Bedanın Allah'a isnadı muhaldir. Çünkü yahûdilerin beda dedikleri şey öldürdükten sonra diriltmek, sıhhatli iken hasta olmak, fakir iken zengin olmak gibi durumlarda verilen hükmün müddetini tayin olur ki buna beda denmez.

³⁴⁵ Burhân, II, 20; Deliser, age, s 112.

³⁴⁶ Bu konuda eser veren müellifler: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebû Davut es-Sicistani, Ebû Cafer en-Nehhas, İbnü'l-Enbari, Mekki, İbnü'l-Arabi.

³⁴⁷ Itkân, s 338.

³⁴⁸ Hac, 22/52.

³⁴⁹ Nahl, 16/101.

³⁵⁰ Itkân, s 338.

getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"³⁵¹ ayetine dayanarak Kur'ân'ın ancak Kur'ân'la neshedileceğini, Kur'ân'ın benzerinin ve Kur'ân'dan daha hayırlı olanın yine Kur'ân'dan olacağını söylemişlerdir. Alimlerin bir kısmı da "*O nefis arzusu ile konuşmaz*"³⁵² ayetini delil göstererek, sünnetin de Allah katından geldiğini söyleyip, Kur'ân'ın sünnetle neshedileceğini kabul etmişlerdir. Vasiyet ayetinin neshi bunun gibidir.³⁵³

Suyûtî, nesih hakkındaki bu görüşleri naklettikten sonra nesih haber lafzıyla olsada ancak emir ve nehiylerde olur. Talebi olmayan cümlelere nesih dahil olmaz. Vâd ve Vaîd ifade eden cümleler de bunun gibidir. Bu durum anlaşılınca nesih kitaplarına vâd ve vaîd ile ilgili haberi ayetlerin alınmasındaki hata daha iyi anlaşılır diyerek neshin geçerli olduğu yerleri söylemiştir.³⁵⁴

Suyûtî, nesih kelimesinin farklı vecihlerini bildiren üç farklı nesh anlayışını da ele almıştır.³⁵⁵ Buna göre:

a) Emrolunan hükmün amel edilmeden kaldırılması, bu da hakiki nesihdir. Daha önce zikri geçen Necva ayeti³⁵⁶ buna örnektir.

b) Bizden önceki ümmetlerin şariatlerinde bulunan ahkâmın bu ümmette neshedilmesidir. Kısas ve diyetle ilgili ayetler veya bir süre uygulanması emredilmiş ayetler, kıblenin çevrilmesi, Aşûre orucunun ramazan orucuyla tahvili buna örnektir. Mesela; daha önceki ümmetlerde kısas hakkından vazgeçme söz konusu değilken İslamda öldürülenin velisi ölüm kisasından veya yaralı olan da yaralâma kisasından vazgeçebilir. Bu tür neshe hafifletme neshi denir.

c) Belli bir sebebe bağlı olarak emredilen, sebebin kalkması ile emrin kalkmasını gerektiren hükümler neshin kısımlarındandır. Zayıflık ve azlık durumunda sabırlı ve yumuşak davranma emri ile ilgili "*Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini yerine getirinceye*

³⁵¹ Bakara 1/106.

³⁵² Necm, 53/3.

³⁵³ Itkân, s 339; Vasiyet ayeti Bakara 2/180: "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak, size farz kılındı." Bu ayet Hz Peygamber'in "Vârisin vasiyet hakkı yoktur" hadisiyle mensûhtur.

³⁵⁴ Itkân, s 339.

³⁵⁵ Itkân, s 340.

³⁵⁶ Mücâdele, 58/12.

kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”³⁵⁷ ayeti bu duruma örnektir. Bu durum “Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı çünkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekün savaşıyorlarsa, sizde onlarla topyekün savaşın...”³⁵⁸ ayetinde savaşın farz kılınmasıyla neshedilmiştir. Böyle nesih gerçekte nesih değildir. Bu hükmün tehir edilmesidir. Tehir edilen hüküm, müslümanlar güçlendiği zaman savaşla emrolunmalârı, zayıfladıkları zaman hüküm ise ezaya karşı sabredilmesidir.³⁵⁹

Suyûtî, bu son kısımdaki neshin nesh olmadığı bunun erteleme, tehir olduğunu söyleyip sabır hakkında inen ayetlerin tamamının seyf ayetiyle³⁶⁰ mensûh olduğunu söyleyen ulemânın hata yaptığını söylemiştir. Çünkü yukarıdaki durumda vaz’edilen her emrin bazı sebeplerden dolayı muayyen bir zamanda uygulanması gerekir. Daha sonra hükmün sebepleri değişince hükümde değişirki buna nesh denmez. Gerçek nesh uygulanmamak üzere hükmün kalkmasıdır, şeklinde görüş bildirmiştir.³⁶¹

Suyûtî nesh konusunu işlerken bir grup alimin içinde nâsîh veya mensûh ayetler bulunan sureleri kısımlara ayırmasını da verir. Buna göre:

Birinci grup: İçinde nâsîh ve mensûh ayet bulunmayan sureler. Bunlar kırk üç tanedir.³⁶²

İkinci grup: İçinde nâsîh ve mensûh ayetler bulunan sureler. Bunlar yirmi üç tanedir.³⁶³

Üçüncü grup: İçinde sadece mensûh ayetler bulunan sureler. Bunlar altı tanedir.³⁶⁴

³⁵⁷ Bakara, 2/106.

³⁵⁸ Tevbe, 9/36.

³⁵⁹ Itkân, s 340.

³⁶⁰ Tevbe, 9/36.

³⁶¹ Itkân , s 340.

³⁶² Fâtiha, Yûsuf, Yâsin, Hucurât, Rahman, Hadîd, Saff, Cuma, Tahrim, Mülk, Hâkka, Nuh, Cin, Mürselât, Nebe, Nâziât, İnfitar, Mutaffîfîn, İnşikâk, Burûc, Tîn, Asr ve Kâfirûn sureleri hariç, Fecr suresinden sonra Nas suresine kadar olan bütün sureler.

³⁶³ Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, Hac, Nur, Furkan, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Ahzab, Sebe, Mü’min, Şûrâ, Zâriyât, Tûr, Vâkıa, Mücâdele, Müzzemmil, Müddessir, Tekvir ve Asr sureleri.

³⁶⁴ Fetih, Haşr, Münâfikûn, Tegâbün, Talâk ve A’lâ sureleri.

Dördüncü grup: İçinde sadece mensûh ayetler bulunan sureler. Bunlarda geriye kalân surelerdir.³⁶⁵

Suyûtî nesh konusunu ele alırken günümüzdeki usul kitaplarının bahsettiği neshi örnekleriyle işlemektedir. Buna göre nesh üç kısımdır:

a) Hükmü ve tilaveti mensûh olan ayetler:

Hz Aişe şöyle demiştir: “Evliliği haram kılan on emzirme, beş emzirme ile nesh edilmiştir.” Hz Peygamber vefat ettiğinde bu Kur’ân’da okunan ayetlerdendi. Bu hadisi Buhâri ve Müslim rivayet etmiştir. Alimler, hadiste geçen "Bunlar Kur’ânda okunan ayetlerdendi" sözünü şüphe ile karşılamışlardır. Çünkü bu sözden, on emzirmenin tilavetinin neshedilmediği anlaşılır ki gerçek bu değildir. Suyûtî bunu şöyle açıklamaktadır: Hz Peygamberin vefatından murat, vefatına yakın bir zamana kadar demektir. Veya ayetin tilaveti de neshedilmişti. Fakat bu haber ancak Rasûlün vefatından sonra duyulmuş bu sebeple de Rasûlün vefat günlerinde sahabeden bazıları ayetin neshini bilmediklerinden dolayı tilavetine devam etmişlerdir.³⁶⁶

b) Hükmü mensûh tilaveti baki olan ayetler:

Suyûtî, neshin bu nevisine dahil olan ayetlerin sayıca çok olduğunu söyleyen alimlere muhalefet ederek onların ileri sürdükleri mensûh ayetler birkaç kısım demiştir. Bu kısımlardan bazıları:

- Ne nesih ne tahsis ne de bunlarla herhangi bir ilgisi bulunmayan ayetlerdir. *"...kendilerine rızık olarak verdiğimizden yeteri kadar sarfederler."*³⁶⁷, *"...sizi rızıklandırdığımız şeylerden hayra sarfedin."*³⁶⁸ ayetleri buna misaldir. Bu nevi ayetlerin sayısını çoğaltan alimler, bu iki ayetin zekat ayetiyle mensûh olduğunu söylediler. Fakat bu doğru değildir. Enfâl sûresinin ayeti, infak edenleri öven bir haberdir. Buradaki infak etmeyi, zekat vermeyi aileye infakta bulunma ile tefsir etmek mümkündür. Halbuki bu ayette zekatın dışında farz nafakaya işaret bulunmamaktadır. Bakara suresinin *"...sizi rızıklandırdığımız şeylerden hayra sarfedin."* ayetinde de infakın zekata hamli mümkündür, tefsiri bu şekilde yapılmıştır.³⁶⁹

³⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân , s 340.

³⁶⁶ Itkân, s 340.

³⁶⁷ Enfâl, 8/3.

³⁶⁸ Bakara, 2/254.

³⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân , s 341.

- Mensûh değil tahsis ifade eden ayetlerdir. "*İnsan hiç şüphesiz hüsrân içindedir. Ancak inanıp...*"³⁷⁰, "*Şairlere ancak azgınlar uyar.*"³⁷¹ ayetleri bu gruptandır. Bu ve benzeri ayetler, istisna ve gaye ifade eden edatlarla tahsis edilmiştir. Bunları mensûh saymak hatadır.³⁷²

- Cahiliye döneminde ve İslamiyetten önceki dinlerde veya üvey anne ile yapılan nikahın iptali, kısasın ve diyetin meşruiyeti, talâkın üç ile sınırlı kalması gibi hususlarla ilgili ayetlerin henüz nâzil olmadığı, İslam'ın ilk günlerindeki âdetlerin kaldırılması ile ilgilidir. Bunların nâsih grubunda değerlendirilmesi uygunsada değerlendirilmemesi daha uygundur. Şayet bunlar nâsihten sayılıyorsa Kur'ân'ın tamamı nâsih olurdu. Fakat Kur'ân'ın tamamı veya büyük bir kısmı, kafirler ve ehli kitabın durumunu neshetmektedir. Nâsih ve Mensûhun hakkı bir ayetin diğer bir ayeti neshetmesidir. İşte bu son kısmın İslam'ın ilk günlerindeki âdetlerin neshi için neshe dahil olması diğer iki kısımdan daha uygundur.³⁷³

Bunların dışında Suyûtî, tilavetin baki kalıp, hükmün kaldırılmasını da iki şekilde açıklamıştır:

- Kur'ân hükümlerini öğrenip amel etmek için okunduğu gibi Allah kelâmı olduğundan, sevap kazanmak için de okunur. Bu sebeple mensûh ayetin hükmü kaldırılmasına rağmen tilaveti baki kalmıştır.³⁷⁴

- Nesihte insanlar için kolaylık ve ağır bir hükmü hafifletme vardır. Tilaveti de baki kalır ki kullar Allah'ın nimetini hatırlasın.³⁷⁵

Suyûtî, nâsih ve mensûhun kabul edilebilmesi için şöyle demektedir:

- Neshin kabul edilebilmesi için Peygamberin veya sahabenin "Bu ayet, şu ayeti neshetti" şeklinde açık ifadelerinin bulunması gerekir. Bir ayetin nâsih ya da mensûh oluşunda ihtilaf mevcutsa, bu ayetin nüzûl sırasına bakılır ve ona göre hüküm verilir.

- Nesihte konusunda sahih bir nakil, iki ayet arasında zahir bir zıtlık bulunmadıkça ne müfessirlerin sözüne ne de müçtehitlerin içtihadına itimat edilir.

³⁷⁰ Asr, 103/2-3.

³⁷¹ Şuarâ, 26/224.

³⁷² Örneklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 341.

³⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 341.

³⁷⁴ Itkân, s 343.

³⁷⁵ Itkân, s 343.

Çünkü nesih, bir hükmün kalkması, yerine de Peygamber zamanında karar kılan bir hükmün gelmesi demektir. Bu ise sahih nakil ve nüzûl sırasına bağlıdır.³⁷⁶

c) Hükmü baki tilaveti mensûh olan ayetler:

Kur'ân'daki nesih çeşitlerinin sonuncusu olan bu son kısım, üzerinde en çok münakaşa edilen konulardan birisidir. Bu anlayışa göre ayetlerin lafızları neshedilmiş, metinden kaldırılmış ama hükümleri geçerliliğini korumaya devam etmektedir.³⁷⁷

Suyûtî, Ebû Ubeyd'ten o da İbn Hubeys'ten rivayetle şöyle dediğini nakletmektedir: Ubey b. Ka'b bana şöyle dedi: Ahzab sûresi kaç ayettir? Ben de yetmiş iki veya yetmiş üç ayet dedim. Ubey bu sure Bakara suresine denkti. Recm ayetini bile bu surede okurduk dedi. Ben de ona recm ayeti nedir diye sordum. Ubey bana: "Evli erkek ve kadın zina ederlerse, Allah'tan bir ceza olmak üzere onları recmedin. Allah aziz ve hakimdir." cümlesini okudu.³⁷⁸

Suyûtî konuyla alâkalı rivayetleri verdikten sonra sonuç olarak kendi fikrini de ekleyerek şöyle söylemektedir: Hatırıma güzel bir fikir geldi. Tilavetin neshindeki sebep, neshedilen ayetin hükmü baki kalmakla beraber, mushafta yer almayışı ve tilavetin şöhret bulmayışı sebebiyle müslümanlara kolaylıktır. Çünkü neshedilen ayetin taşıdığı hüküm Kur'ânda olan hükümlerin en şiddetlisi ve cezalârın en ağırıdır. Mensûh olan ayetlerle kusurları kapatmanın mendup olduğuna işaret edilmektedir.³⁷⁹

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Nâsîh Mensûh Konusunda Mukayesesi

Hem Zerkeşî hemde Suyûtî konuya başlarken neshi bilmenin önemine vurgu yapmışlar ve neshin lugat manalârını vererek konuyu anlatmaya başlamışlardır. Zerkeşî ve Suyûtî nesh konusunu kitaplarında işlerken alimlerin konu ile ilgili görüşlerini ve tartışmalârını vermişler, yeri geldikçe de ayet ve hadislerle konuyu izaha çalışmışlar, sonunda da bir tercihte bulunmuşlardır.

Zerkeşî ve Suyûtînin nâsîh mensûh konusundaki görüşleri, açıklamalârı ve örnekleri arasında fark yoktur. Konu ile ilgili meseleleri Zerkeşî'nin icmâli

³⁷⁶ Itkân , s 345.

³⁷⁷ Itkân , s 344.

³⁷⁸ Itkân , s 345.

³⁷⁹ Itkân , s 347.

Suyûtî'nin ise tafsîlatlı olarak ele aldıklarını söylemek mümkündür. Aralâlarında derin bir görüş ayrılığın olmamakla beraber bazı meselelerde farklı düşündükleri görülmektedir. Mesela: Zerkeşî, nesh emir ve yasaklarda olur ve sünnetin hiçbir çeşidi Kur'ân'ı nesh edemez derken, Suyûtî ise nesh haber lafzıyla olsa da emir ve nehiylerde olur. Talebî olmayan cümlelere nesh dahil olmaz. Vâd ve vaîd ifade eden cümleler de bunun gibidir, ayrıca neshin kabul edilebilmesi için Rasûlün veya sahabenin bu ayet şu ayeti nesh etti şeklinde açık ifadesi bulunmalıdır fakat bir ayetin nâsîh ve mensûh oluşunda ihtilaf mevcutsa ayetin nüzûl sırasına bakılır ve ona göre hüküm verilir, demektir. Her ikisi de neshin kelime manası, önemi, Allah'ın bazı hikmetlerinden dolayı bu ümmete bahşettiği kolaylık olduğu görüşünü paylaşırlar.

Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ân surelerini içerisinde nâsîh ve mensûh ayet bulunan ve bulunmayan sureler şeklinde sınıflara ayırıp bu kategoriye giren surelerin isimlerini de vermişlerdir. Her ikisi de, peygamberin vefatından sonra neshin caiz olmadığı konusunda aynı görüşe sahip olup aynı ayetin veya başka bir ayetin başının mensûh sonunun nâsîh olabileceği konusunda da aynı kanaati taşımaktadırlar.

Zerkeşî, Kur'ân'ın haberi vahidle sabit olamayacağını ve haberi vâhidîn de Kur'ânı neshedemeyeceğini ifade ederken Suyûtî ise bir ayetin başka bir ayeti neshettiğine dâir sahih bir nakil, iki ayet arasında açık bir zıtlık bulunmadıkça, ne müfessirlerin kavline ne de müçtehitlerin içtihadına itimat edilir. Çünkü nesh, bir hükmün kalkması, yerine Rasûlullahın zamanında takarrur eden bir hükmün gelmesi demektir. Bu da rey ve içtihadtan ziyade, sahih nakil ve nüzûl sırasına bağlı olduğunu söylemektedir.

Zerkeşî ve Suyûtî eserlerinde üç farklı nesh anlayışını (Neshi Hakîki, Neshi Tecevvüz ve belli bir sebebe bağlı olarak emredilen, sebebin kalkması ile emrin kalkmasını gerektiren hükümler) açıklamışlar ve aynı görüşleri paylaşmışlardır. Fakat Suyûtî, Zerkeşî'den farklı olarak bu üç farklı nesh anlayışını başlıklar halinde değil de maddeler halinde açıklamıştır.

Müellifler, hükmü mensûh tilaveti baki ayetler hakkında farklı düşünmüşlerdir. Zerkeşî, bu gruba giren ayetlerin atmış üç surede olduğunu ifade ederken Suyûtî ise neshin bu nevisine giren ayetlerin çok olduğunu söyleyen alimlere muhalefet ederek bu ayetlerin az olduğunu söylemiştir. Hükmü mensûh tilaveti baki ayetlerin sayıca çok olduğunu söyleyen alimlerin ileri sürdükleri mensûh ayetleri üç

kısımda değerlendiren Suyûtî bu ayetlerin mensûh olmadığını ve bunları mensûh kabul etmekle hata yapıldığını belirtmiştir.

IV. MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Tarih boyunca Kur'ân'ı ve sünneti kendilerine göre yorumlayan ve birbirlerini tekfir eden gruplara rastlanmıştır. Usule riayet etmeden, şahsi kanaatiyle Kur'ân'ı tefsir eden kimselerin mesuliyeti büyüktür. Hz Peygamber bir hadisinde: "Her kim Kur'ân'ı hiçbir ilmi olmadan kendi şahsi reyî ile tefsir ederse cehennemdeki yerini hazırlasın"³⁸⁰ buyurmuştur. Alemleri yoktan var eden Allah, Kur'ân'ı peygamberine insanları uyarması için göndermiştir. Ayetlerde de insanlara doğru inancı, kuvvetli prensipleri ve yol gösterici işaretleri genel hatlarıyla vermiştir.³⁸¹

Kur'ân'ı anlayıp doğru tefsir etmek için Kur'ân ilimlerini bilmek şarttır. Bu ilimlerden birisi de Kur'ân'ın muhkem ve müteşâbihleridir. Muhkem kelime olarak sağlam, anlama açık, yorum götürmez ve şüphe kabul etmez anlamında arapça "hkm" kökünden if'al vezninde ismi mef'ul bir kelimedir.³⁸² Muhkem ıstilahi olarak ise; manasının delaleti açık olan ve bu hususta gizliliği bulunmayan ayetlerdir.³⁸³ Manası kolaylıkla anlaşılabilir ve harici bir tefsire ihtiyaç duymayan ayetlere muhkem ayetler denilmektedir.³⁸⁴

Müteşâbih ise; sözlükte iki şeyin birbirine benzemesi manasını ifade eden "teşâbüh" masdarından türemiş olup teşâbüh de "şibh" kökünden türetilmiş "tefâül" vezninde bir kelimedir. İki şeyin birbirine benzemesi anlamına gelmektedir. Buna göre birbirine benzeyen iki şeyden herbirine de müteşâbih denilmektedir.³⁸⁵ Müteşâbih ıstilahi olarak ise; birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyacı olan ayetlerdir.³⁸⁶ Kısaca tanımaya çalıştığımız muhkem ve müteşâbih kavramları hususunda Zerkeşî ve Suyûtî'nin değerlendirmeleri şöyledir:

³⁸⁰ Sünen-i Tirmîzi, İstanbul 1401, c V, s 199, Had. no: 2951.

³⁸¹ Kattan, age, s 219.

³⁸² Muhammed Ebû Zehra, **Usulü'l Fıkh**, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Kâhire 1947, s 119.

³⁸³ Subhi Salih, **Mebâhis fi Ulumi'l Kur'ân**, Beyrut 1965, s 120.

³⁸⁴ Cerrahoğlu, Tefsir Usulu, s 128.

³⁸⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1971, c II, s 1037.

³⁸⁶ Cerrahoğlu, age, s 128.

A. Zerkeşî'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih

Zerkeşî, Muhkem-Müteşâbih konusunu üç ayrı başlıkta incelemiştir. Birinci olarak ilmü'l-müteşâbih başlığı altında Kur'ân'ın lafız-kelime olarak benzerliklerini incelemiştir.³⁸⁷ İkinci olarak Marifetü'l-Muhkem mine'l-Müteşâbih başlığı altında Muhkem-Müteşâbih kelimesini lügat ve ıstılahi açıdan değerlendirmiş ve üçüncü olarak müteşâbihlik, Allah'ın sıfatları ve fiilleri bağlamında incelenmiştir.

Zerkeşî, konuya Muhkem ve Müteşâbihin asıl dayanağı olan Âl-i-İmran suresinin “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ”³⁸⁸ O, kitabı sana indirendir. Onun bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin peşine düşerler...”³⁸⁸ ayetiyle başlamış ve bu konuda Hasan b. Muhammed b. Habib en-Nisabûrî (406/1015)'den nakille üç görüş beyan etmiştir:

1- Kur'ân'ın hepsi muhkemdir:

الرُّ كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi bulunan ve her şeyden hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır..."³⁸⁹

2- Kur'ân'ın hepsi müteşâbihtir: "الله نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي" Allah, sözün en güzelini; âyetleri (güzellikte) birbirine benzeyen ve tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir..."³⁹⁰

3- Bazısı muhkem bazısı müteşâbihtir: "هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ" O, sana kitabı indirendir. Onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir..."³⁹¹

Zerkeşî, bu ayrımı verdikten sonra Muhkem ve Müteşâbih kelimelerini açıklamıştır. Muhkem kelimesi lugatte menetmek demektir. Mâni oldum ve reddettim manasında "ahkemtü" denir. Hâkime zalimin zulmünü menettiği için

³⁸⁷ Burhân, II, 42; Deliser, age, s 128.

³⁸⁸ Âl-i İmran, 3/7.

³⁸⁹ Hûd, 11/2.

³⁹⁰ Zümer, 39/23.

³⁹¹ Âl-i İmran, 3/7.

"Hâkim" denir. Atın serkeşlik yapmasını engellemek için ağzına takılan gеме "Hakemetül-licam" denmiştir.³⁹² Istılahta ise "Muhkem", kendisiyle emir-nehiyle hükmedilen, helal ve haramı açıklayan şeye denir. Bunlardan sonra muhkem kavramının çeşitli manalârını sıralâmıştır. Buna göre muhkem: Nâsîh, ferâiz, va'd, vaîd, sevap, ceza, açıklamaya gerek olmayan hususlar, tekrar edilmeyen lafızlardır.³⁹³

Müteşâbih ise; manalârının farklı olmasıyla beraber lafızların zahirde benzemesidir. Allah cennet meyvelerinin özelliklerini anlatırken *كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا* "...Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, bu daha önce bize verilen rızık diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir..."³⁹⁴ ayetinde bu tür benzerlikten söz etmiştir. Görünüşleri birbirine benzer fakat tatları farklıdır. Zerkeşî, bunlardan sonra müteşâbih kavramının çeşitli manalârını sıralâmıştır. Buna göre müteşâbih: Kıssalâr, meseller, sure başlangıçları, huruf-u mukatta, yağmurun ne zaman yağacağı, kıyametin ne zaman kopacağı ve insanın ne zaman öleceği gibi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği hususlar, anlamı kendi başına değil başka bir şeyle anlaşılan ayetlerdir.³⁹⁵

Zerkeşî muhkem ve müteşâbihin lafzî ve ıstılâhi manalârını verdikten sonra bu konuda kendi görüşünü de belirtmiştir: Allah gerçeği kulları arasında taksim etmiştir. Önemli olan istenilen gerçeğin insanlar tarafından doğru şekilde ifade edilmesidir. "Allah Kur'ân-ı peygamberine açıklaması ve insanlarında düşünmeleri için indirmiştir."³⁹⁶ Sonra "O'nu (Kur'ân-ı) açıklamak bizim üzerimizdedir."³⁹⁷ Allah, peygamberin ve peygamber ümmetinin bilginlerinin diline göre apaçık bir kitap göndermiştir.³⁹⁸

Selef alimleri, müteşâbihin Kur'ân'ın manasına ait bir incelik ve Kur'ândaki anlamın birbiriyle kaynaşmasına yönelik olduğunu söylemişlerdir. Çünkü anlamlar aklını hakkıyla kullanamayanlar için birbirine girmiş ve karışık bir durum olacaktır. Tıpkı ormandaki içiçe girmiş birbirine karışmış farklı ağaçlar gibi. Bu durum

³⁹² Burhân, II, 43.

³⁹³ Burhân, II, 43.

³⁹⁴ Bakara, 2/25.

³⁹⁵ Burhân, II, 44-45; Deliser, age, s 128.

³⁹⁶ Nahl, 16/44.

³⁹⁷ Kıyâmet, 75/19.

³⁹⁸ Burhân, II, 44.

ağaçları bilmeyen bir kimseye karışık gelir. Kur'ân'ın manalâri da böyledir. Allah'ın bir hikmeti olarak hitap bazen önce bazen sonra gelmiştir. Böylece anlamlar birbirine bağlanmıştır. Bir şey bilmeyen için bir karışıklık varmış gibidir fakat akıl sahipleri bunda müşkil bir durum görmezler. Kur'ân'daki bu sanat hakkında Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmına benzerdir, derler.³⁹⁹

Zerkeşî, müteşâbihle ilgili Âl-i İmran suresi 7. ayetinin hakkındaki tartışmalâra değinmiş ve ayetteki vakf alâmeti ve atıf vâvı hakkında alimlerin görüşlerine yer vermiştir: Bazıları vakf işaretinin “إِلَّا اللَّهُ” "illallah" lafzına bazıları da “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” "ve'r-râsîhûne fi'l-ilmî" üzerine konulacağını söylemişlerdir.⁴⁰⁰ Buna göre alimlerden bazıları "ve'r-râsîhûne" lafzındaki "vav"ın atıf vâvı olduğunu iddia ederek müteşâbih ayetlerin bilinebileceğini söylemişlerdir. Bazıları da "vav"ın başlangıç vâvı olduğunu ve müteşâbih ayetlerin manasını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini söylemişlerdir. Bu şekliyle bazı alimlerin görüşlerine yer veren Zerkeşî, müteşâbihâtın bilinebilirliğinden yanadır. Çünkü ona göre; Allah'ın Kur'ân'da indirdiği herşey kulların menfeatı içindir. Allah kullarını bilmedikleri şeylerle sorumlu tutmaz. Müteşâbihin yorumunu Allah'tan başkası bilmez ayetine rağmen Peygamber'in müteşâbihi bilmesi mümkün olduğuna göre, sahabenin bilginleri ve ümmetin müfessirlerinin de müteşâbihi bilmesi mümkündür.⁴⁰¹

Zerkeşî, müteşâbih ayetlerin varlığının hikmetini şöyle açıklar : Müteşâbihi bilmek mümkünse onun birçok faydalâri vardır. Alimleri ilmi araştırmalâra teşvik etmek, Kur'ân'ın mana inceliklerini araştırmak.⁴⁰² Müellif, muhkemin müteşâbihe bir üstünlüğü var mı veya ikisi eşit mi? Sorusunun alimler arasında tartışıldığını belirtmiştir. Ona göre; Allah'ın bütün sözleri eşittir ve bir hikmete binaen nâzil olmuştur.⁴⁰³

Konunun başında da belirttiğimiz gibi Zerkeşî, müteşâbihliği Allah'ın sıfatları ve fiilleri bağlamında ayrı bir başlıkta incelemiştir. Bu bölümde insanların Allah'ın sıfatları hakkındaki ayet ve hadisler konusunda üç kısma ayrıldıklarını ifade etmiştir. Ona göre; bunlardan birincisi "Müşebbihe" dir. Onlar müteşâbih

³⁹⁹ Burhân, II, 44; Deliser, age, 130.

⁴⁰⁰ Burhân, II, 45.

⁴⁰¹ Burhân, II, 46.

⁴⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz, Burhân, II, 47.

⁴⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz, Burhân, II, 48; Deliser, age, s 130.

hakkındaki ayet ve hadislerin tevil edilmeden olduğu gibi alınması görüşündedirler. İkincisi "Selef" dir. Onlar müteşâbih hakkındaki ayet ve hadislerin te'vilinin olduğu fakat tenzihten dolayı bundan kaçınılması gerektiği görüşündedir. Üçüncüsü ise "Halef" dir. Onlar müteşâbih hakkındaki ayet ve hadislerin Allah'ın zatına layık olacak şekilde te'vil edilmesi gerektiği görüşüne sahiptirler.⁴⁰⁴

Yukarıdaki görüşlerden ilkinin batıl olduğunu ve son ikisinin ise sahabeden nakledilen görüşler olduğunu söyleyen Zerkeşî, buna delil olarak "istivâ"⁴⁰⁵ ayeti ve Ümmü Seleme'den rivayet edilip İmam Malik'e isnad edilen "İstivâ malumdur, fakat keyfiyeti meçhuldur, onunla ilgili soru sormak bid'attir." rivayetini son iki görüşün sahihliğine delil olarak getirmektedir.⁴⁰⁶

Zerkeşî, Kur'ân'da manası bilinmeyen bir şeyin olmadığını, manası kapalı gibi olan yerleri ilimde rusuh sahibi olanların bilebileceklerini söylemektedir. Zerkeşî'ye göre müteşâbih ayetler hakkında yapılan te'vil, Allah'ın zatını cisimleştirme veya bir şeye benzetme gibi tehlikelerden dolayıdır. Ayrıca müellif, Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla alâkalı ifadelerin mecazlı kullanımlar olduğunu düşünmektedir.⁴⁰⁷ Müellifin Allah'ın zatı ve sıfatları bağlamında incelediği müteşâbih kavramlar şöyledir: *İstivâ*⁴⁰⁸, *nefs*⁴⁰⁹, *yed*⁴¹⁰, *ayn*⁴¹¹, *vech*⁴¹², *sâk*⁴¹³, *cenb*⁴¹⁴ gibi kavramlarla Allah'a izafe edilen *gelmek*⁴¹⁵, *gitmek*⁴¹⁶ fiilleridir. Müellif bunları Selefî ve Halefî görüşleri doğrultusunda değerlendirmiştir.⁴¹⁷

Muhkem ve müteşâbih konusunda yapılan tahlil sonucunda Zerkeşî'nin "Hurûf-u mukattaa" yı (bazı sure başlarındaki müstakil harfleri) müteşâbih konusu içerisinde zikretmediğini ifade etmekte fayda vardır. Muhtelif kaynaklarda müteşâbihât arasında yer alân hurûf-u mukattâ'ya Zerkeşî burada yer vermemiştir.

⁴⁰⁴ Burhân, II, 49.

⁴⁰⁵ Taha, 20/5.

⁴⁰⁶ Burhân, II, 49.

⁴⁰⁷ Burhân, II, 50.

⁴⁰⁸ Taha, 20/5.

⁴⁰⁹ Mâide, 5/116; Âl-i İmran 3/27.

⁴¹⁰ Sad, 38/75; Fetih, 48/10; Zümer, 39/67.

⁴¹¹ Taha, 20/39; Kamer, 54/14; Tûr, 52/48.

⁴¹² Kasas, 28/88; Rahman, 55/27; İnsan, 76/9; Leyl, 92/20.

⁴¹³ Kalem, 68/42.

⁴¹⁴ Zümer, 39/56.

⁴¹⁵ Fecr, 89/22; En'am, 6/158.

⁴¹⁶ Mâide, 5/24.

⁴¹⁷ Burhân, II, 51-55; Deliser, age, 130.

B. Suyûti'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem ve Müteşâbih konusuna kitabında iki ayrı başlıkta yer veren Suyûti, birinci başlıkta Muhkem ve Müteşâbih konusunu incelemiş, ikinci olarak ise "Fîl Âyâtî'l Müteşâbihat" başlığı altında müteşâbih ayetleri ele almış ve bu ayetleri üç grupta değerlendirmiştir. Bunlardan birincisi ayetin muhtelif şekil ve fasıla ile bir sûrede önce, diğer sûrede sonra gelmesi şeklindedir. Mesela; *وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً* "...Secde ederek kapıdan girin ve ya rabbi bizi affet deyin"⁴¹⁸, *وَقُولُوا حِطَّةً وَادْخُلُوا الْبَابَ* "...*Affet deyin ve secde ederek kapıdan girin*"⁴¹⁹ ayetleri gibi. İkincisi; ayetteki kelimenin bir sûrede bir harf ziyâdesiyle gelirken, diğer sûrede ziyâde olmadan gelmesi şeklindedir. Mesela; *وَيَكُونُ الدِّينُ لِلَّهِ* "...*Din yalnız Allah'ın oluncaya kadar...*"⁴²⁰, *وَيَكُونُ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ* "...*Din tamamen Allah'ın oluncaya kadar...*"⁴²¹ ayetleri gibi. Üçüncüsü ise âyetteki kelimenin bir sûrede mârifeye, diğerinde nekra gelirken bir sûrede müfred, diğerinde cemî gelmesidir. Mesela; *رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا* "...*Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl...*"⁴²², *رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا* "...*Rabbim! Bu şehri güvenli kıl...*"⁴²³ ayetleri gibi farklılıkları belirtmiştir.⁴²⁴

Muhkem ve müteşâbih konusunu genel hatlarıyla inceleyen Suyûti, konuya muhkem ve müteşâbihin dayanağı olan Âl-i- İmran 7. ayetiyle başlamış *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ* "*O sana kitabı indirdir. O'nun bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir...*"⁴²⁵ ayetini verdikten sonra Hasan b. Muhammed b. Habib en-Nisabûrî (406/1015)'den nakille üç görüş beyan etmiştir:

1- Kur'ân'ın hepsi muhkemdir: "*Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi bulunan ve her şeyden hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır...*"⁴²⁶

⁴¹⁸ Bakara, 2/58.

⁴¹⁹ Araf, 7/161.

⁴²⁰ Bakara, 2/193.

⁴²¹ Enfal, 8/39.

⁴²² Bakara, 2/126.

⁴²³ İbrahim, 14/35.

⁴²⁴ Itkân, s 481.

⁴²⁵ Âl-i İmran, 3/7.

⁴²⁶ Hûd, 11/2.

2- Kur'ân'ın hepsi müteşâbihtir: *"Allah, sözün en güzelini; âyetleri (güzellikte) birbirine benzeyen ve tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir..."*⁴²⁷

3- Bazısı muhkem bazısı müteşâbihtir: *"O, sana kitabı indirendir. Onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir..."*⁴²⁸

Yukarıdaki bu ayrımı verdikten sonra üçüncü maddenin doğru olduğunu kabul eden Suyûtî, Kur'ân'ın muhkem olduğunu belirten ayetten kasıt; Kur'ân'ın mükemmel olması ve eksik bir tarafının bulunmamasıdır. Kur'ân'ın müteşâbih olduğunu belirten ayetten kasıt ise; Kur'ân'ın hak kelâmı olması, içinde şüphe bulunmaması ve icazı yönüyle ayetlerin birbirine benzemesidir demiştir.⁴²⁹

Bu tasniften sonra Suyûtî muhkem ve müteşâbih konusunda bazı alimlerin görüşlerini zikretmiştir. Bunlardan bazılarına göre; "Muhkem; ister tefsir, ister tevil yoluyla olsun ayetteki mananın kolayca anlaşılması", "Müteşâbih ise; kıyâmetin vukûu, Ye'cüc Me'cüc, Hurûf-u Mukattaalârda bilginin Allah'a ait olması", şeklinde değerlendirilirken bir kısmına göre; Muhkem manası açık olan ayetler, Müteşâbih; manası kapalı olan ayetler olup bazılarına göre de Muhkem; nâsihi, helalı, haramı belirten ayetler, Müteşâbih; ayetlerin mensûhu, önce ve sonra nâzil olanları, darb-ı meselleri ve yeminleri belirten ayetler oldukları ifade edilmektedir.⁴³⁰

Suyûtî, müteşâbih ayetlerin manalârının insanlar tarafından bilinip bilinmemesi hususunda Âl-i İmran 7. ayeti hakkındaki îrâbi tahlilleri açıkladıktan ve ayetteki "Vav" harfinin başlangıç vâvı, *إِلَّا اللَّهُ*, "İllallah" lafzındaki vakfın da vakf-ı tâm olduğunu belirttikten sonra müteşâbih ayetlerin tevilinin bilinmesinin Allah'a mahsus olduğunu; ilimde derinleşenlerin ise bu ayetlere olduğu gibi inanmalârı gerektiğini söyleyerek kendi görüşünü beyan etmiştir.⁴³¹ Suyûtî, müteşâbih ayetlere olduğu gibi iman edilmesi gerektiğini söyleyen selefle de aynı görüştedir.⁴³²

Hurûf-u Mukattaanın müteşâbih ayetlerden olduğunu manalârını ise sadece Allah'ın bildiği sırlardır şeklinde⁴³³ ifade eden Suyûtî, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili *Vech, İstivâ, Ayn, Yed, Cenb, Kurb, Fevk kelimeleri Zehebe, Etâ, Câe fiilleri ve İnde* gibi müteşâbih kelimeleri inceleyerek Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetlerin, müteşâbih

⁴²⁷ Zümer, 39/23.

⁴²⁸ Âl-i İmran, 3/7.

⁴²⁹ İtkân, s 309.

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz, İtkân, s 310.

⁴³¹ İtkân , s 311.

⁴³² İtkân , s 312.

⁴³³ İtkân, s 319.

ayetlerden olduğunu beyan etmektedir. "*Rahman arşa istivâ etti.*"⁴³⁴, "*O'nun yüzünden başka herşey yok olacaktır.*"⁴³⁵, "*Ancak yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.*"⁴³⁶, "*Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir.*"⁴³⁷, "*Gökler de sağ elinde dürülmüştür.*"⁴³⁸ gibi ayetler Allah'ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbih ayetlerden bir kısmıdır. Selef alimleri, hadis ehli ve ehli sünnetin çoğunluğu bu ayetlere iman eder ve murat edilen manalârını Allah'a bırakır. Zâhirî manalârını tefsir etmekten de Allah'ı tenzih ederek kaçınır.⁴³⁹

Muhkemin müteşâbihe göre üstünlüğü olup olmadığı konusunda Suyûtî, Allah'ın kelâmının bir bütün olduğunu ve her ayetin bir hikmete binâen indiğini söyleyerek Allah'ın müteşâbih ayetleri indirmedeki hikmetini de şöyle açıklamaktadır: Alimleri müteşâbihlerin inceliklerini araştırmaya teşvik eder. Alimler arasında ilmi üstünlük ve derece farkını ortaya çıkarır. Ayrıca bu ayetler üzerinde durmakla insan imtihan edilir. Acizliği karşısında kavrayamadığı manayı Allah'a bırakarak teslim olur.⁴⁴⁰

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Muhkem ve Müteşâbih Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî, muhkem-müteşâbih konusunu üç başlıkta incelemiştir. Muhkem ve müteşâbih kelimelerinin lügat ve ıstılâhî manalârını tespit edip Kur'ân ayetlerinin bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşâbih olduğunu ifade etmiştir.

Suyûtî de, muhkem-müteşâbih konusunu iki başlıkta incelemiştir. Âl-i İmran 3/7 ayetine dayanarak Kur'ân ayetlerinin bazısının muhkem bazısının da müteşâbih olduğunu belirtmiştir. Muhkem ve müteşâbih kelimelerinin lügat ve ıstılâhî manalârina değinmeyen Suyûtî'ye göre ayette yer alân muhkemden; Kur'ânın mükemmel olması, eksik tarafının bulunmaması, müteşâbihten ise; Hak kelâmı olması, içinde şüphe bulunmaması ve icazı yönüyle ayetlerin birbirine benzemesi demektir.

⁴³⁴ Taha, 20/5.

⁴³⁵ Kasas, 28/88.

⁴³⁶ Rahman, 55/27.

⁴³⁷ Fetih, 48/10.

⁴³⁸ Zümer, 39/67.

⁴³⁹ İtkân, s 315.

⁴⁴⁰ İtkân, s 325.

Zerkeşî, müteşâbih ayetlerin manalârının bilinmesi konusunda Âl-i İmran 3/7. "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" "ve'r-râsihûne fi'l-ilmî" ayetindeki "vav" in atıf vâvı olduğunu, ayetteki vakıfında "ve'r-râsihûne fi'l-ilmî" de olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Hz. Peygamberin müteşâbihlerin manalârını bilmesi mümküm olduğuna göre, sahabenin bilginleri ve ümmetin müfessirlerinin de müteşâbihleri bilmeleri mümkündür. Allah müteşâbihattan dediği ayetlerle kullarına birşeyler anlatmıştır.

Suyûtî, müteşâbih ayetlerin manalârının bilinmesi konusunda Âl-i İmran 3/7. ayetini değerlendirmiş, ayetteki "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" "ve'r-râsihûne fi'l-ilmî" kısmının müpteda, "يَقُولُونَ آمَنَّا", "yekûlûne" ile başlayan cümlenin ise haberi olduğunu belirtmiştir. Suyûtî'ye göre

"وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" "ve'r-râsihûne fi'l-ilmî" ayetindeki "vav" harfî başlangıç için, ayetteki vakıfın da "إِلَّا اللَّهُ", "İllallah" lafzında olduğunu söylemiştir. Buna göre müteşâbih ayetlerin manalârını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, ilimde derinleşenlerin ise müteşâbih ayetlere olduğu gibi inanmalârı gerektiğini söylemiştir.

Zerkeşî, Kur'ân'ın mana inceliklerini araştırmak gibi müteşâbih ayetleri bilmenin pekçok hikmetinin olduğunu söyleyerek İslam alimlerini ilmi araştırmalâra teşvik etmek istemiştir. Suyûtî ise Allah müteşâbih ayetlerle insanı imtihan eder. İnsan da aciz kaldığı, kavrayamadığı müteşâbihlerin manası hakkında yorum yapmadan olduğu gibi kabul edip manayı Allah'a bırakarak teslim olur.

Zerkeşî, Kur'ân'da manası bilinmeyen birşeyin olmadığını, manası kapalı gibi görülen yerlerin, ilimde rusuh sahibi olanlar tarafından bilinebileceğini söylemektedir. Suyûtî ise müteşâbih ayetlerin manasının bilinmesinin Allah'a mahsus olduğunu; ilimde derinleşenlerin ise bu ayetlere olduğu gibi inanmalârı gerektiğini söylemektedir.

Zerkeşî, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbih ayetler hakkında Müşebbihe, Selef ve Halef'in görüşlerini vermiş ve müşebbihenin görüşlerinin batıl olduğunu söylemiştir. Zerkeşî Allah'ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbihleri tevil etmedeki amaç Allah'ın zatının cisimleştirilmesi gibi tehlikeli durumdan dolaydır. Kendi değerlendirmesi de Selef ve Halef'in görüşleri gibidir. Allah'ın zatıyla ilgili ifadelerinde mecaz olduğunu söylemiştir.

Suyûtî de Allah'ın sıfatlarıyla ilgili hususları içeren ayetlere müteşâbih ayetler demiştir. Selef alimleri, Ehli sünnetin çoğunluğu ve Hadis ehli gibi Suyûtî de bu

ayetlere olduğu gibi iman edilmesi söylemiş ve murat edilen manalârı tefsir etmekten Allah'ı tenzih ederek kaçınmıştır.

Zerkeşî, Hurûf-u Mukattaa'ları müteşâbih ayetlerden kabul etmediği için onları Fevâtihi-s süver başlığı altında incelemiştir. Suyûtî ise Hurûf-u Mukattaa'ları müteşâbih ayetlerden kabul etmiş ve manalârını yalnız Allah'ın bildiği sırlardır demiştir.

V. VÜCÛH VE NEZÂİR

İnsanlar için bir hidayet rehberi olan Kur'ân'ın içinde neler olduğunu anlama, yorumlama ve getirdiği mesajı insanlara daha iyi sunmak için Kur'ân ilimlerine ihtiyaç vardır. Bu ilimlerden bir tanesi de Vücûh ve Nezâirdir.⁴⁴¹

Vücûh "vech" kelimesinin çoğuludur. Arap literatüründeki en yaygın manasıyla yüz, çehre demektir. "Vech" sözlükte bir şeyin yüzü, dış görünüşü, ön taraf, yön, kasıt, niyet sebep, yol, sabah namazı, bir kavmin beldenin efendisi ve bir şeyin zatı gibi anlamlara gelmektedir. Vücûh kavram olarak da bir kelimenin Kur'ân'da farklı anlamlarda kullanılmasıdır.⁴⁴² Nezâir "nazire" kelimesinin çoğuludur. Sözlükte şekil, tabiat, fiil ve sözlerdeki benzerlikler manasına gelebilmektedir. Kavram olarak ise; Kur'ân'daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesine Nezâir denir.⁴⁴³ Bir kelimenin bir ayette ifade ettiği mana ile aynı kelimenin diğer ayetlerde ifade ettiği manalâr aynı olmamaktadır. İşte buna tefsir ilminde Vücûh denir. Yine çeşitli birçok kelimenin aynı manayı ifade etmesine Nezâir denir. Vücûh ve Nezâir Kur'ân'ın iyi anlaşılması ve bilinmesi için tefsir ilminde öğrenilmesi lazım gelen hususlardandır.⁴⁴⁴ Vücûh ve Nezâir ile alâkalı bu bilgileri verdikten sonra Zerkeşî ve Suyûtî'nin konu ile ilgili değerlendirmelerine bakabiliriz.

A. Zerkeşî'ye Göre Vücûh ve Nezâir

Zerkeşî eserinin dördüncü başlığını vücûh-nezâir konusuna ayırarak konuyla ilgili ilk eser yazanın Mukâtil b. Süleyman olduğunu ifade etmiş ve bu sahada eser

⁴⁴¹ Paçacı, Mehmet, **Kur'ân'a Giriş**, TDV İsam, İstanbul 2010, s 90.

⁴⁴² İbnü'l-Manzur, Lisanü'l-Arab, XIII, 503.

⁴⁴³ İbnü'l-Manzur, age, VIII, 76.

⁴⁴⁴ Cerrahoğlu, Tefsir Usulu, s 184.

yazan bazı müelliflerin isimlerini zikretmiştir.⁴⁴⁵ Müellif, vücûhu, çeşitli manalârda kullanılan eşesli bir lafız, nezâiri ise eşanlamlı lafız olarak tanımlayarak nezâirin lafızda (eşesli); vücûhun da manada (eşanlamlı) olduğunu savunanların görüşünü zayıf bulmuştur. Vücûh ve nezâirin Kur'ân'ın mucizelerinden biri olduğunu ve bazen Kur'ân'da eşesli bir kelimenin yirmiden fazla manaya gelebildiğini bunun ise bir insan sözü olamayacağını söylemiştir.⁴⁴⁶

Zerkeşî, Mukâtil b. Süleyman'ın kitabının ilk kısmında rivayet ettiği "Bir kişi Kur'ân'daki bütün vecihleri bilmeden gerçek manada fakih olmaz" merfu hadisini naklettikten sonra vücûha "hidayet" kelimesini örnek gösterir. Bu kelimenin Kur'ân'da bulunduğu bağlam içinde on yedi manaya geldiğini söyler ve bu kelimelerin yerlerini belirtir. Buna göre hidayet kelimesi; Beyan (Bakara 2/5), Din (Âl-i İmran 3/73), iman (Meryem 13/76), din (Rad 13/7; Enbiya 21/73), elçi ve kitap (Bakara 2/37), bilgi (Nahl 16/16), doğru yol (Fatiha 1/6), Muhammed (Bakara 2/59; Muhammed 47/32), Kur'ân (Necm 53/23), Tevrat (Kasas 28/58), Allah'a sığınmak (Bakara 2/159; Tegabun 64/11), delil (Bakara 2/258), tevhid (Kasas 28/58), sünnet (Zuhruf 43/22), ıslah (Yusuf 12/52), ilham (Taha 20/50), tevbe (Araf 7/156) anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁷

Zerkeşî daha sonra İbn Faris'in "Kitabü'l-Efrad" isimli eserinden vücûha örnekler getirerek Kur'ân'da bazı kelimelerin farklı yerlerde aynı anlama geldiklerini ve bunların istisnalârını yani ortak anlamın dışında olanlarını da açıklamaktadır. Buna göre: "el-esef" kelimesi Kur'ân'da geçtiği yerlerden biri olan Kehf 18/6, Yusuf 12/84'de "hüzün" manasında kullanılmaktadır. Fakat bunun istisnası Zuhruf suresi 43/55'te "kızmak" manasında kullanılmıştır. "Burûc" kelimesi Kur'ân'da geçtiği yerlerden biri olan Burûc 85/1'de "yıldızlar" manasında kullanılmaktadır. Fakat bu ortak anlamın dışında Nisâ sûresi 4/78'de "uzun, yüksek ve güçlü saraylar" manasında kullanılmıştır. "Ba'l" kelimesi Kur'ân'da geçtiği yerlerden biri olan Bakara 2/227'de "koca" manasında kullanılmıştır. Fakat ortak anlamın dışında Saffat suresi 37/125'te "put" manasında kullanılmıştır.⁴⁴⁸ Zerkeşî, berr, bahr, cisiyya, husban, hasret, ricz, reyb, recm, zûr, zekât, sekîne, sâir, şeytan, şehit, eshâbü'n-nâr,

⁴⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Burhân, I, 87.

⁴⁴⁶ Burhân, I, 88; Deliser, age, s 134.

⁴⁴⁷ Burhân, I, 88; Deliser, age, s 134.

⁴⁴⁸ Burhân, I, 88.

salât, sanem, azab, kânitûn, kenz, misbah, nikah, enbâu, vürud, tekellûf, ye's ve sabır gibi kelimeleri vücûha örnek olarak vermiştir.⁴⁴⁹ Vücûh konusuna geniş yer verdiği görülen Zerkeşî'nin, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân adlı eserinde Nezâir ile ilgili örnekler vermediği müşahade edilmiştir.

B. Suyûtî'ye Göre Vücûh ve Nezâir

Suyûtî, kitabının otuz dokuzuncu başlığında vücûh nezâir bahsini ele almıştır. Vücûh-nezâir konusunda eser yazan âlimlere yer veren Suyûtî ilk eser verenin Mukâtil b. Süleyman olduğunu söylemiştir. Ona göre vücûh; çeşitli manalârda kullanılan tek kelimeye verilen isimdir. Nezâir ise; anlam bakımından birbirine benzeyen farklı kelimeler demektir.⁴⁵⁰ Suyûtî, Vücûh mânâda, nezâir kelimededir, görüşünü savunanların bu görüşlerine karşı çıkarak şayet böyle olsaydı aynı manadaki kelimelerin tek kelime kabul edilirdi demiştir. Suyûtî, vücûh-nezâirin Kur'ân'ın mucizelerinden biri olduğunu ifade ederek Kur'ân'da çeşitli manalâra gelen bir kelimenin yirmiden fazla manaya gelebildiğini söylemiştir.⁴⁵¹

Vücûh-nezâirin Kur'ân'ın anlaşılmasında ne kadar önemli bir konu olduğunu vurgulamak için Suyûtî, İbn Sa'd'ın İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiği, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Abbas'ı Hâricîlere gönderirken şu tavsiyede bulundu: “Onlara git kendileriyle münakaşada bulunurken Kur'ân'ı onlara karşı sakın delil olarak kullanma. Çünkü Kur'ân ayetlerinde çeşitli vecihler vardır. Sen bir şey söylersin onlar bir şey söyler. Onlarla sünneti delil getirerek münakaşa et. Çünkü onlar sünnette sığınacak bir yer bulamazlar” hâdisesini nakletmiştir.⁴⁵²

Suyûtî bu kısa açıklamalardan sonra vücûha “el-Hüdâ” kelimesini örnek göstererek ilgili ayetleri şu şekilde tasnif etmektedir: Sabitleştirmek, sebât kılmak (Fatiha 1/6), Beyân (Bakara 2/5), Din (Âl-i İmran 3/73), Feyz (Meryem 19/76), Önder (Enbiya 21/73), Elçi ve Kitaplar (Bakara 2/38), Bilgi (Nahl 16/16), Sünnet (Bakara 2/159), Kur'ân (Necm 53/23), Tevrat (Gafır 40/53), Hakka rucû (Bakara 2/157), Muvaffak kılmak (Bakara 2/258), Tevhid (Kasas 28/57), Uymak (Zuhruf 43/22), Yol (Enam 6/90), Islah (Yusuf 12/52), Yol göstermek (Taha 20/50), Tevbe

⁴⁴⁹ Burhân, I, 89-92.

⁴⁵⁰ Itkân, s 214.

⁴⁵¹ Itkân, s 214; İmamoğlu, age, s 135.

⁴⁵² Itkân, s 214.

(Araf 7/156), İrşat (Kasas 28/22).⁴⁵³ Bu şekliyle vücûh kavramına “Hüdâ” kelimesini örnek olarak gösteren Suyûtî “es-Sû, es-Salât, er-Rahmet, el-Fîtne, er-Rûh, el-Kazâ, ez-Zikr, ed-Duâ, el-İhsan” gibi Kur’ân’da yer alân bazı kelimelerinde vücûh çatısı altında zikredilebileceğini beyan etmiştir.⁴⁵⁴

Suyûtî, İbn Fâris’in “Kitâbü’l-Efrad” isimli eserinde zikretmiş olduğu vücûhla ilgili Kur’ân’da farklı yerlerde aynı manaya gelen kelimelerin değişik manalardaki kullanımını gösteren istisnai örneklere yer vermektedir. Buna göre: “el-esef” kelimesi Kur’ân’da geçtiği yerlerden biri olan Kehf 18/6, Yusuf 12/84’de “hüzün” manasında kullanılmıştır. Fakat bunun istisnası Zuhruf suresi 43/55’te “kızmak” manasında kullanılmıştır.⁴⁵⁵ Burûc, Bahr, Berr, Bahs, Ba'l, Câsiye, Husban, Hasret, Ricz, Rayb, Recm, Zûr, Zekat, Zeyğ, Sehr, Sekîne, Se'r, Şeytan, Şehit, Eshâbu'n-nâr, Salât, Azab, Kenz, Mesâbih, Nikah, Nebe, Nefs, Yeis, Sabr, kelimelerini örnek olarak vermiştir.⁴⁵⁶ Vücûh konusuna geniş yer verdiği görülen Suyûtî el-Itkan fî ulûmi'l-Kur’ân’ında Nezâir ile ilgili örneklere değinmediği müşahade edilmiştir.

C. Zerkeşî Ve Suyûtî'nin Vücûh ve Nezâir Konusunda Mukayesesi

Her iki müellif de ilgili kavramların lügat ve ıstılâhi anlamlarını vererek konuya giriş yapmışlardır. Müelliflerin vücûh-nezâir konusunda hem fikir oldukları görülmektedir. Her ikisi de vücûhun (Bir kelimenin çeşitli manalâra gelmesi) ve nezâirin (Anlamca birbirine benzeyen kelimeler olması) tanımında aynı şeyleri beyan etmektedir. Zerkeşî ve Suyûtî vücûh-nezâirin Kur’ân’ın mucizelerinden biri olduğunu ve Kur’ân’da bir kelimenin yirmiden fazla manaya geldiğini bunun da insan sözü olamayacağını ifade etmişlerdir. Zerkeşî ve Suyûtî yukarıdaki bölümlerde zikrettiğimiz gibi Kur’ân’da ortak anlamda kullanılan kelimeleri ve onların istisnalârını vererek aynı görüşte birleşmişlerdir.

Suyûtî, Zerkeşî’deki tanım ve örnekleri tekrarlamak suretiyle almıştır. Her ikisi de vücûh-nezâir konusunu anlatırken nezâir konusuna değinmemişlerdir.

⁴⁵³ Itkân, s 215.

⁴⁵⁴ Itkân, s 215-217.

⁴⁵⁵ Itkân, s 217.

⁴⁵⁶ Itkân , s 218.

VI. İ' CÂZÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân hem lafız, hem de manasıyla mûciz bir kitaptır. O'nun bu özelliği, Kur'ân bilimleri çerçevesinde “Kur'ân'ın i'câzı” başlığı altında ele alınmaktadır. Kur'ân bütün insanlara bir benzerinin oluşturulması hususunda meydan okumuş, bu yolla beşer sözü olmadığını ortaya koymuştur.⁴⁵⁷

İ'câz, âciz bırakacak şekilde düzgün söz söyleme, az söz ile pürüzsüz ve kusursuz olarak çok mana ifade etme, derin söz söylemedir.⁴⁵⁸ Sözlükte ise i'câz; âciz bırakmak, acze düşürmek, şaşırtmak manasında mastardır.⁴⁵⁹ Peygamberlerin hasımlarını benzerini getirmekten âciz bıraktıkları şey anlamına gelir.⁴⁶⁰ Kur'ân'ın i'câzından maksat da “O'nun bütün insanları kendi benzerini getirmekten aciz bırakması” demektir.⁴⁶¹ Bu kısa tanımlardan sonra müelliflerin konuyla ilgili görüşlerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye Göre İ'câzü'l-Kur'ân

Zerkeşî, İ'câzü'l-Kur'ân konusunu kitabının otuz sekizinci başlığında incelemiş, bu konuya âlimlerin önem verdiğini ve bu konu hakkında eser yazdıklarından bahsetmektedir. İ'câzü'l-Kur'ân, yüce bir ilimdir ve büyük bir değere sahiptir. Çünkü Kur'ân'ın bâki olması Hz Peygamberin nübüvvetinin mûcizesidir diyen Zerkeşî, Kur'ân'ın mûcize olduğunun ispatıyla konuya başlamaktadır. Allah'ın *“Bu Kur'ân Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır...”*⁴⁶², *“Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı...”*⁴⁶³ ayetleri, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarması ve müşriklerin Kur'ân'ı dinlemesi üzerinde durması, Kur'ân'ın mûcize olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ Paçacı Mehmet, Kur'ân'a Giriş, s 99.

⁴⁵⁸ Komisyon, Dini Terimler Sözlüğü, “İcaz”, İstanbul 1994, I, 207.

⁴⁵⁹ Yeğin Abdullah, Yeni Lugat, “İ'câz”, Hizmet Vakfı Yay. İstanbul 2004, s 249.

⁴⁶⁰ Demirci Muhsin, Tefsir Usulü, s 201.

⁴⁶¹ Mennâu'l -Kattân , age, s 265.

⁴⁶² İbrahim, 14/1.

⁴⁶³ Tevbe, 9/6.

⁴⁶⁴ Burhân, II, 55.

Kur'ân mûcizeliğini meydan okuyan ayetleriyle ortaya koymuş ve arapların hepsine meydan okumuştur. Çünkü araplar fasih bir dile ve kuvvetli bir hitabete sahiptiler. Allah Kur'ân'ın bir benzerini getirmeleri için araplara mühlet vermiş fakat onlar Kur'ân'ın bir benzerini getirememişlerdir.⁴⁶⁵ “Yoksa onu (Kur'ân'ı) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, sizde onun gibi uydurma on sure getirin.”⁴⁶⁶ Bu meydan okumadan sonra müşriklere Kur'ân surelerine benzer sure getirmeleri istenmiş ve “De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalâr ve birbirlerine destek olsalâr, yine onun benzerini getiremezler”⁴⁶⁷ ayetiyle de bunu hiçbir zaman yapamayacakları ispat edilmiş oldu. Şayet bunu yapmaya güçleri yetseydi yaparlardı.⁴⁶⁸

Zerkeşî, Kur'ân'ın mûcize olduğunu ve bu mûcizeliğin ise Cumhur ulemânın da söylediği gibi mûcizelik kelâm-ı kadîmin kendisi ile değil, bu kelâma delalet eden lafızlarla yapıldığı görüşünü benimsemektedir. Çünkü muhatabın anlamadığı ve bilmediği bir dil ile meydan okumanın olamayacağı görüşündedir.⁴⁶⁹

Zerkeşî, İ'câz hakkındaki çeşitli görüşleri şöyle sıralamıştır:

1- Mûtezile imamlarından Ebû İshak en-Nazzâm'ın (231/845) sarfe görüşü. Buna göre: Allah arapları Kur'ân'a karşı koymaktan uzaklaştırmış ve onların akıllarını almıştır. Allah böyle yapmasaydı Kur'ân'ın mislini getirebilirlerdi. Fakat dışarıdan gelen bir engel bunu yapmalarına mani oldu. Zerkeşî, Kur'ân'daki “De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalâr, birbirlerine destek olsalâr yine onun benzerini getiremezler”⁴⁷⁰ ayeti Mûtezile'nin bu görüşünü boşa çıkardığını gösterir. Çünkü bu ayet arapların Kur'ân'ın benzerini getirmeye kudretleri olmakla beraber bundan âciz kaldıklarının delilidir. Şayet Allah onların bu kudretlerini ellerinden alsaydı o zaman ayetteki bir araya gelmeleri ile ilgili meydan okumanın bir manası kalmaz, bu da bir âcizlik olmazdı, demektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ Burhân, II, 56.

⁴⁶⁶ Hûd 11/13.

⁴⁶⁷ İsrâ, 17/88.

⁴⁶⁸ Burhân, II, 56; Deliser, age, s 123.

⁴⁶⁹ Burhân, II, 57.

⁴⁷⁰ İsrâ, 17/88.

⁴⁷¹ Burhân, II, 58; Deliser, age, s 124.

2- Kur'ân'ın i'câz yönü, kendine has te'liffindedir. Çünkü Kur'ân'ın lafızlarının ölçülü, uyaklı olması cümlelerinde en yüksek edebi sanatlarla süslenmiş olması bunun da hem lafızda hem manada olmasındadır.⁴⁷²

3- Kur'ân'ın i'câzı, geleceğe dair haber vermesindedir. Mesela: “*O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalârını dönüp kaçacaklardır.*”⁴⁷³, “*Elif Lam Mim, Rumlar yenilgiye uğratıldılar.*”⁴⁷⁴ Buna benzer birçok ayet vardır. Bunların hepsi vakti gelmeden önce haber verildi ve hepsi de gerçekleşti.⁴⁷⁵

4- Kur'ân'ın i'câzı, geçmişteki kıssalârı bulundurması ve bu kıssalârı görüyor gibi anlatmasıdır. Mesela: “*İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberleridendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin. O halde sabret çünkü (iyi) sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.*”⁴⁷⁶

5- Kur'ân'ın i'câzı, bazı ayetlerde bir söz ve fiil olmaksızın insanların iç dünyalârından haber vermesidir. Mesela: “*...Sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı selamla selamlıyorlar. İçlerinden de söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya diyorlar.*”⁴⁷⁷

6- Kur'ân'ın i'câzı, cumhurun görüşü yani nazmı, manası, fesâhatı, belâgatı ve bunların birbirleriyle uygunluğudur. Allah ilmiyle herşeyi kuşatır. O'nun söylemiş olduğu bir şeyde kesinlikle bir hata bir noksanlık bulunmaz. En bilgili alimler bile bir şiir, bir yazı yazdıklarında defalârca değiştiriyorlar. Fakat Allah'ın kitabında bir lafız dahi düzeltilecek olsa yerine daha uygun kelime bulunması imkansızdır.⁴⁷⁸

7- Kur'ân'ın i'câzı, fesâhatının ve üslûbunun bütün kusurlardan salim olmasıdır.⁴⁷⁹

8- Kur'ân'ın i'câzı, nazmı ve bu güne kadar alışlagelmiş üsluplardan ve hitaplardan farklı olmasıdır.⁴⁸⁰

9- Kur'ân'ın i'câzı, anlatılamaz, tabir edilemez. Bunu ancak fesâhat ve belâgat üstatları anlar.

⁴⁷² Burhân, II, 58.

⁴⁷³ Kamer, 54/45.

⁴⁷⁴ Rûm, 30/1-2.

⁴⁷⁵ Burhân, II, 58.

⁴⁷⁶ Hûd, 11/49.

⁴⁷⁷ Mücâdele, 58/8.

⁴⁷⁸ Burhân, II, 60; Deliser, age, s 125.

⁴⁷⁹ Burhân, II, 60.

⁴⁸⁰ Burhân, II, 60.

10- Kur'ân'ın i'câzı, fesâhat ve belâgat kurallarının hepsini içinde bulundurmasıdır.⁴⁸¹

Kur'ân'ın i'câzı hakkında yukarıdaki maddeleri zikreden Zerkeşî, Kur'ân'ın i'câzı, bu zikredilen maddelerin hepsinin bir arada bulunmasıyla gerçekleşir. Kur'ân bu maddelerin hepsini içinde bulunduran bir kitaptır. Kur'ân'ın i'câzının bu maddelerden birine nispet edilmesi anlamsızdır, demektedir.⁴⁸²

Zerkeşî, Kur'ân'ın i'câzının gerçekleştiği miktar konusundaki görüşleri nakletmiştir. Buna göre: Ebü'l-Hasen el-Eş'ari; bir Kur'ân ifadesinin mûcize olması için en az Kevser suresi gibi bir surenin harf sayısına denk gelmesi gerekir, demiştir.⁴⁸³ Alimlerden bazıları; her surenin kendi başına mûcize olduğunu savunurken⁴⁸⁴, bazıları da “Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler”⁴⁸⁵ ayetini delil göstererek her surenin hatta en küçük ayetin bile mûcize olduğunu savunurlar. Zerkeşî de bu son görüşü desteklemektedir.⁴⁸⁶

Kur'ân'ın i'câzının zorunlu olarak bilinmesi konusunda Zerkeşî, Hz Peygamber Kur'ân'ın i'câzını zorunlu olarak bilir. Yabancılar Kur'ân'ın i'câzını ancak istidlalle bilir. Arap olup belagat fesahat bilmeyenler de böyledir. Dilin bütün inceliklerini ve özelliklerini bilmesine rağmen Kur'ân'ın benzerini getirememekle kişi acizliğe düştüğünü anlar demektedir.⁴⁸⁷

Kur'ân'ın şiire benzemesi hakkında Zerkeşî, Kur'ân'ın şiire benzer yanlarının olduğu fakat Kur'ân'ın bir şiir olmadığını söyleyerek “Biz, O peygambere şiir öğretmedik. Bu O'na yaraşmazda. O'na verdiğimiz ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır”⁴⁸⁸ ayetiyle bunu delillendirmektedir.⁴⁸⁹

B. Suyûti'ye Göre İ'câzü'l-Kur'ân

İ'câzü'l-Kur'ân konusunu kitabının altmış dördüncü başlığında inceleyen Suyûti, konuya alimlerin önem verdiğini ve konu hakkında kitap yazan alimlerin

⁴⁸¹ Burhân, II, 61.

⁴⁸² Burhân, II, 64.

⁴⁸³ Burhân, II, 65.

⁴⁸⁴ Burhân, II, 66.

⁴⁸⁵ Tûr, 52/34.

⁴⁸⁶ Burhân, II, 66; Deliser, age, s 126.

⁴⁸⁷ Burhân, II, 67.

⁴⁸⁸ Yasin, 36/69.

⁴⁸⁹ Burhân, II, 68.

isimlerini söyleyerek başlamaktadır.⁴⁹⁰ Mûcizeyi; meydan okuma manasına gelen, arızalârdan uzak fevkalâde bir iştir şeklinde tarif etmektedir. Suyûtî mûcizeyi hissi ve akli olarak ikiye ayırır. İsrailoğullarına gelen mûcizelerin çoğu hissidir. İslam ümmetine gelen mûcizelerin çoğu aklidir. Buhâri'de geçen bir rivayette Peygamber şöyle der: “Her nebiye ümmetinin imanı derecesinde mûcizeler verilir. Bana verilen mûcize Allah'ın vahyidir. Diğer nebilerden daha çok inanana sahip olmayı dilerim”⁴⁹¹

Kur'ân'ın mûcize olduğunun ispatıyla konuya başlayan Suyûtî, “Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı ...”⁴⁹², “Dediler ki: O'na Rabbinden mûcizeler indirilseydi ya! De ki: Mûcizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?...”⁴⁹³ ayetleriyle bunu teyit etmektedir. Bu ayetlerden Kur'ân'ın Peygamberin mûcizelerinden biri ve buna delalette yeterli bir kitap olduğunu anlıyoruz demektir.⁴⁹⁴ Daha sonra Allah Kur'ân'ın meydan okuyan ayetlerinde müşriklerden Kur'ân'ın benzerini getirmeleri istemiş ve onlara hayli zaman da tanımıştır. Fakat o dönemdeki fesâhat ve belâgatta zirve olanlar dahi bunu yapamamıştır. “Yoksa onu (Kur'ân'ı) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, sizde onun gibi uydurma on sure getirin.”⁴⁹⁵ Bu meydan okumadan sonra müşriklerden Kur'ân surelerine benzer sure getirmelerini istemiş ve “De ki: Andolsun! İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalâr ve birbirlerine destek olsalâr, yine de onun benzerini getiremezler”⁴⁹⁶ ayetiyle Kur'ân'ın mûciz olduğunu açıkça belirtmiştir. Kur'ân'a düşmanlık besleyen belâgat üstadları benzerini getirmeye güç yetiremediler. Yoksa bunu kesinlikle yaparlardı demiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ İtkân, s 482.

⁴⁹¹ İtkân, s 483; Hadisin manası : Peygamberlerin mûcizeleri , risaletlerinin bitimiyle son bulur.Bunlara ancak o sırada yaşayanlar şahit olur. Kur'ân mûcizesi ise Kıyâmete kadar bakidir.

⁴⁹² Tevbe, 9/6.

⁴⁹³ Ankebût, 29/50-51.

⁴⁹⁴ İtkân, s 483.

⁴⁹⁵ Hûd, 11/13.

⁴⁹⁶ İsrâ, 17/88.

⁴⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz; İtkân, s 483.

Kur'ân'ın Hz Peygamberin mûcizesi olduğunu ispattan sonra Kur'ân'ın i'câz yönünü bilmek gerekir diyen Suyûtî, konu hakkında alimlerin önemle durduğunu belirterek bazı alimler; müşriklere meydan okuma, Allah'ın zâtî sıfatlarından kelâm-ı kadim ile yapıldığından araplar güçlerini aşan bir işe sürüklenmiş ve âciz kalmışlardır derken bazı alimler ise müşriklere meydan okuma kelâm-ı kadimin kendisiyle değil, bu kelâma delalet eden lafızlarla yapılır demiştir. Suyûtî ise bu konuda doğru olanın Cumhur ulemanın da görüşü olan müşriklere meydan okuma kelâm-ı kadimin kendisiyle değil, bu kelâma delâlet eden lafızlarla yapılır. Çünkü aslını bilmediğimiz kelâm-ı kadimle meydan okumanın düşünülmemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁹⁸

Suyûtî, i'câz hakkındaki görüşleri şöyle sıralamıştır:

1- Mûtezile imamlarından Nazzam; Allah arapları Kur'ân'a karşı gelmekten alıkoymuş, akıllarını almıştır. Halbuki Kur'ân'ın benzerini getirmek, onların kudreti dahilindeydi. Fakat harici bir engel, onları benzerini getirmekten alıkoymuştur. Bu bakımdan Kur'ân'ın diğer mûcizelerden farkı yoktur, demiştir.⁴⁹⁹ Suyûtî, Nazzam'ın bu görüşünü *“De ki: Andolsun! İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere toplansalâr ve birbirlerine destek olsalâr yine de onun benzerini getiremezler”*⁵⁰⁰ ayeti ile çürütür. Çünkü ayet arapların benzerini getirmeye kudretleri olduğu halde âciz kalacaklarına delâlet eder demektir.⁵⁰¹

2- Kur'ân'ın i'câzı, geleceğe ait gaybi haberleri vermesindedir. Bu haberler de arapların bilmediği haberlerdir.⁵⁰²

3- Kur'ân'ın i'câzı, Kur'ân'ın geçmiş peygamber ve milletlerin kıssalârını bizzat görmüş ve yaşamış gibi hikâye etmesinden dolayıdır.⁵⁰³

4- Kur'ân'ın i'câzı, insanların kavli, fiili ve gizli bazı düşüncelerini bildiren haberlerdir.⁵⁰⁴

5- Kadı Ebûbekr el-Bakillâni Kur'ân'ın i'câzı, nazmı, telifi ve tertibindedir. Kur'ân'ın bu özelliği, Arap dilinde bilinen nazım şekillerinden ve hitabetteki usluplardan tamamen ayrıdır. Bu sebeble Kur'ân'a karşı koyamamışlardır demiştir.⁵⁰⁵

⁴⁹⁸ Itkân, s 484.

⁴⁹⁹ Itkân, s 485.

⁵⁰⁰ İsrâ, 17/88.

⁵⁰¹ Itkân, s 485.

⁵⁰² Itkân, s 485.

⁵⁰³ Itkân, s 485.

⁵⁰⁴ Itkân, s 485.

6- Fahrüddin er-Râzi Kur'ân'ın i'câzı; O'nun fesâhatı, garîp uslubu ve bütün kusurlardan uzak oluşundadır demiştir.⁵⁰⁶

7- Zemlekâni Kur'ân'ın i'câzı; diğer eserlerden farklı olarak Kur'ân'ın kendine özgü telifindedir. Bu telif müfret kelimelerin terkipte ve vezindeki düzgünlüğü, mürekkep kelimelerin mana bakımından üstünlüğü ve Kur'ân'da bulunan her edebi sanatın en yüksek mertebede olması demiştir.⁵⁰⁷ Suyûtî ise Kur'ân'daki i'câzın, alimlerin yukarıda zikrettiği ifadelerin ayrı ayrı değil, hepsinin bir arada bulunmasıyla olacağı görüşünü benimsemektedir.⁵⁰⁸

Suyûtî, Kur'ân'daki i'câzın gerçekleştiği miktar ile ilgili görüşleri nakletmiştir. Buna göre: Bir grup Mûtezile uleması, Kur'ân'ın tamamıyla mûciz olduğunu söylemiştir. Suyûtî, *“Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdır?”*⁵⁰⁹, *“Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır onlar kesin olarak inanmıyorlar”*⁵¹⁰ ve *“Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da herşeye hakim olan kendileri midir?”*⁵¹¹ ayetleri bu görüşü reddetmektedir demiştir.⁵¹² Bazı ulema *“Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler”*⁵¹³ ayetini delil göstererek Kur'ân azıyla çoğuyla mûcizdir, demişlerdir.⁵¹⁴ Kadı İyad ise i'câz, bir sure veya sure miktarı bir ayette olmalıdır. Bunda da kuvvetli belâgat üstünlüğü hissedilmelidir. Kevser suresi kadar harfî olan ayet mûciz sayılır. Bundan daha azı i'câz olmaz demiş ve *“Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler”*⁵¹⁵ ayetinin Kur'ân'ın i'câzının miktarına delalet etmediğini belirtmiştir. Çünkü bir ifadenin tamam olması, kısa surenin kelimelerinden daha az kelime ile ifade edilmemesi demiştir. Suyûtî de Kadı İyad'ın bu görüşünü desteklemektedir.⁵¹⁶

Suyûtî, Kur'ân'ın i'câzının kendiliğinden bilinip bilinmeyeceği konusunda Eş'ari'nin görüşünü nakletmiştir. Buna göre: *“İ'câz nebiye kendiliğinden zuhur*

⁵⁰⁵ Itkân, s 485.

⁵⁰⁶ Itkân, s 485.

⁵⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz; Itkân, s 485.

⁵⁰⁸ Itkân, s 490.

⁵⁰⁹ Tûr, 52/35.

⁵¹⁰ Tûr, 52/36.

⁵¹¹ Tûr, 52/37.

⁵¹² Itkân, s 491.

⁵¹³ Tûr, 52/34.

⁵¹⁴ Itkân, s 491.

⁵¹⁵ Tûr, 52/34.

⁵¹⁶ Itkân, s 491.

etmiştir. Kur'ân'ın mûciz olması istidlale dayanır yani arap olmayanın Kur'ân'daki i'câzı bilmesi böyledir. Arap olupta belâgatı bilmeyenlerin durumu da böyledir. Fakat arap dilinin belâgatını, özelliklerini ve inceliklerini bilen bir kimse ise Kur'ân'ın mislini getirmede hem kendisinin hem de başkalârinin âciz olduğunu anlar” diyerek Eş'ari ile aynı görüşü benimsemektedir.⁵¹⁷

Kur'ân'ın şiire benzeyip benzememesi hakkında şiir, vezinli bir sözdür ve derecesi de diğer sözlerden üstündür. Kur'ân'ın şiire benzemeyişindeki hikmet, Kur'ân'ın hakikat ve doğruluk kaynağı olmasıdır. Şairin yapacağı tek şey, batılı hak şeklinde düşünmesi, hakikatı saklaması şeklinde ifrada gitmesidir. Bu sebeble Allah, rasulünü şair olmaktan tenzih etmiştir, diyerek Kur'ân'ın şiire benzemediğini beyan eden Suyûtî, bunu da *“Biz, O peygambere şiir öğretmedik. Bu O' na yaraşmazda. O'na verdiğimiz ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır”*⁵¹⁸ ayetiyle delillendirmektedir. Kur'ân'da şiire benzer bir yön bulunduğu şeklindeki iddialâra da; Kur'ân'ın şiire benzer olmasına şiir denilmez. Şiirin ilk şartı şiir olarak yazılmasıdır. Şayet Kur'ân şiir olsaydı, vezinli söz söyleyen herkesin şair olması gerekirdi. Herkes az çok vezinli konuşabilir. Şayet araplar Kur'ân'ın şiir olduğuna inansalârdı buna karşı koyar ve kınarlardı. Çünkü bu konuda oldukça hassas ve titizlerdi, cümleleriyle cevap vermektedir.⁵¹⁹

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin İ'câzü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî İ'câzü'l-Kur'ân konusunu anlatırken i'câzü'l-Kur'ân'ın kelime ve ıstılâhi manalârını vermeden, konuyu anlatmaya başlamışlardır. Ancak Suyûtî, İ'câz'ın ne manaya geldiğini belirtmiştir.

Her ikisi de Kur'ân'ın mûcizeliği ve müşriklere meydan okuması ile ilgili Kur'ân'ın asırlardır insanlara meydan okuduğunu ama insanların onun bir benzerini getirmekten âciz kaldığını dolayısıyla da Kur'ân'ın mûciz olduğunu söylemektedir.

Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ân'ın i'câzının kelâm-ı kadim'in (Levh-i Mahfuz) kendisi ile değil, bu kelâma delalet eden lafızlarla yapıldığı görüşünü benimsemektedir.

⁵¹⁷ Itkân , s 491.

⁵¹⁸ Yasin, 36/69.

⁵¹⁹ Itkân, s 492.

Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ân'ın i'câzı hakkında Mûtezile imamlarından Nazzam'ın “Allah arapları Kur'ân'a karşı koymaktan alıkoydu ve onların akıllarını aldı. Allah böyle yapmasaydı Kur'ân'ın mislini getirirlerdi. Fakat dışarıdan gelen bir engel bunu yapmalârina mani oldu” görüşünü “*De ki: Andolsun insanlar ve cinler Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere toplansalâr ve birbirlerine destek olsalâr yine onun benzerini getiremezler*”⁵²⁰ ayetini delil göstererek reddetmişlerdir. Çünkü ayet arapların Kur'ân'ın benzerini getirmeye muktedir oldukları halde bundan âciz kaldıklarına delalet ettiğini söylemektedirler.

Kur'ân'ın i'câzi yönleri ile ilgili görüşleri (Kur'ân'ın i'câzı telifindedir, Kur'ân'ın i'câzı fesâhat ve belâgatındadır) belirttikten sonra müellifler Kur'ân'daki i'câzın, alimlerin yukarıda belirttiği ifadelerin ayrı ayrı değilde hepsinin bir arada olmasıyla diyerek bu konuda da aynı görüştedirler.

Müellifler, Kur'ân'ın i'câzının zorunlu olarak bilinip bilinmeyeceği konusunda aynı görüştedirler. İki de peygamber Kur'ân'ın i'câzını zorunlu bilir. Yabancı olanlar ve arap olup belâgat bilmeyenler Kur'ân'ın i'câzını bir istidlalle bilir. Fesâhat ve belâgat bilen araplar ise Kur'ân'ın benzerini getirmedeki acziyetlerini anlar demişlerdir. Ayrıca Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ân'ın şiire benzediği fakat şiir olmadığını söylemektedir.

Zerkeşî, Kur'ân'ın i'câzının miktarı hakkında “*Eğer doğru söyleyenler iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler*”⁵²¹ ayetini delil göstererek her surenin hatta en küçük ayetin bile mûciz olduğu görüşündedir.

Suyûtî ise Kur'ân'ın i'câzının miktarı hakkında “*Eğer doğru söyleyenler iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler*”⁵²² ayetinin Kur'ân'ın i'câzının miktarına delalet etmediğini söyler. Çünkü bir ifadenin tamam olması, kısa surenin kelimelerinden daha az kelime ile ifade edilmemesidir diyerek Zerkeşî'den farklı düşünmektedir.

⁵²⁰ İsrâ, 17/88.

⁵²¹ Tûr, 52/34.

⁵²² Tûr, 52/34.

VII. EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN

Kendisini hakîm bir kitap olarak niteleyen Kur'ân, kapsadığı her şeyin gaye ve hikmet temeline dayanmış olduğu hakikatini de vurgulamaktadır. Önemsiz ayrıntılardan, zaman ve mekan kayıtlarından uzak olarak sırf iş ve olay açısından insanlığa hükmeden, kanunlara ışık tutan ve muhataplarını mükemmel insan tasavvuruna yükseltici bir nitelik taşıyan Kur'ân misallerinin elbette hikmetleri vardır.⁵²³ Bunlardan çeşitli yönlerde istifade edilir. Hatırlatmak, öğüt vermek, teşvik etmek ve ibret gibi ahlaki bir netice çıkarmak için insanları tenbih ve teşvik etmektir. Kur'ândaki bu meseller medih ve zem üzerine olduğu gibi sevap ve îkab, işin ehemmiyetini yüceltmek veya tahkir etmek üzerine de olabilir.⁵²⁴

Mesel kelimesi sözlükte şibh, nâzir, delil, hüccet, bir nesnenin sıfatı, halk arasında kabul görüp yayılmış olan sözlerdir ki bunlara atasözleri de denir. Bu sözlerin söylenmesine “Darb-ı Mesel” denir.⁵²⁵ Kavram olarak mesel ise manaya daha açıklık ve canlılık kazandırmak maksadıyla aralârında benzerlik bulunan iki şeyden birini diğere benzeterak anlatılan sözlerdir. Çoğulu ise emsaldır.⁵²⁶ Bu kısa açıklamalârdan sonra müelliflerin konu ile ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî' Ye Göre Emsâlü'l-Kur'ân

Emsâlü'l-Kur'ân konusunu kitabının otuz birinci başlığında inceleyen Zerkeşî, konuya Hz Peygamber'in “Kur'ân beş vecih üzerine nâzil olmuştur; helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl. Helali yapın, haramdan kaçın, muhkeme uyun, müteşâbihe iman edin ve emsalden de ibret alın” hadisini nakledip konunun önemini vurgulayarak başlamaktadır.⁵²⁷

Zerkeşî'ye göre mesel getirmek, fiillerin derecelerine göredir. Mesel getiren, yaptığı işi derecesine, ölçüsüne göre yapan sanatkar gibidir. Terzinin elbise dikeceği kimsenin ölçüsünü aldıktan sonra elbise dikmeye başlaması bunun gibidir. Her şeyin bir kalıbı, ölçüsü ve miktarı vardır. Sözün kalıbı ve ölçüsü de mesellerdir.⁵²⁸ şeklinde

⁵²³ Suat Yıldırım, “*Kur'ân'ı Kerim'de Kıssalâr*”, AÜİFD, Ankara 1979, sayı 3, s 49.

⁵²⁴ Mennâu'l-Kattan, age, s. 291.

⁵²⁵ Mennâu'l-Kattan, age, s 292.

⁵²⁶ İbnü'l-Manzur, age, II, 610.

⁵²⁷ Burhân, I, 315.

⁵²⁸ Burhân, I, 316.

açıklama yapan Zerkeşî, Kur'ân'da misal getirilmekle tezkir, vaaz, teşvik, kınama, ibret alma gibi birçok şeyden faydalânlıldığını da söylemektedir.⁵²⁹

Zerkeşî, Fahre'ttin er-Râzî'den yaptığı bir nakille mesel ve misal terimlerinin farklı olduğunu ifade eder. Buna göre misal: Bir şeyin mahiyetinin tamam olmasında tam denklîği gerektirir. Mesel ise; bir şeyin mahiyeti hakkında bazı harici sıfatların denk olmasını gerektirir.⁵³⁰ Kur'ân'daki misal kelimelerinin geçtiği ayetlere⁵³¹ bakıldığında Kur'ân'ın misal sözcüğünü mesel sözcüğünden farklı bir bağlamda kullandığını ifade eden Zerkeşî, meselin Kur'ân'a has bir anlatım üslubu olduğunu açıklamaktadır.⁵³²

Kur'ân ilimleri içerisinde emsal kavramının terimleştîğini ve Allah'ın söylemek istediği şeylerden bazılarını insanların zihninde daha iyi yer etmesi için olayları özelleştirerek insanların anlayacakları bir düzeyde ifade etmesi şeklinde ifade eden Zerkeşî, meseli "Beyana"⁵³³ yardımcı bir unsur olarak değerlendirmektedir.⁵³⁴

Zerkeşî, Kur'ân'daki meseller Kur'ân'ın açıklanmasında niçin Beyan'a yardımcıdır sorusunu sorar ve bunun cevabını verir. O'na göre; Kur'ân'da mesellerin bulunmasındaki asıl maksat, manalârin ve şekillerin göz önüne getirilip canlandırılmasıdır. Çünkü şekiller zihinde daha kalıcıdır. Kavramlar ise insanın duyularına uzaktır. Bunların insanın zihninde daha iyi yer edebilmesi için konu müşahhaslaştırılarak anlatılmıştır. Bu ise Kur'ân'ın kendine has bir uslûbudur. Ayrıca meselle anlatım yolu arapların çok iyi bildiği bir anlatım şekli olduğu için Kur'ân'ın bu yöntemi en iyi şekilde kullandığını belirtmektedir.⁵³⁵ Kur'ândaki Meselleri açık olan meseller ve gizli olan meseller şeklinde iki kategoride incelemiştir. Açık olan Meseller; açık olan mesel'de örnek ve benzetmeler açıkça verilmiştir. Mesela Cuma suresi yedinci ayeti açık olan mesele örnek olarak

⁵²⁹ Burhân, I, 316; Deliser, age, s 169.

⁵³⁰ Burhân, I, 316.

⁵³¹ Misal kelimesinin geçtiği ayetler için bkz, Bakara, 2/23, Kehf 18/110, Enbiya 21/3; Mesel kelimesinin geçtiği ayetler için bkz, Bakara 2/17, 18, 71, Âl-i İmran 3/59, Yunus 10/21.

⁵³² Burhân, I, 318; Deliser, age, s 170.

⁵³³ Beyan: Muktezayı hale (yerinde söz söylemeye) riayet şartıyla, konuşmacının kastettiği herhangi bir manayı, delaletle bazısı bazısından daha açık olan çeşitli yollarla arzetme melekesini kazandıran belagat ilmidir. Beyan ilmi, mananın farklı üsluplarla, çeşitli yollarla ifade edilmesidir.

⁵³⁴ Burhân, I, 317.

⁵³⁵ Burhân, I, 317.

verilebilir. Bu ayette yanlarında Tevrat bulunduğu halde cahillik yapıp ondan istifade etmeyen Yahudiler'in durumu kitap taşıyan eşeğe benzetilmektedir.⁵³⁶

Gizli olan Meseller; gizli olan mesel'e, Araf suresinin elli sekizinci ayeti örnek olarak verilebilir. Bu ayette; iyi toprakların mahsulü Allah'ın izniyle iyi çıkar. Yâni mü'minin amelinin iyi olacağı bildiriliyor. Yine kötü topraktan kötü mahsul çıkar demekle de kâfirin amelinin kötü olacağı bildirilmektedir.⁵³⁷

B. Suyûti'ye Göre Emsâlü'l-Kur'ân

Emsâlü'l-Kur'ân konusunu kitabının otuz altıncı başlığında inceleyen Suyûti, Kur'ân'da emsalin bulunduğu işaret eden ayetleri, peygamberin hadislerini ve alimlerin konu ile ilgili görüşlerini vererek konuya başlamıştır.⁵³⁸ “*Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali verdik...*”⁵³⁹ ile “*İşte biz bu misalleri insanlar için getiriyoruz, onları ancak bilginler düşünüp anlarlar*”⁵⁴⁰ ayetleri Kur'ân'da emsâlin bulunduğu işaret eden ayetlerdir.⁵⁴¹

Emsâlin faydası hakkında Allah Kur'ân'daki emsâli ibret ve nâsihat olmak üzere zikretmiştir. Kur'ân'daki emsâllerin sevap yönünden farklılığı, amellerin zayi olması, medih, zem veya benzeri hususlar ihtiva etmesi ve emsalin ahkama delalet etmesidir şeklinde açıklamada bulunan Suyûti, Kur'ân'daki darbı meselden; tezkir, nâsihat, teşvik, yasaklama, ibret alma, kabullenme, murat edilen manayı anlama gibi faydalâr sağlandığını belirtmektedir. Mesel getirmek, manayı müşahhas hale getirir. Böylece mâna beş duyu vasıtasıyla zihne daha iyi yerleşir. Bu sebeple emsâlin gayesi bilinmeyeni bilinene, görülmeyeni görülene teşbih etmektir. “*Sizden önce kendilerine zulmedenlerin yurtlarına oturdunuz. Onlara nasıl muamele ettiğimiz size apaçık belli oldu ve size misallerde verdik*”⁵⁴² ayetini delil göstererek emsalin sağladığı faydalârdan dolayı Allah'ın insanlara lütufta bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁴³

⁵³⁶ Burhân, I, 319; Açık olan meselle ilgili bazı ayetler, Bakara, 2/274, Nur, 24/39-40, Ra'd, 13/17; Gizli olan meselle ilgili bazı ayetler, Bakara, 2/68, Furkan, 25/67, İsrâ, 17/110.

⁵³⁷ Burhân, I, 319; Deliser, age, s 171-172.

⁵³⁸ İtkân, s 501.

⁵³⁹ Rûm, 30/58.

⁵⁴⁰ Ankebût, 29/43.

⁵⁴¹ İtkân, s 502; İmamoğlu, age, s 188.

⁵⁴² İbrahim, 14/45

⁵⁴³ İtkân, s 502.

Kur'ân'da mesel getirmeyi, mesel yönü açıkça belli olan ayetler ve mesel yönü kapalı olan ayetler şeklinde iki bölüme ayıran Suyûtî, Mesel yönü açıkça belli olan ayetlere “*Onların durumu, (aydınlanmak için) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır. Hiçbir şey görmezler*”⁵⁴⁴ bu ayeti örnek vermiştir. Ayette Allah münafıklara ateşi misal getirmiştir.⁵⁴⁵

Mesel yönü kapalı olan ayetlere örnek olarak ise Maverdi'den şöyle nakletmiştir: “Bir gün Ebû İshak İbrahim b. Madarib b. İbrahim'in şöyle dediğini işittim. Sen Kur'ân'da arap ve acemle ilgili meseller buluyorsun. Allah'ın kitabında “Amellerin hayırlısı orta olanıdır” hadisi ile ilgili ayetler biliyor musun? deyince evet biliyorum, bu manada Kur'ân'da dört ayet vardır, dedi. “*Ne yaşlı ne genç ikisinin arasında...*”⁵⁴⁶, “*Onlar ki harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik ederler. Bu ikisinin arasında orta bir yol tutarlar*”⁵⁴⁷, “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma...*”⁵⁴⁸, “*...Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazlada kısma; ikisinin arası bir yol tut*”⁵⁴⁹ ayetlerini okudu.⁵⁵⁰

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Emsâlü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî Kur'ân'da mesel konusuna başlarken Kur'ân'da mesel niteliği taşıyan ayetleri, Kur'ân'da mesel bulunduğu dair hadisleri ve konu ile ilgili alimlerin değerlendirmelerini kitaplarında nakletmişlerdir.

Her ikisi de Kur'ân'da mesel getirmekle hatırlatma, nâsihat, teşvik etme, kınama, ibret alma, yasaklama gibi konulardan faydalânlıldığını söyleyerek Kur'ân'da mesellerin ne maksatla bulunduğunu, manalârın ve şekillerin göz önüne getirilip, manalârın müşahhaslaştırılması ve böylece bilinmeyi bilinene, görülmeyeni görülene teşbih etmektir şeklinde açıklamışlardır. Ayrıca müellifler, Kur'ân'daki meselleri, “mesel yönü açıkça zikredilen” ve “mesel yönü açıkça zikredilmeyen” şeklinde ikiye ayırmışlardır. Müellifler, diğer Kur'ân ilimlerini

⁵⁴⁴ Bakara, 2/17.

⁵⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Itkân, s 503; mesel yönü açık olan ayetlerden bazıları: Hac, 22/11, Ra'd, 13/17, Araf, 7/58.

⁵⁴⁶ Bakara, 2/68.

⁵⁴⁷ Furkan, 25/67.

⁵⁴⁸ İsrâ, 17/29.

⁵⁴⁹ İsrâ, 17/110.

⁵⁵⁰ Itkân, s 504; İmamoğlu, age, s 189.

(nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbih) anlatırken değindikleri kelimenin lugavî ve istilâhî manalârına değinmemişlerdir.

Zerkeşî, “mesel” ve “misl” kelimelerinin Kur’ân’da farklı anlamda kullanıldığını bir nakille anlatmıştır. Suyûtî ise bu konuya ait bir görüş beyan etmemiştir. Zerkeşî, meselin beyan ilmine yardımcı bir unsur olduğunu söylerken Suyûtî ise bu konuya ait bir değerlendirmede bulunmamıştır. Böyle olmakla birlikte Emsâlü’l-Kur’ân konusunda müelliflerin ayrıldıkları, farklı düşündükleri bir durum olmadığı görülmüştür.

VIII. AKSÂMÜ’L-KUR’ÂN

Kur’ân ilimlerinden biri de Aksâmü’l-Kur’ân’dır. Aksâmü’l-Kur’ân, Kur’ân’ın kendine özgü üslup niteliklerinden kaynaklanan bir usul kaidesidir. Sözün başında, önemli görülen nesnelere yemin etmek, Kur’ân’ın indiği dönemlerde araplarca kullanılan edebi bir sanattır. Yeminler, söylenen sözün veya şiirin gücünü artırmak muhatabın dikkatini söylenen söze çekmek için kullanılıyordu. Kur’ân’da arapların yabancı olmadığı bu sanattan kendi öğretisini etkin bir şekilde aktarmak için yararlandı. Kur’ân’da yeminler, büyük ve önemli kabul edilen şeylere yöneliktir. Allah, Kur’ân’da kendi zatına ve isimlerine, Kur’ân’a, kıyamet gününe, güneş, ay gibi gök cisimlerine, peygamberlere, peygamberlerin gönderildiği coğrafi bölgelere, kâinata ve yiyeceklere yemin ettiği gibi gece, gündüz, kuşluk vakti gibi zaman dilimlerine yönelik yeminlere de yer vermiştir.⁵⁵¹

Yemin, sözlükte kuvvet, sağ taraf, sağ el, ant ve ahd manalârına gelmektedir, arapça karşılığı kasemdir. Kasem, akseme fiilinden kural dışı türetilmiş bir isimdir.⁵⁵² Dini bir terim olarak ise yemin; bir kimsenin Allah’ın adını veya sıfatını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi demektir.⁵⁵³ Aksâmü’l-Kur’ân’ın kısa bir tanımından sonra Zerkeşî ve Suyûtî’nin konu ile ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

⁵⁵¹ Mehmet Pacacı, age, s 95.

⁵⁵² İbn Manzur, age, XII, 481.

⁵⁵³ Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, “*Yemin*” md., Diyanet Yayınları, Ankara 2006, s 697.

A. Zerkeşî'ye Göre Aksâmü'l-Kur'ân

Zerkeşî, Aksâmü'l-Kur'ân konusunu müstakil bir başlıkta incelemeyip Fevâtihu's-Süver konusu içerisinde alt başlık olarak incelemiştir. Fevâtihu's-Süver konusunda on çeşit sure başlangıcı belirleyerek bunları guruplara ayırıp incelemiştir. Belirlediği bu on çeşit sure başlangıçlarından birisi de yemin ile başlayan surelerdir. Zerkeşî'ye göre Kur'ân'da on beş sure yemin ile başlamaktadır. Belirlemiş olduğu Saffât, Zâriyât, Tûr, Necm, Mürselât, Nâziât, Burûc, Târik, Fecr, Şems, Leyl, Duhâ, Tîn, Âdiyât isimli sureler yeminle başlayan surelerdir. Zerkeşî bu konuda sadece yeminle başlayan surelerin isimlerini vermekle yetinmiş kapsamlı bir bilgi vermemiştir.⁵⁵⁴

B. Suyûti'ye Göre Aksâmü'l-Kur'ân

Kur'ân'daki yemin, bir haberi güçlendirmek, onaylamak demektir. “Allah'a yemin olsun ki münâfiklar gerçekten yalâncıdırlar.”⁵⁵⁵ ayetini örnek veren Suyûtî bu ayette yemin vardır ve yeminle bir haberde bulunulmuştur. Çünkü yemin, haberi güçlendirmektedir. Bundan dolayı yemin denilmiştir, açıklamasında bulunan Suyûtî yemin, mü'mini inandırmak için yapılmışsa, mü'min yemine ihtiyaç duymadan inanır. Şayet kafirleri inandırmak için yapılmışsa kafir, zaten inanmaz. O halde “Allah'ın yeminde bulunmasını nasıl anlamak gerekir.” şeklinde bir soru sorarak Allah'ın Kur'ân'da yemin etmesini şöyle açıklamıştır: Kur'ân arap diliyle nâzil olmuştur. Araplar bir işi onaylamak istediklerinde yemin etmek onların âdetidir. Allah'ın yemini zikretmesi, hüccetinin ve kabul gücünün kemalindedir. Bununla ilgili olarak iki yol olduğu görülecektir: Ya şahit getirerek ya da yeminle. Kur'ân'da hiçbir hüküm yoktur ki onlar için bu iki delil getirme yollarından birisi olmasın.⁵⁵⁶

Suyûtî, yemin sadece büyük isimler üzerine yapılır. Allah ise Kur'ân'da yedi ayrı yerde kendisine yemin etmiştir. Mesela: “De ki: Rabbim hakkı için”⁵⁵⁷ ayetinde Allah kendine yemin ederken “Ve's-Şemsi”, “Ve's-Sâffâti”, “Ve't-Tîni ve'z-Zeytûni”, “Ve'l-Leyli”, “Ve'd-Duhâ”, “Fela uksimü bi'l-hunnes” gibi ayetlerde de

⁵⁵⁴ Burhân, I, 129.

⁵⁵⁵ Münâfikûn, 63/1.

⁵⁵⁶ Itkân, s 505; İmamoğlu, age, s 190.

⁵⁵⁷ Yunus, 10/53; Diğer yeminler; Teğabün, 64/7, Meryem, 19/68, Hıcr, 15/92, Meâric, 70/40, Nisâ, 4/65, Zâriyât, 51/23; ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 505.

mahlukata yemin etmiştir.⁵⁵⁸ Allah'tan başkasına yemin etmek nehyedildiği halde Allah'ın yarattığı şeylere nasıl yemin edilebilir? şeklinde soru soran Suyûtî bu soruya birkaç yönden cevap vermiştir:

a- Mahlûkata yapılan yeminlerde, muzaf hazfedilmiştir. Bunlar aslen “Rabbü’ş-Şemsi” ve “Rabbü’t-Tîn” şeklindedir.

b- Araplar bir şeyi yüceltmek istediklerinde onunla yemin ederdi. Kur’ân’da arapların bu örfü üzerine inmiştir.

c- Yeminler, yemin edenin değer verdiği şeyler üzerine yapılır. Bu durumda değer verilen, değer verenin üzerinde olması gerekir. Halbuki Allah'ın üzerinde değer verilecek hiçbir şey mevcut değildir. Bu sebeple Allah bazen nefesine, bazen de mahlukata yemin etmiştir. Aslında mahlûkatın varlığı, Allah'ın yoktan var eden olduğuna delalet eder. Çünkü mefûlün varlığı fâilinde varlığını gösterir. Fâilsiz mefûlün olması mümkün değildir.⁵⁵⁹

Suyûtî, Kur’ân’daki yeminleri iki kısma ayırmaktadır. Bunlar Zâhir olan yeminler ve Muzmer olan yeminlerdir. Zâhir olan yeminler; Allah'ın yemin fiili ve yemin edilen şey açıkça belirtilmiş olanlardır.

a- Allah'ın zâtına yapılan yemin; “*Hayır, Rabbin hakkı için inanmış olamazlar.*”⁵⁶⁰ ayeti buna misaldir.

b- Allah'ın fiillerine yapılan yemin; “*Gölge ve onu yapana andolsun. Yere ve onu döşeyene andolsun. Nefse ve onu şekillendirene...*”⁵⁶¹ ayeti buna misaldir.

c- Allah'ın mahlûkatına yapılan yemin; “*Andolsun Tur’a ve satır satır yazılmış kitaba*”⁵⁶² ayeti buna misaldir.⁵⁶³

Muzmer yeminler ise kendisinde yemin fiili ve yemin edilen açıkça belirtilmemiş olanlardır. Bunu anlamının da iki yolu vardır:

a- Yemin cevabına eklenen kasem lam’ından anlaşılan yemindir. “*Letüblevünne emvâleküm/Mallarınızla deneneceksiniz*”⁵⁶⁴ ayetindeki kasem lam’ı buna misaldir.

⁵⁵⁸ Itkân, s 506; İmamoğlu, age, s 191.

⁵⁵⁹ Itkân, s 506.

⁵⁶⁰ Nisâ, 4/ 65.

⁵⁶¹ Şems, 91/5-7.

⁵⁶² Tûr, 52/1-2.

⁵⁶³ Itkân, 506.

⁵⁶⁴ Âl-i İmran, 3/186.

b- Manadan anlaşılabilir yemindir. “İçinizde oraya uğramayacak kimse yoktur”⁵⁶⁵ ayeti buna misaldir. ayette mukadder “Vallâhi” lafzı vardır.⁵⁶⁶

Suyûtî, yemini ifadeleri yönünden iki gruba ayırmıştır. Bunlar:

a- Yemin ifade etmeyen, şartına cevap bulunmayan haberi cümleler.⁵⁶⁷ “Üzerinize dağı kaldırmıştık. Size verdiğimizizi tutun...”⁵⁶⁸ bu ve benzeri ayetler cevabı olmadığından kase m olması da hal olması da caizdir.

b-Yeminin cevabına bağlı olan lafızlarla yapılan yemindir. “Bütün güçleriyle Allah’a yemin ettiler. Eğer sen onlara emredersen(savaşa) çıkacaklardır.”⁵⁶⁹ ayeti de buna misaldir.⁵⁷⁰

Suyûtî, İbn Kayyim’in diliyle kase m genellikle haber cümlesiyle yapılır. Bazen de inşâi cümle⁵⁷¹ ile yapılır demiştir. “Rabbin hakkı için biz onların hepsine yaptıklarını soracağız.”⁵⁷² ayeti de inşâi cümle kase me misaldir.⁵⁷³

Suyûtî, Allah, mahlûkatın bilmesi gereken iman esasları üzerine, Kur’ân’ın gerçek olduğuna, Peygamberin hak olduğuna, kıyamet gününe, vâd-vâide ve insanın hali üzerine de yemin ettiğini kitabında zikretmiştir.⁵⁷⁴

C. Zerkeşî ve Suyûtî’nin Aksâmü’l-Kur’ân Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî, Aksâmü’l-Kur’ân (Kur’ân’da yeminler) konusunu müstakil bir başlık altında ele almayı p Fevâtihu’s-süver konusu içerisinde bir alt başlık olarak incelemiştir. Fevâtihu’s- süver konusunda on çeşit sure başlangıcı belirlemiştir. Bu on çeşit sure başlangıçlarından birisi de yeminle başlayan surelerdir. Zerkeşî Kur’ân’da on beş surenin yeminle başladığını belirttikten sonra bu sureleri ismen zikretmiş fakat geniş bir izahatta bulunmamıştır.

⁵⁶⁵ Meryem, 19/71.

⁵⁶⁶ Itkân, s 506.

⁵⁶⁷ İhbari Cümle: Meâni ilminde ihbari cümle, söylenilen bir söz hakkında doğru ya da yanlış demenin mümkün olmasıdır. Başka bir deyişle içinde bir hüküm ve yargının bulunduğu cümlelerdir; Fahrüddin er- Razi, Nihayetü’l- İcaz fi Dirayeti’l- İcaz, nşr Bekri Emin, Dar-ı İlmî’l- Melâyin, Beyrut 1985, s 149.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/63.

⁵⁶⁹ Nur, 24/53.

⁵⁷⁰ Itkân, s 507.

⁵⁷¹ İnşâi Cümle: Meani ilminde inşâi cümle, söylenilen bir söz hakkında doğru ya da yanlış demenin mümkün olmadığı cümlelerdir. İnşâi cümleler, istek (emir-nehiy), soru, dilek (temenni) olup hüküm ifade etmezler.

⁵⁷² Hicr, 15/92.

⁵⁷³ Itkân, s 507.

⁵⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 507.

Suyûtî, Aksâmü'l-Kur'ân konusunu altmış üçüncü başlık altında incelemiş ve konu hakkında izâhatlarda bulunmuştur. Kur'ân'daki yeminin manasını, bir haberi güçlendirmek, onaylamak şeklinde tanımlayarak konuya başlamıştır. Konuyla ilgili ayeti vermiş ve bu ayette yemin vardır ve yeminle bir haberde bulunulmuştur. Çünkü yemin, haberi güçlendirmektedir. Bundan dolayı yemin denilmiştir.

Suyûtî, “Allah’ın yeminde bulunmasını nasıl anlamak gerekir.” ve “Allah’tan başkasına yemin etmek nehyedildiği halde Allah’ın yarattığı şeylere nasıl yemin edilebilir?” şeklindeki soruları sormuş ve bunları cevaplamıştır. Kur'ân'daki yeminleri açık ve muzmer (gizli) yeminler olarak ikiye ayırmıştır. Aynı şekilde yemini ifadeleri (ihbari ve inşai) yönünden ikiye ayırmış ve bunları açıklamıştır. Suyûtî, Allah, mahlûkatın bilmesi gereken iman esasları üzerine, Kur'ân'ın gerçek olduğuna, Peygamberin hak olduğuna, kıyamet gününe, vâd-vaîde ve insanın hali üzerine de yemin ettiğini zikretmiştir.

Zerkeşî, Kur'ân'da on beş sure yeminle başlar demiştir ve surelerin isimlerini vermiştir. Suyûtî ise Allah, Kur'ân'da yedi ayrı yerde kendi nefesine yemin etmiş, bunların dışındaki yeminler de Allah'ın mahlukata yaptığı yeminler olarak belirtmiştir. (Ve't-Tîn, Ve'l-Leyl gibi). Bu yaklaşımlar Suyûtî'nin Kur'ândaki yeminler konusunu daha teferruatlı bir şekilde ele alıp incelediğini göstermektedir.

IX. MÜBHEMÂTÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân ilimlerinden biri olan Mübhemâtü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın kendine özgü bir üslup özelliğidir. Kur'ân evrensel hedefler gözettiği için fikirleri ve hedefleri ön plana çıkarmıştır. Bundan dolayı Kur'ân, şahıs ve yer isimlerinin zikrine önem vermemiştir.⁵⁷⁵ Mübhem kelimesi sözlükte “algılanması ve anlaşılması zor olan şey”, “Kendisiyle ne kastedildiği açık ve belirli olmayan söz” anlamına gelir.⁵⁷⁶ Terim olarak ise insan, melek ve cin gibi varlıkların yahut da bir topluluk veya kabilenin Kur'ân'da açıkça belli değil de ismi işaretler, ismi mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekan isimleriyle zikredilmesi demektir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Demirci, age, s 217.

⁵⁷⁶ İbn Manzur, age, I, 280.

⁵⁷⁷ Albayrak Halis, “*Mübhemâtü'l- Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*”, AÜİFD, Ankara 1992, c. XXXII, s 156 vd.

Mübhemâtü'l-Kur'ân ile ilgili bu kısa bilgileri verdikten sonra Zerkeşî ve Suyûtî'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân ile ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye Göre Mübhemâtü'l-Kur'ân

Zerkeşî, Mübhemâtü'l-Kur'ân konusuna وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah’a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir”⁵⁷⁸ ayetinde ifade edilen evinden çıkıp da ölenin kim olduğunu İkrime (105/723)’nin on dört yıl araştırdığı hadisesini naklederek başlamaktadır. Evinden çıkıp da ölenin kim olduğu hakkında araştırma yapılabileceği kanaatinde olan Zerkeşî, insanın, sadece Allah’ın bildiği ve Allah’tan başkasının bilemeyeceğini söylediği mübhemattan bahsedemeyeceğini belirterek وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz...”⁵⁷⁹ ayetini buna örnek vermiştir. Ayette bulunan هُمْ “Hüm” zamirindeki mübhem Benî Kurayza ve cinler olduğunu söyleyenleri de hayretle karşılamaktadır.⁵⁸⁰

Zerkeşî, yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı gibi mübhemleri iki şekilde değerlendirmiştir:

- a- İnsanların bilebileceği ve araştırma konusu olan mübhemler.
- b- Sadece Allah’ın bilip insanların bilemeyeceği mübhemler.

Zerkeşî, Mübhemâtü'l-Kur'ân konusunu değerlendirirken daha çok Kur'ân'da mübhemlerin bulunmasının nedenlerini inceleyerek bunları yedi maddede açıklamıştır. Bu maddeler:

- a- Bir ayette mübhem olan bir husus başka bir ayette açıklanarak anlam zenginliği elde etmek. اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Bizi doğru yola,

⁵⁷⁸ Nisâ, 4/100.

⁵⁷⁹ Enfal, 8/60.

⁵⁸⁰ Burhân, I, 115; Deliser, age, s 182.

kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet...⁵⁸¹, ayetindeki kendilerine nimet verilenler وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler...⁵⁸² ayetiyle açıklanmıştır.⁵⁸³

b- Mübhemin meşhurluğunu beyan etmek. وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِ آدَمَ بِالْحَقِّ. (Ey Muhammed) Onlara, Adem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku...⁵⁸⁴ ayetinde Hâbil ile Kâbil zikredilmeyerek Âdem’in oğulları olması meşhurlaştırılmıştır.⁵⁸⁵

c- Mübhemî gizlemenin, mübhemî affetmekten daha iyi olduğunu göstermek. أَوَكَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بirtakımı o antlaşmayı bozmadı mı?...⁵⁸⁶ ayetinde kastedilen Mâlik b. Sayyif’tir. Peygamber de insanların yanlış yaptığı bir şeyi onlara söylerken isim olarak zikretmezdi. Yapılan işin yanlışlığını söylerdi. Bu ise Peygamberin üslubuydu.⁵⁸⁷

d- Mübhemînin belirginleştirilmesinde fazla bir faydanın olmaması. أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى كَالِدٍ مَرًّا “Yahut altı üstüne gelmiş bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi?...⁵⁸⁸ ayetinde kastedilen şehir Beyt-i Makdis’tir. Bunun bilinmesinde herhangi fayda söz konusu olmadığı için zikredilmemiştir.⁵⁸⁹

e- Mübhemle zikredilen bilinse de mübhemînin umûmî bir tarzda ifade edilmesine dikkat çekmek. الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık Allah yolunda sarf edenler var ya...⁵⁹⁰ ayetinde kastedilen şahıs Ali b. Ebi Talip’tir. Ali b. Ebi Talip’in yanında dört deve yükü mal vardı. Bu mallardan birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de aleni Allah yolunda sarf etti.⁵⁹¹

f- Mübhemle zikredileni, isim vermeden kâmil bir vasıfla yüceltmek. وَلَا يَأْتِلُ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ “İçinizden faziletli ve

⁵⁸¹ Fâtiha, 1/7.

⁵⁸² Nisâ, 4/69.

⁵⁸³ Burhân, I, 115.

⁵⁸⁴ Mâide, 5/27.

⁵⁸⁵ Burhân, I, 115.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/100.

⁵⁸⁷ Burhân, I, 116.

⁵⁸⁸ Bakara, 2/259.

⁵⁸⁹ Burhân, I, 116.

⁵⁹⁰ Bakara, 2/274.

⁵⁹¹ Burhân, I, 117.

servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere mallarından vermeyeceklerine dair yemin etmesinler...”⁵⁹² ayetinde kastedilen Hz Ebûbekir Sıddık’tır. Ayetle Hz Ebûbekir ismi verilmeden faziletli ve servet sahibi olma vasıflarıyla yüceltilmiştir.⁵⁹³

g- Mübhemle zikredileni, isim vermeden eksik bir vasıfla küçültmek. *إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ* “Doğrusu asıl nesli kesik olan sana buğz eden, sana kin besleyendir”⁵⁹⁴ ayetinde kastedilen As b. Vaîl’dir. Peygambere kin beslemek ve nesli kesik olmak vasıflarıyla küçültülmüştür.⁵⁹⁵

B. Suyûti’ye Göre Mübhemâtü’l-Kur’ân

Suyûti, Mübhemâtü’l-Kur’ân konusunu anlatmaya başlamadan önce Selef ulemasının mübhemâta büyük önem verdiğini vurgulamaktadır. O da Zerkeşî gibi İkrime’nin *وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ* “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah’a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir”⁵⁹⁶ ayetindeki evinden çıkıp da ölenin kim olduğunu on dört sene araştırdım sözünü naklederek mübhem konusuna başlamaktadır.⁵⁹⁷

Suyûti, Kur’ân’daki mübhemler hakkında Zerkeşî’nin mübhemleri sadece Allah’ın bilip insanların bilemeyeceği sözüne *وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ* “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz...”⁵⁹⁸ ayetini örnek vererek ayetteki sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanların kimler olduğunun bilinmediğine dair bir delil yoktur. Bilinmeyen husus bu düşmanların bizzat kimler olduğudur. Mesele

⁵⁹² Nur, 24/22.

⁵⁹³ Burhân, I, 117.

⁵⁹⁴ Kevser, 108/3.

⁵⁹⁵ Burhân, I, 117; Deliser, age, s 182-183.

⁵⁹⁶ Nisâ, 4/100.

⁵⁹⁷ Itkân, s 522.

⁵⁹⁸ Enfal, 8/60.

düşmanların Benî Kurayza ya da cinlerden olup olmadığı meselesi değildir diyerek münafıklar hakkında nâzil olan *وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ* “Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz...”⁵⁹⁹ ayeti delil göstererek ayetteki bilinmeyen husus münafıklıkta direnenlerin bizzat kimler olduğudur şeklinde görüşünü beyan eden Suyûtî, Zerkeşî’nin Enfal altmışıncı ayetindeki sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanların Beni Kurayza veya cinler olduğu sözünü hayretle karşılmasına gerek yok diyerek cevap vermiştir. Bu izâhattan sonra Suyûtî, ayetlerin mübhem olarak gelmesinin sebeplerini yedi maddede izah etmiştir. Bunlar:

a- Ayetlerdeki mübhemlik başka bir ayette açıklandığı için açıklamaya gidilmemiştir. *اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ* “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet...”⁶⁰⁰ ayetindeki mübhemiyet *وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ* “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler...”⁶⁰¹ ayetiyle kaldırılmıştır.⁶⁰²

b- Ayetteki mübheminin meşhurluğundan dolayı belli olmasıdır. *وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ* “Dedik ki: Ey Adem! Sen ve zevcen cennette yerleşin...”⁶⁰³ ayeti buna misaldir. Allah zevce yerine Havva kelimesini kullanmamıştır. Çünkü Âdem’in Havvâ’dan başka zevcesi yoktur.⁶⁰⁴

c- Ayetlerdeki mübhemlik kişileri kazanmada daha etkili olduğu için gizli tutulmuş, umum manada kullanılmıştır. *وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* “İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider...”⁶⁰⁵ ayeti buna misaldir. Ayette مَنْ “Men” ile ifade edilen kişi Ahnes b. Şerik’tir. Ayetin nüzûlünden sonra müslüman olmuş ve müslümanlığı güzel bir şekilde devam etmiştir.⁶⁰⁶

⁵⁹⁹ Tevbe, 9/101.

⁶⁰⁰ Fâtiha, 1/7.

⁶⁰¹ Nisâ, 4/69.

⁶⁰² Itkân, s 522.

⁶⁰³ Bakara, 2/35.

⁶⁰⁴ Itkân, s 522.

⁶⁰⁵ Bakara, 2/204.

⁶⁰⁶ Itkân, s 522.

d- Ayetlerde kastedilen yerin ismen zikredilmesinde bir fayda olmadığı için mübhem gelmesidir. *وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ خَاضِرَةَ الْبَحْرِ* "(Ey Muhammed) Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor..."⁶⁰⁷ ayeti buna misaldir.⁶⁰⁸

e- Mübhemle zikredilen bilinse de mübhemin umum şekilde zikredilmesine dikkat çekmektir. *وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا* "...Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir"⁶⁰⁹ ayeti buna misaldir.⁶¹⁰

f- Mübhemle kastedilen kimsenin ismini zikretmeksizin tâzim ifade eden bir vasfını belirtmektir *وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ* "İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere mallarından vermeyeceklerine dair yemin etmesinler..."⁶¹¹ ve *وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ* "Dosdoğru Kur'an'ı getiren ile onu tasdik edenler var ya..."⁶¹² ayetleri buna misaldir. Bu ayetlerde faziletli, servet sahibi ve tasdik edenlerden kastedilen kişi Hz Ebûbekir'dir.⁶¹³

g- Mübhemle ayette kastedileni isim vermeden tahkir etmek. *إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ* "Doğrusu asıl nesli kesik olan sana buğz eden, sana kin besleyendir"⁶¹⁴ ayetinde kastedilen As b Vaîl'dir. Peygambere kin beslemek ve nesli kesik olmak vasıflarıyla tahkir edilmiştir.⁶¹⁵

Mübhem ayetlerin bilinmesinin sadece nakle dayandığını, sağlam bir delil olmadan ve güvenilir bir örf bulunmadan rey ve ictihada yer verilemeyeceğini söyleyen Suyûtî, mübhem ayetler hakkındaki rivayetleri senetleriyle birlikte incelediğini sahih ve zayıf olanlarını beyan ettiğini belirterek mübhem ayetleri, isimleri bilinen erkek, kadın, melek, cin, tesniye veya cemî kelimelerden mübhem olanları, *مِنْ* "min" ve *الَّذِي* "ellezî" gibi ismi mevsullerden mübhem olanlar ile içlerinden bazılarının isimleri belli olan çoğul mübhem kelimeleri incelediğini beyan

⁶⁰⁷ Araf, 7/163.

⁶⁰⁸ Itkân, s 522.

⁶⁰⁹ Nisâ, 4/100.

⁶¹⁰ Itkân, s 522.

⁶¹¹ Nur, 24/22.

⁶¹² Zümer, 39/33.

⁶¹³ Itkân, s 523.

⁶¹⁴ Kevser, 108/3.

⁶¹⁵ Itkân, s 523.

ederek bunlara ayrı ayrı örnek vermiştir.⁶¹⁶ örneklerden bazıları şöyledir: *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* “Ben yeryüzünde halife yaratacağım...”⁶¹⁷ ayetindeki mübhem Hz Âdem ve eşi Havvâ’dır. *وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ* “Nuh oğluna seslendi...”⁶¹⁸ ayetindeki mübhem Hz Nûh’un oğlu Kenan’dır. *إِشْتَرَوْا* “İşte kızlarım...”⁶¹⁹ ayetindeki mübhem Lût peygamberin kızları Reysâ ve Ragusa’dır.⁶²⁰ *فَقَبِضْتُ مِنْ أَمْرِ الرَّسُولِ* “...Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Böyle yapmayı bana nefsim güzel gösterdi.”⁶²¹ ayetindeki mübhem olan elçi Cibril’dir. *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ* “Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar...”⁶²² ayetindeki mübhemlerden bazıları Hz Ömer, Hz Muaz ve Hz Hamza’dır. *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ* “Baksana şu kendilerine kitaptan bir pay verilene: Sapıklığı satın alıyorlar...”⁶²³ ayeti İkrime’ye göre Rufâ’a b Zeyd b Tâbut, Kerdem b Zeyd ve Hıyey b Ahtap hakkında nâzil olmuştur.⁶²⁴

C. Zerkeşi ve Suyûti’nin Mübhemâtü’l-Kur’ân Konusunda Mukayesesi

Mübhemâtü’l-Kur’ân konusunda Kur’ân’daki mübhemlerin bazılarının araştırma konusu olabileceğini *وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ* *...Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah’a düşer...”*⁶²⁵ ayetine dayanarak belirten Zerkeşi, fakat bazı mübhemlerin bilgisinin Allah nezdinde olduğunu bu tür mübhemler hakkında görüş bildirilmesinin doğru olmadığını *وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ* *...Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz...”*⁶²⁶ ayetini örnek gösterip ayetteki “Hüm” zamirinden maksatın Benî Kurayza ve cinler olduğunu söyleyenleri hayretle karşıladığını söylemiştir.

⁶¹⁶ Itkân, s 523.

⁶¹⁷ Bakara, 2/30.

⁶¹⁸ Hûd, 11/42.

⁶¹⁹ Hûd, 11/78.

⁶²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 523-529.

⁶²¹ Tâhâ, 20/96.

⁶²² Bakara, 2/219.

⁶²³ Nisâ, 4/44.

⁶²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 529-533.

⁶²⁵ Nisâ, 4/100.

⁶²⁶ Enfâl, 8/60.

Suyûtî de Zerkeşî gibi “...Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükaafatı Allah’a düşer...”⁶²⁷ ayetine dayanarak mübhemlerin araştırma konusu olabileceğini söylemiş fakat Zerkeşî’nin bazı mübhemlerin bilgisinin Allah’ın nezdinde olup araştırmaya ve görüş bildirmeye lüzum olmadığı sözünü reddederek “...Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz...”⁶²⁸ ayetini örnek vererek ayetteki sizin bilmediğiniz Allah’ın bildiği diğer düşmanların kimler olduğunun bilinmediğine dair bir delil yoktur. Bilinmeyen husus bu düşmanların bizzat kimler olduğudur. Suyûtî bu hususların tek tek şahıslar bazında irdelenmesinin menedilmiş olabileceğini ancak olayın araştırılmasının yasaklanmadığını belirterek münafıklar hakkında nâzil olan وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ “Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz...”⁶²⁹ ayeti delil getirmiştir. Buradaki mesele münafıklıkta direnenlerin bizzat kimler olduğu değil diyerek Zerkeşî’nin bu durumu hayretle karşılmasına lüzum olmadığını belirtmiştir.

Kur’ân’daki mübhemler hakkında Zerkeşî’den farklı olarak mübhem ayetlerin bilinmesinin sadece nakile dayandığını, sağlam bir delil olmadan güvenilir bir örf bulunmadan rey ve içtihadâ yer verilmeyeceğini söyleyen Suyûtî, mübhem ayetler hakkındaki rivâyetleri senetleriyle incelediğini, sahih ve zayıf olanlarını ayırdığını, mübhem ayetleri isimleri bilinen erkek, kadın, cin, tesniye ve cemi kelimelerden mübhem olanları, مِنْ “min” ve الْعَلِيِّ “ellezi” gibi ismi mevsullerden mübhem olanları örnekler vererek teferruatlı bir şekilde incelemiştir. Her ikisi de Kur’ân’da mübhemlerin bulunmasının nedenlerini yedi madde olarak îzah etmiştir.

Sonuç olarak Mübhemâtü’l-Kur’ân konusunda Zerkeşî, Kur’ân’daki mübhemlerin bir kısmının insanlar tarafından araştırılıp bilinebileceğini diğer bir kısmının da sadece Allah’ın bildiği mübhemler olarak iki kısma ayırmıştır. Sadece Allah’ın bildiği mübhemler hakkında da yorum yapanları eleştirirken Suyûtî ise Kur’ân’daki mübhemlerin sahih nakiller yoluyla bilinebileceğini fakat çokluk ifade

⁶²⁷ Nisâ, 4/100.

⁶²⁸ Enfal, 8/60.

⁶²⁹ Tevbe, 9/101.

eden mübhemlerin bizâtihi kimler olduğu konusunda tam bir şey söylemenin doğru olmayacağını söylemiştir.

X. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân'da birkaç anlama gelmesi nedeniyle ilk bakışta anlamını belirlemede zorlukla karşılaşılan kelime ve kelime gurupları bulunmaktadır. Bunlar müşkil kelimeler ve ifâdeler olarak adlandırılmıştır.⁶³⁰ “Müşkil” sözlükte “Karışık olmak” anlamını ifade eden “eşkele” fiilinden ismi faildir. Buna göre manası karışık ve birbirine zıt olan şey demektir.⁶³¹ Terim olarak ise “Kur'ân'ın bazı ayetleri arasında ihtilaf ve tezat gibi görünen hususlar” şeklinde tanımlanabilir.⁶³² Ancak şu da bir gerçektir ki Kur'ân'da birbiriyle çelişen ayetlerin bulunması kesinlikle söz konusu değildir. Nitekim *“Hâlâ Kur'ân'ı düşüniüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı”*⁶³³ ayeti bu gerçeği açıkça ifade etmektedir.⁶³⁴

Belki ilk bakışta bazı ayetler arasında bir çelişkinin olduğu düşünülebilir ancak üzerinde biraz düşünüldüğü zaman gerçekte herhangi bir çelişkinin bulunmadığı hemen anlaşılır.⁶³⁵ Müşkil olduğu zannedilen ayetler, Kur'ân'da ya bir ayetin başka bir ayete veya bir ayetin birden çok ayete yahut bir ayetin sonunun başına yada başının sonuna muhâlif olması gibi şekiller altında tezâhür eder. Müşkilü'l-Kur'ân ilminin konusuna giren ihtilaf esas itibariyle hakîki değil zâhirî yani Kur'ân lafızlarında görülebilen ve tevil yoluyla giderilebilen bir ihtilafır.⁶³⁶ Müşkilü'l-Kur'ân ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra Zerkeşî ve Suyûtî'nin konu ile ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

⁶³⁰ Paçacı, age, s 89.

⁶³¹ İbn Manzur, age, XI, 359.

⁶³² Çetin Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1982, s 59.

⁶³³ Nisâ, 4/82.

⁶³⁴ Çetin, age, s 60.

⁶³⁵ Bilmen, age, I, 154.

⁶³⁶ Demirci, age, s 222.

A. Zerkeşî'ye Göre Müşkilü'l-Kur'ân

Müşkilü'l-Kur'ân konusunu “Marifetü Müvehhimü'l-muhtelif” başlığı altında inceleyen Zerkeşî, müvehhimü'l-muhtelifi ayetler arasında bir zıtlık bulunduğu şüphesine kapılmak olarak tanımlamıştır. Zerkeşî *أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ* “*Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı*”⁶³⁷ ayetini delil göstererek Allah'ın kitabı böyle bir çelişkiden uzaktır. Ancak Kur'ân-ı bir bütün olarak değerlendiremeyenlere Kur'ân'da herhangi bir çelişki olmadığı halde çelişki varmış gibi gelebilir. Bu durumda ise çelişki varmış gibi gözükene şeyin giderilmesi gerektirdiğini söylemektedir.⁶³⁸ Bundan dolayı Zerkeşî bu başlıkta Kur'ân ayetlerinde çelişki varmış gibi gözükene hususları bunların neden kaynaklandığını ve bunlara çözüm önerilerini ele almıştır.⁶³⁹

Zerkeşî, Müşkilü'l-Kur'ân konusunu anlatırken Kur'ân'ın bazı ayetlerinde varmış gibi gözükene çelişkileri, Kur'ân'ın hem anlamına hem de üslubuna vâkif olarak giderilebilecek bir mesele olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁶⁴⁰

Müşkilü'l-Kur'ân konusunda ilk eser yazanın Ahmet el-Kurtub (206/821) olduğunu bildiren Zerkeşî, “*Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı*”⁶⁴¹ ayeti gereği Kur'ân'da hiçbir çelişkinin olmayacağını belirttiikten sonra konu ile ilgili alimlerin müşkil hakkındaki yaklaşımlarını ve müşkilin Kur'ân'ı anlamadaki önemine vurgu yapmak için Hattâbi'nin zikrettiği şu örneği nakletmiştir: “Bir adam alimlere gelerek Allah Beled suresinde *لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ* “Lâ Uksimü bi hâze'l-Beled”⁶⁴² ayeti ile adı geçen şehre yemin etmediği halde Tîn suresindeki *وَهَذَا* “Ve hâze'l-beledi'l-emîn”⁶⁴³ ayetinde yemin etmiştir. Bunların doğru olanı hangisidir diye sorduğunda alim, soruyu soranın ayetleri doğru anlamadığı, Arapça bilgisinin yetersizliğinden dolayı böyle bir çelişkiye düştüğünü fark etmiş ve adama şöyle cevap vermiştir: Kur'ân, Peygambere düşman insanların da yaşadığı bir

⁶³⁷ Nisâ, 4/82.

⁶³⁸ Burhân, II, 29.

⁶³⁹ Burhân, II, 29; Deliser, age, s 193.

⁶⁴⁰ Burhân, II, 29; Deliser, age, s 193.

⁶⁴¹ Nisâ, 4/82.

⁶⁴² Beled, 90/1.

⁶⁴³ Tîn, 95/3.

topluma nâzil oldu. Bu insanlar Kur'ân'da bir yanlışlık arıyorlardı. Şayet böyle bir yanlışlık çelişki bulsalardı Kur'ân'ın uydurma olduğunu söylemek için fırsat bulmuş olurlardı. Fakat onlar Kur'ân'da böyle bir çelişki olmadığını anladılar. Ama sen cehaletin sebebiyle anlayamadın çünkü araplar konuşurken “Lâ” harfini kullanırlar fakat manasını kastetmezler diyerek Beled suresinde de yemin olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁴

Müşkilü'l-Kur'ân konusunda İmam Gazzali'nin görüşlerine de yer veren Zerkeşî, İmam Gazzali'nin “*Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı*”⁶⁴⁵ ayetinin anlamı hakkındaki görüşünü nakletmiştir. Buna göre: Gazzali, bu ayette anlatılmak istenen Kur'ân hakkındaki tüm çelişkileri nefyetmektir. İnsan sözleri çelişkiden uzak olamaz fakat Allah kelamı insan sözlerine has olan çelişkiden uzaktır. Bu sebeple Kur'ân'ın, başlangıcı ve sonu birbiriyle uyum içinde bir metot üzere indirildiğini söylemiştir.⁶⁴⁶

Zerkeşî, ayetlerin birbirine zıt gibi görünüşlerinin giderilmesi için tercih sebeplerini şöyle açıklamıştır. Bunlar: Hüküm hususunda medenî olanlar ayetler mekkî olan ayetlere tercih edilir. İki hükümden biri Mekke ehline diğeri Medine ehline ait olursa Medine ehli tercih edilir. İki hükümden birinin zâhiri manası müstakil bir hükme diğeri ayetin lafzı bunu iktiza ederse müstakil hüküm ifade eden tercih edilir.⁶⁴⁷

Zerkeşî, ayetlerin arasında zıtlık varmış gibi bir şüpheye düşmenin sebeplerini de beş madde altında örnekleriyle açıklamıştır. Bu sebepler:

a- Meydana gelen bir şeyin farklı hallerde ve çeşitli şekillerde haber verilmesi. Mesela, Hz Âdem'in yaratılması ile ilgili ayetlerdeki ifadeler. Aynı insanın yaratılışı ile ilgili olarak bir ayette “*مِنْ تُرَابٍ*” “...topraktan...”⁶⁴⁸, bir ayette *مِنْ طِينٍ لَازِبٍ* “...işlenebilen balçıktan...”⁶⁴⁹ başka bir ayette

⁶⁴⁴ Burhân, II, 30; Deliser, age, s 194.

⁶⁴⁵ Nisâ, 4/82.

⁶⁴⁶ Burhân, II, 30.

⁶⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Burhân, II, 32.

⁶⁴⁸ Âl-i İmran, 3/59.

⁶⁴⁹ Hicr, 15/26.

“...yapışkan bir çamurdan...”⁶⁵⁰ gibi farklı lafızlar kullanılmıştır. Bu farklı lafızların durumlarına göre farklı manalâri mevcuttur fakat bunların aslı topraktır.⁶⁵¹

b- Konu ihtilafı, وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ, “...Kıyamet günü Allah onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır...”⁶⁵² فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ , عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ⁶⁵³ “Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız”⁶⁵³ ayetleri buna misaldir. Birinci ayette Allah onlarla konuşmaz ikinci ayette ise soracağız ifadeleri çelişki gibi görünse de konular farklıdır. Birinci ayetteki وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ “konuşmaz” ifadesi menfî ikram ve lütuf makamındadır. İkinci ayetteki لَنَسْأَلَنَّهُمْ “soracağız” ifadesi ise tevbih ve ihanet makamındadır. Bunlar ise birbirini nefyemez.⁶⁵⁴

c- Fîil yönünden ayetteki ihtilaf. فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى. “(Savaşta) Onları siz öldürmediniz fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı...”⁶⁵⁵ Bu ayette katl, kesb ve mübaşeret yönünden öldürme sahabeye, atma işi Hz Peygambere izâfe edilmiş ancak tesiri her ikisinden de nefyedilmiştir.⁶⁵⁶

d- Ayetlerin hakikat, mecaz veya her ikisini birden ifade etmesi sebebiyle olan ihtilaf. وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ...⁶⁵⁷ “...İnsanları sarhoş görürsün; halbuki onlar sarhoş değildirler...”⁶⁵⁷ ayetinde kıyâmetin dehşetine izâfetle mecâzi sarhoşluktur. İnsanları sarhoş gibi görürsün denilirken sarhoşluğun şaraptan olması sebebiyle de hakikate izâfetle onlar sarhoş değildirler denilmiştir.⁶⁵⁸

e- Bir kelimeye iki şekilde anlam verilmesinden dolayı olan ihtilaftır. Mesela, الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ, “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur”⁶⁵⁹ âyeti ile إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ “Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir...”⁶⁶⁰ âyetinde zikredilen وَتَطْمَئِنُّ

⁶⁵⁰ Sâffât, 37/11.

⁶⁵¹ Burhân, II, 34.

⁶⁵² Bakara, 2/174.

⁶⁵³ Hicr, 15/92-93.

⁶⁵⁴ Burhân, II, 35.

⁶⁵⁵ Enfal, 8/17.

⁶⁵⁶ Burhân, II, 38.

⁶⁵⁷ Hac, 22/2.

⁶⁵⁸ Burhân, II, 38.

⁶⁵⁹ Ra’d, 13/28.

⁶⁶⁰ Enfal, 8/2.

“Kalplerin sükûneti” ve “Kalplerin titremesi” ilk bakışta çelişki gibi gözüksede gerçekte bu iki anlam arasında bir çelişki yoktur. Çünkü mü’minin kalbi Allah’ın zikriyle huzurludur, fakat hidayetden ayrılma korkusuyla da her an titremektedir.⁶⁶¹

B. Suyûti’ye Göre Müşkilü’l-Kur’ân

Suyûti, Müşkilü’l-Kur’ân konusunu “Fî Müşkilihî ve Müvehhimü’l-ihtilâfi ve’t- tenâkuzı” başlığı altında incelemiştir. İhtilaf ve tenâkuz vehminden anlaşılan, bazı ayetler arasında birbirine zıt manalâr olduğu vehmine kapılmaktır. Halbuki أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا “Hâlâ Kur’ân’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı”⁶⁶² ayetinde görüldüğü gibi Allah’ın sözleri bundan münezzehtir diyerek Kur’ân’da ihtilaf olmasa da Kur’ân hakkında geniş bilgi sahibi olmayanların böyle bir vehme kolayca düşeceklerinden bu vehmin izâle edilmesi gerektiği söylemiştir.⁶⁶³

Suyûti, ihtilaf ve tenâkuz vehmi olan ayetleri ve bunlar hakkındaki rivayetleri naklederek Kur’ân’ı anlamada müşkilin önemine dikkat çekmek için İbn Ebî Hâtim’in şu rivâyetini örnek olarak nakletmiştir. Buna göre: Sahabelerden biri İbn Abbas’a şu ayetlerdeki günler nedir? diye sorar. تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ “Melekler ve Ruh ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir”⁶⁶⁴, يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ “Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O’na yükselir”⁶⁶⁵, وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ “...Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir”⁶⁶⁶ İbn Abbas sahabenin sorusuna, kıyamet gününün müddeti elli bin senedir. Semavatın yaratılışı ise altı gündedir. Her gün bin seneye tekabül etmektedir. Bu ayetteki bin sene meleklerin

⁶⁶¹ Burhân, II, 39; Deliser, age, 193-195.

⁶⁶² Nisâ, 4/82.

⁶⁶³ Itkân, s 348.

⁶⁶⁴ Meâric, 70/4.

⁶⁶⁵ Secde, 32/5.

⁶⁶⁶ Hac, 22/47.

yeryüzündeki vazifelerini bitirip Allah katına yükseliş müddetini gösterir, şeklinde cevap vererek sahabenin zihnindeki vehmi gidermiştir.⁶⁶⁷

Suyûtî, bazı ayetler arasında çelişki varmış gibi vehme kapılmanın sebeplerini Zerkeşî'den alıntı yaparak Itkan'da aynen nakletmiştir. Misal verecek olursak: Ayetler arasında çelişki varmış gibi vehme kapılmak, meydana gelen bir şeyin farklı hallerde ve çeşitli şekillerde haber verilmesidir. Mesela, Hz Âdem'in yaratılması ile ilgili ayetlerdeki ifadeler. Aynı insanın yaratılışı ile ilgili olarak bir ayette مِنْ تَرَابٍ "...toprakdan..."⁶⁶⁸, bir ayette مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ "...işlenebilen balçıktan..."⁶⁶⁹ başka bir ayette مِنْ طِينٍ لَازِبٍ "...yapışkan bir çamurdan..."⁶⁷⁰ gibi farklı lafızlar kullanılmıştır. Bu farklı lafızların durumlarına göre farklı manalâri mevcuttur fakat bunların aslı topraktır.⁶⁷¹

İki ayetin birbirine ihtilâfi veya tenâkuzu varmış gibi görüldüğünde çözüm yollarını gösteren Suyûtî, bazı ayetler arasında tenâkuz görüldüğünde, tertip ve telifinde de güçlük ortaya çıktığında takip edilecek yol, ayetlerin nüzûl sırasına bakmaktır. Sonradan nâzil olan ayetler, önceden nâzil olanlara tercih edilir ki buna nesih denilir. Ayetlerin nüzûl sırası bilinmez ve icmâ da bu iki ayetten biriyle amel edilme hakkında ise amel edilmesi hakkında icma edilen ayetin nâsîh olduğu anlaşılır. Kur'ân'da birbirine zıt görünen iki ayetin lafzı mutlaka bu iki yoldan biriyle tenâkuzdan kurtulur şeklinde görüşünü beyan etmiştir.⁶⁷²

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Müşkilü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî, Müşkilü'l-Kur'ân-ı, bazı ayetler arasında birbirine zıt manalâr olduğu vehmine kapılmaktır şeklinde tanımlayarak Nisâ 4/82 ayetine dayanarak Kur'ân herhangi bir şüphe ve vehimden münezzehtir demişlerdir. Onlara göre Kur'ân, içerisinde vehim, şüphe ve işkal barındırmayan bir kitaptır. Fakat Kur'ân hakkında geniş bilgisi olmayanların bu vehme kolayca düşeceklerini fakat bu vehmin Kur'ân'ın tamamına hâkim olmakla giderileceğini beyan etmişlerdir.

⁶⁶⁷ Itkân, s 350.

⁶⁶⁸ Âl-i İmran, 3/59.

⁶⁶⁹ Hicr, 15/26.

⁶⁷⁰ Sâffât, 37/11.

⁶⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 351-352.

⁶⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 353.

Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ân'da ihtilaf ve tenâkuz var vehmine düşmenin sebeplerini zikretmişler ve bu vehmin nasıl izâle edileceğini örnekleriyle birlikte açıklamışlardır. Sonuç olarak her iki müellif de Müşkilü'l-Kur'ân konusunda bazı ayetler arasında bir ihtilaf ve zıtlık var gibi bir şüphenin dahi olamayacağını ama Kur'ân hakkında bilgisi olmayanların böyle bir vehme kapılmasının doğal olduğunu söyleyerek bu vehmin giderilmesinin çözümlerini açıklamışlardır. Müelliflerin müşkil konusudaki açıklamalarıyla aynı çizgide oldukları ve aralarında bir görüş ayrılığı olmadığı müşahade edilmektedir.

XI. FEVÂTİHU'S-SÜVER

Sözlükte “bir şeyin evveli, açış, giriş, başlangıç”⁶⁷³ anlamındaki Fâtiha'nın çoğulu olan fevâtihi ile sûre'nin çoğulu olan süver kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen surelerin başlangıç cümleleri anlamında kullanılan bir tefsir terimidir.⁶⁷⁴

Fevâtihi's-süver konusu Ulûmü'l-Kur'ân'a dair kitaplarda ayrı bir başlık altında incelenmiştir. İnsanlara hitap ederken söze onların ilgisini çekecek bir ifade ile başlamak edebî sanatlardandır. Üstün edebî özelliklere sahip bulunan Kur'ân'ın sûre başlangıçları da bu açıdan incelenmiştir. Bu konuya ilmî ve edebî yönden yaklaşan alimler her bir sûrenin hem ifade şekli hem de mânâ itibarıyla muhatabın ilgisini çekecek âdetâ onu dinlemeye zorlayacak çarpıcı bir ifade ile başladığını tespit etmişlerdir.⁶⁷⁵ Fevâtihi's-süver ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra Zerkeşî ve Suyûtî'nin konu ile ilgili görüşlerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye Göre Fevâtihi's-Süver

Fevâtihi's-süver konusunu kitabının yedinci başlığında inceleyen Zerkeşî, Kur'ân surelerini gruplara ayırarak on çeşit sure başlangıcı olduğunu belirlemiştir.

a- Allah'ı methederek başlayan sureler. Methi de iki kısma ayırmıştır: Birincisi; Allah'ın meth sıfatlarını ispat etmektir. Bu sureler “Elhamdülillah”⁶⁷⁶ ve

⁶⁷³ Yeğîn, age, “*Fevâtihi's-süver*” md, s 158.

⁶⁷⁴ Abdurrahman Çetin, “*Fevâtihi's-süver*” md, DİA, İstanbul 1995, XII, 503.

⁶⁷⁵ Çetin, agm.

⁶⁷⁶ “Elhamdülillah” lafzıyla başlayan sureler: Fâtiha, 1/1, En'am, 6/1, Kehf, 18/1, Sebe, 34/1, Fâtır, 35/1.

“Tebâreke”⁶⁷⁷ lafzıyla başlayan surelerdir. İkincisi; Allah’ı noksan sıfatlarından tenzih lafzıyla başlayan surelerdir. Bunlar ise yedi tanedir.⁶⁷⁸

b- Hece harfleriyle başlayan surelerdir. Kur’ân’da yirmi dokuz sure hece harfleriyle başlar.⁶⁷⁹ Hece harflerinin hepsi sure başlarında olup bir kısmı tek harfle⁶⁸⁰, bir kısmı iki harfle⁶⁸¹, bir kısmı üç harfle⁶⁸², bir kısmı dört harfle⁶⁸³, bir kısmı da beş harfle⁶⁸⁴ başladığını belirten Zerkeşî, hece harflerini (Hurûf-u Mukattaa) dilsel bağlamda incelemiştir. Kur’ân’da geçen hece harflerini, bu harflerin mahreçlerini ve ne tür sıfatlar içerdiğini anlatmıştır. Bu sıfatları anlatırken tecvit bilgilerine ve hece harflerinin esrarlı yönleri ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.⁶⁸⁵

Hece harfleriyle münâsebet ilmi arasında bir bağ kurarak hece harflerini münasebet ilmi, tecvit ilmi ve harflerin esrarı ile birlikte düşünüp bu harflerin bir hikmete binaen nâzil olduğunu söyleyen Zerkeşî konu ile ilgili birçok örnek vermiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir; nun harfî ile başlayan Kalem suresinde fasılalâr ve ayetlerin vezinlerinin hep nun harfî içerdiğini söylemiştir.

Zerkeşî, hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmaması hakkında Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri nakletmiştir. Basralılar; Kur’ân’da yirmi dokuz surede bulunan hece harflerinin hiçbiri müstakil bir ayet değildir derken, Kûfeliler ise hece harflerinin bir kısmının müstakil bir ayet bir kısmının ise ayetten bir parça olduğu görüşündedirler. (Elif-Lâm-Mîm) altı surede, (Hâ-Mîm) yedi surede, (Tâ-Sîn-Mîm) iki surede, (Elif-Lâm-Mîm-Sâd), (Tâ-Hâ), (Yâ-Sîn) ve (Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd) birer surede müstakil bir ayet iken (Sâd), (Nûn), (Kâf), (Elif-Lâm-Mîm-Râ), (Elif-Lâm-Râ) ve (Tâ-Sîn-Mîm) bunlar müstakil bir ayet olarak kabul edilmemiştir. Bunlar ayetten bir parçadır.⁶⁸⁶

⁶⁷⁷ “Tebâreke” lafzıyla başlayan sureler: Furkan, 25/1, Mülk, 67/1.

⁶⁷⁸ Allah’ı tesbih lafzıyla başlayan sureler: İsrâ, 17/1, Hadid, 57/1, Haşr, 59/1, Saff, 61/1, Cuma, 62/1, Teğâbün, 64/1, A’la, 87/1; Deliser, age, s 77.

⁶⁷⁹ Hece harfleriyle başlayan sureler: Bakara, 2/1, Âl-i İmran, 3/1, A’raf, 7/1, Yûnus, 10/1, Hûd, 11/1, Yûsuf, 12/1, Ra’d, 13/1, İbrahim, 14/1, Hicr, 15/1, Meryem, 19/1, Tâhâ, 20/1, Şuarâ, 26/1, Neml, 27/1, Kasas, 28/1, Ankebût, 29/1, Rûm, 30/1, Lokmân, 31/1, Secde, 32/1, Yâsîn, 36/1, Sâd, 38/1, Mü’min, 40/1, Fussilet, 41/1, Şûrâ, 42/1, Zuhruf, 43/1, Duhan, 44/1, Câsiye, 45/1, Ahkâf, 46/1, Kâf, 50/1, Kalem, 68/1.

⁶⁸⁰ Tek hece harfîyle başlayan sureler: Sâd, Kâf, Kalem.

⁶⁸¹ İki hece harfîyle başlayan sureler: Mü’min, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhan, Câsiye, Ahkâf,

⁶⁸² Üç hece harfîyle başlayan sureler: Bakara, Âl-i İmran, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde.

⁶⁸³ Dört hece harfîyle başlayan sureler: A’raf, Ra’d,

⁶⁸⁴ Beş hece harfîyle başlayan sureler: Meryem.

⁶⁸⁵ Burhân, I, 121-123.

⁶⁸⁶ Burhân, I, 124; Deliser, age, s 78.

Zerkeşî, hece harflerinin manalârı ile alâkalı görüşleri bildirmiştir. Bu görüşlerden Hz Ebûbekir (13/634): “Her kitapta Allah’ın bir sırrı vardır. Kur’ândaki sırrı da sure başlangıçlarıdır.”, Şa’bi: Hece harflerini müteşâbihlerden kabul etmiş “Biz bunların zâhirine inanırız, içeriğini ise Allah’a bırakırız”⁶⁸⁷, Râzi(29/46), “Kelamcılar, Allah’ın kitabında insanların anlayamayacağı şeylerin bulunması caiz değildir. Allah kitabında düşünmeyi ve hüküm çıkarmayı emrediyor. Düşünmek ve hüküm çıkarmak da manayı anlamakla olur.” Zerkeşî bu görüşleri naklettikten sonra hece harflerinin bir anlamı olduğunu ve bu harflerin bir şeyler anlatmak istediğini söylemiştir. Zerkeşî, bu harflerin anlamı ile ilgili yirmiden fazla görüş olduğunu söylemiştir. Bu görüşlerden bazıları şöyledir:

- Bu harfler Allah’ın isimlerinden bazısına işaret eder. İbn Abbas’tan gelen rivayette “Elif-Lâm-Mîm” deki Elif; Allah’a, Lam; Latîf ismine, Mim ise Mecid ismine işaret eder denilmiştir.

- Allah bu harflerle Peygamberinin okuduğu ve asla şüphe olmayan Kur’ân’a yemin etmektedir.

- Yaygara yaparak Kur’ân’ı dinlemek istemeyen inkarcıların dikkatini çekmek için zikredilmiştir.⁶⁸⁸ Bu görüşleri naklettikten sonra hece harflerinin anlamlarının bilinebileceğini söyleyen Zerkeşî hece harflerini fevâtihu’s-süver konusunda değerlendirmiş ve müteşâbihlerden saymamıştır.⁶⁸⁹

c- Nidâ ile başlayan sureler: “Ey iman edenler” nidâsıyla başlayan iki sure⁶⁹⁰ vardır. “Ey insanlar” nidâsıyla başlayan iki sure⁶⁹¹ vardır. Değişik şekillerde Hz Muhammed’e hitap ile başlayan beş sure⁶⁹² vardır.⁶⁹³

d- Haber cümlesi ile başlayan sureler: Zerkeşî, haber cümlesi ile başlayan yirmi üç tane sure⁶⁹⁴ belirlemiştir.

e- Yemin ile başlayan sureler: Zerkeşî, Kur’ân’da on beş sure⁶⁹⁵ yeminle başlar demiştir.

⁶⁸⁷ Burhân, I, 125.

⁶⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Burhân, I, 126.

⁶⁸⁹ Burhân, I, 127; Deliser, age, s 79.

⁶⁹⁰ “Ey İman edenler” nidâsıyla başlayan sureler: Hucurat, 49/1, Mümtehne, 60/1.

⁶⁹¹ “Ey İnsanlar” nidâsıyla başlayan sureler: Nisâ, 4/1, Hac, 22/1.

⁶⁹² Hz Muhammed’e hitap ile başlayan sureler: Ahzâb, 33/1, Talâk, 65/1, Tahrîm, 66/1, Müzzemmil, 73/1, Müddessir, 74/1.

⁶⁹³ Burhân, I, 129.

⁶⁹⁴ Haber cümlesi olarak başlayan sureler: Enfal, Tevbe, Nahl, Enbiya, Mü’minûn, Nur, Zümer, Muhammed, Fetih, Kamer, Rahman, Mücâdele, Hakka, Meâric, Nuh, Kıyame, Beled, Abese, Kadir, Beyyine, Karia, Tekasür, Kevser.

f- Şart ile başlayan sureler: Zerkeşî, Kur'ân'da yedi sure⁶⁹⁶ şart edatıyla başlar demiştir.

g- Emirle başlayan sureler: Zerkeşî, Kur'ân'da altı sure⁶⁹⁷ emirle başlar demiştir.

h- Soru ile başlayan sureler: Zerkeşî, Kur'ân'da altı sure⁶⁹⁸ soru ile başlar demiştir.

ı- Beddua ile başlayan sureler: Zerkeşî, Kur'ân'da üç sure⁶⁹⁹ beddua ile başlar demiştir.

j- Ta'lil ile başlayan (Sebebini açıklayan) sureler: Zerkeşî, Kur'ân'da sadece Kureyş suresi ta'lil ile başlar demiştir.⁷⁰⁰

B. Suyûtî'ye Göre Fevâtihu's-Süver

Suyûtî, sure başlangıçları (Fevâtihu's-süver) konusunu altmışıncı başlıkta incelemiştir. Suyûtî, sure başlangıçları konusunu anlatmaya başlamadan önce konu ile ilgili eser veren âlim İbn Ebi'l-İsbâ'nın "el-Havâturu's-Sevârih fî esrâri'l-Fevâtih" isimli eserini zikrederek başlamıştır.⁷⁰¹

Suyûtî de Kur'ân'daki sure başlangıçlarını on çeşit sure başlangıcı olarak belirlemiştir. Bunlar:

a- Allah'ın zâtına senâ ile başlayan sureler. Senâ, Allah'ın metih sıfatlarını kabul etmek ve her türlü noksan sıfatlardan tenzih etmektir. Bu ise ikiye ayrılır. Birincisi; Allah'a hamd ile başlayan surelerdir. Bunlar ise beş suredir.⁷⁰² TEbâreke ile başlayan surelerdir. Bunlar ise iki suredir.⁷⁰³ İkincisi; Allah'ı tesbih ile başlayan surelerdir. Bunlar ise yedi suredir.⁷⁰⁴

b- Hece harfleriyle (Hurûf-u Mukattaa) başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da yirmi dokuz sure hece harfleriyle başlar demiştir. Suyûtî, hece harflerini müteşâbih

⁶⁹⁵ Yemin ile başlayan sureler:Saffat, Buruc, Tarık, Şems, Necm, Fecr, Leyl, Duha, Asr, Zâriyât, Mürselat, Tûr, Tin, Naziat ve Adiyat.

⁶⁹⁶Şart ile başlayan sureler: Vâkıa, Münâfikûn, Tekvir, İnfitar, İnşıkak, Zilzal ve Nasr.

⁶⁹⁷ Emirle başlayan sureler: Cin, Alâk, Kafîrun, İhlas, Felak ve Nas.

⁶⁹⁸ Soru ile başlayan sureler: İnsan, Nebe, Gaşiye, İnşirah, Fil ve Maun.

⁶⁹⁹ Beddua ile başlayan sureler: Mutaffîfin, Hümeze ve Tebbet.

⁷⁰⁰ Burhân, I, 130; Deliser, age, s 78.

⁷⁰¹ Itkân, s 466.

⁷⁰² Allah'a hamd ile başlayan sureler: Fâtiha, En'am, Kehif, Sebe, Fâtur.

⁷⁰³ "TEbâreke" ile başlayan sureler: Furkan, Mülk.

⁷⁰⁴ Allah'ı tesbih ile başlayan sureler: İsrâ, Hadid, Haşr, Saf, Cuma, Teğabun, A'la.

bölümünde anlatmış ve münâsebet bölümünde de değinilecektir demiştir.⁷⁰⁵ Nidâ ile başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da on sure⁷⁰⁶ nidâ ile başlar demiştir.⁷⁰⁷

d- Haber cümlesi ile başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da yirmi üç sure⁷⁰⁸ haber cümlesi ile başlar demiştir.

e- Kasemle başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da on beş sure kasem ile başlar demiştir. Bu yeminler; Saffat suresinde meleklere, Burûc ve Târik suresinde feleğe, Necm suresinde Süreyya yıldızına, Fecr suresinde gündüzün başlangıcına, Leyl suresinde zamanın bir kısmına, Duha suresinde kuşluk vaktine, Asr suresinde günün sonuna yada zamanın hepsine, Zâriyat ve Mürselat surelerinde havaya, Tûr suresinde toprağa, Tîn suresinde bitkilere, Nâziât suresinde insanlara, Âdiyat suresinde hayvanlara, Şems suresinde ise gündüzün bir kısmına yeminle başlayandır.⁷⁰⁹

f- Şart edatı ile başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da yedi sure⁷¹⁰ şart edatıyla başlar demiştir.⁷¹¹

g- Emir sığısıyla başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da altı sure⁷¹² emir sığısıyla başlar demiştir.⁷¹³

h- Soru ile başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da altı sure⁷¹⁴ soru ile başlar demiştir.⁷¹⁵

ı- Beddua ile başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da üç sure⁷¹⁶ beddua ile başlar demiştir.⁷¹⁷

j- Ta'lil (sebebini açıklayan) ile başlayan sureler. Suyûtî, Kur'ân'da bir sure Kureyş suresi ta'lil ile başlar demiştir.⁷¹⁸

⁷⁰⁵ Itkân, s 467.

⁷⁰⁶ Nida ile başlayan sureler: Ahzab, Talâk, Tahrim, Müzzemmil, Müddessir surelerinde nida rasûle; Nisâ, Mâide, Hac, Hucurat, Mümtehine surelerinde nida ümmetidir.

⁷⁰⁷ Itkân, s 467.

⁷⁰⁸ Haber cümlesi ile başlayan sureler: Enfâl, Tevbe, Nahl, Enbiya, Mü'minûn, Nur, Zümer, Muhammed, Fetih, Kamer, Rahman, Mücâdele, Hakka, Meâric, Nuh, Kıyame, Beled, Abese, Kadir, Beyyine, Karia, Tekasür, Kevser.

⁷⁰⁹ Itkân, s 467- 468.

⁷¹⁰ Şart edatı ile başlayan sureler: Vâkıa, Münâfikûn, Tekvir, İnfitar, İnşikak, Zilzal, Nasr.

⁷¹¹ Itkân, s 468.

⁷¹² Emir ile başlayan sureler: Cin, Alâk, Kafirun, İhlas, Felak, Nas.

⁷¹³ Itkân, s 468.

⁷¹⁴ Soru ile başlayan sureler: İnsan, Nebe, Gaşiye, İnşirah, Fîl, Maun.

⁷¹⁵ Itkân, s 468.

⁷¹⁶ Beddua ile başlayan sureler: Mutaffifin, Hümeze, Tebbet.

⁷¹⁷ Itkân, s 468.

⁷¹⁸ Itkân, s 468.

Suyûtî, Beyan ulemasının, hüsnü'l-ibtida belâgattandır. Hüsnü'l-ibtida, kelamın evvelinde güzel söz söylemektir. Çünkü duyulan ilk söz kelamın evvelinde söylenen güzel sözdür. Eğer ilk söz güzel olursa işiten o sözü dinler. Şayet ilk söz güzel değilse kelamın diğerlerini dinlemez. Bu sebeple ilk cümleler lafız ve mana yönüyle ayrı güzelliklerde olmalıdır. Kur'ân'da bulunan Fevâtihu's-süver'ler de en güzel, en belîğ ve en mükemmeldir, şeklindeki görüşlerini nakletmiştir.⁷¹⁹

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Fevâtihu's-Süver Konusunda Mukayesesi

Fevâtihu's-süver konusunu ele alırken Kur'ân surelerini gruplara ayıran Zerkeşî ve Suyûtî, on çeşit sure başlangıcı olduğunu söylemişlerdir. Bu on çeşit sure başlangıçlarını maddeler halinde aynı ifade ve örneklerle açıklamışlardır.

Zerkeşî, hece harflerini Fevâtihu's-süver başlığı altında incelerken Suyûtî ise hece harflerini Müteşâbih ve Münâsebet başlığı altında ayrı bölümlerde incelemiştir. Hece harflerini dilsel bağlamda inceleyerek bu harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını anlatmıştır. Zerkeşî, hece harflerinin esrarı ile ilgili görüşlere yer vermiş ve hece harfleriyle münâsebet ilmi arasında bağ kurup örnekler vermiştir. Suyûtî ise hece harflerini müteşâbihler ve münâsebet bölümlerinde incelediğinden Fevâtihu's-süver başlığı altında sadece hece harfleriyle başlayan surelerin sayısını vermiştir.

Zerkeşî, hece harflerinin bir hikmete binaen nâzil olduğunu ve bu harflerin bir şeyler anlatmak istediğini söyleyerek hece harflerine mana veren alimlerin görüşlerini nakletmiştir. Suyûtî ise hece harfleri müteşâbih ayetlerden kabul ettiği için manalârı sadece Allah'ın bildiği sırlardır diyerek görüşünü beyan etmiştir.

Zerkeşî, hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmaması hakkındaki tartışmaları vermiştir ve hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmadığı konusunda bir tercihte bulunmamıştır. Suyûtî ise hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmaması konusuna fevâtihu's-süver başlığı altında değinmemiştir. Müellifler, Kur'ân'da on çeşit sure başlangıcı olduğu hususunda aynı görüştedirler.

⁷¹⁹ Itkân, s 468.

XII. MÜNÂSEBÂTÜ'L ÂYÂT VE'S-SÜVER

Tenâsüb, Arapça “n-s-b” ve “nisbet” kökünden tefa’ul; münâsebet yine aynı kökün müfâ’ale babından türetilmiş mastardır. Münâsebet sözlükte iki şey arasındaki uygunluk, benzerlik ve alâka anlamını ifade etmektedir.⁷²⁰ Terim olarak ise birbirini takip eden kelime, cümle veya ardarda anlatılan hâdiseler arasındaki irtibat ve ilişki demektir.⁷²¹

Ayet ve sureler arasındaki tenâsüp ilmi, şerefli bir ilimdir. Ayetler çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere binâen nâzil olmasına rağmen aralârında öyle bir irtibat vardır ki, onlardan birini yerinden oynatmak mümkün değildir. Belâgat ve ahenk bakımından Kur’ân’ın böyle bir insicâma sahip olması onun ebedî bir mûcize olduğunun delilidir. Ayet ve sureler arasındaki münâsebetleri incelemek çok ince çok dikkat edilmesi lazım gelen bir iştir.⁷²² Kur’ân’ı doğru anlamının yollarından biri olan Münâsebatü'l-Âyât ve's-Süver hakkında bu bilgileri verdikten sonra müelliflerin konu ile ilgili görüşlerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye göre Münâsebatü'l-Âyât ve's-Süver

Ayet ve sureler arasındaki münâsebet konusunu kitabının ikinci başlığında değerlendiren Zerkeşî, Müfessir Ebû Hayyan’ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr (708/1308)’in ve Fahrettin er-Râzî (606/1209)’nin münâsebatü'l-âyât ve's-süver ilmine verdikleri öneme dikkat çekerek konuya başlamıştır.⁷²³ Münâsebet ilmi hakkında o şerefli bir ilimdir ve akılla ilgili bir şeydir. Akla arzedildiği zaman akıl onu kabul eder şeklinde tanımlayan Zerkeşî bunlardan sonra münâsebet’in, sözlükte yakınlık ve benzerlik anlamı ifade ettiğini söylemiştir.⁷²⁴

Zerkeşî, ayetlerin başı ve sonu arasında ayetleri birbirine bağlayan bir anlam münâsebetinin bulunduğunu söyleyerek bu münâsebetlerin, icmal-tafsıl, umûmîlik-hususîlik, akllilik-hissîlik veya aklen birbirlerinden ayrılmalârı düşünölemeyen sebeb-müsebbib, illet-mâlül, benzer-zıt gibi zihni bağlarla mana irtibatı sağlamak olduğunu

⁷²⁰ Yeğîn, age, “*Münasebet*” mad, s 486.

⁷²¹ Demirci, age, s 253.

⁷²² Cerrahoğlu, age, s 204.

⁷²³ Burhân, I, 48.

⁷²⁴ Burhân, I, 48; Deliser, age, s 176.

belirtmiştir.⁷²⁵ Zerkeşî, ayetler arasında zihni bağlarla mana irtibatı sağlamanın faydasını “Kelâmın parçaları arasında icmal-tafsıl, umum-husus vd. gibi bağlarla bağ kurarak ayetler arasındaki irtibatın bu şekilde olmasıdır. Böylece kitabın durumu, parçaları birbirine kaynaşmış sağlam bir bina gibi olur.” sözüyle açıklamıştır.⁷²⁶ Ayrıca Râzî’nin “Kur’ân’ın güzelliklerinin çoğu ayetlerin ve surelerin tertibindedir ve onları birbirine bağlayan bağlardadır.” sözünü nakleden Zerkeşî, münâsebet ilminin dikkat isteyen bir iş olduğunu belirtmiştir.⁷²⁷

Münâsebet ilmi hakkında farklı düşünen alimlerden İzzettin b. Abdisselam (660/1261)’ın “Münâsebet ilmi güzel bir ilimdir, fakat kelâmın evveli ve sonu birbirine uyumlu bir olayda münâsebet şart koşulur. Farklı olaylar üzerinde kelâmın birbiriyle münâsebeti şart değildir.”, “Kur’ân ayetleri arasında kesin olarak münâsebet bulmaya çalışan kimse güç yetiremeyeceği bir işe girmiş olur. Çünkü Kur’ân yirmi üç senede farklı olay ve sebeplere binâen inmiştir. Bu sebeple ayet ve surelerin birbirleriyle münâsebeti aranmaz⁷²⁸ görüşlerini naklettikten sonra Zerkeşî, Kur’ân’ın çoğunluğu olaylar üzerine nâzil olmuş ve bir hikmet üzerine tertip edilmiştir. Mushaf, iyi korunmuş kitaba uyum gösterecek şekilde tek bir sayfa gibidir. Sure ve ayetlerin tamamı tevkîfidir. Kur’ân’a hâkim birisine bir fetva sorsalâr her fetva için ayrı ayrı ayet okur fakat Kur’ân okumaya döndüğü zaman fetva verdiği gibi okumaz. Kur’ân’ı Beytül-İzze’ye toptan indiği gibi okur, örneğini vererek ayet ve sureler arasında bağ olduğunu belirtmiştir..⁷²⁹

Surelerin sıraya konulmasının da ayetler gibi tevkîfî olduğunu söyleyen Zerkeşî, surelerin başı ve sonu birbiriyle uyum içerisindedir. Bu uyum gizli veya açık olabilir. “Bir surenin başı ile diğer surenin sonu incelendiğinde bu durum meydana çıkar” diyerek pek çok örnek vermiştir. Bunlardan Hadîd suresinin tesbih ile başlaması ve kendinden önceki Vâkıa suresinin de tesbih ayeti ile sona ermesi⁷³⁰, yine müellif Kevser ve Mâun surelerindeki münâsebetten bahsetmiştir. Allah, Mâun suresinde münâfığın dört alâmetinden bahsetmiştir. Cimrilik, namazı terketmek, namazda riya ve zekatı engellemek. Kevser suresinde ise cimriliğin karşılığı olarak

⁷²⁵ Burhân, I, 48.

⁷²⁶ Burhân, I, 49.

⁷²⁷ Burhân, I, 49; Deliser, age, s 177.

⁷²⁸ Burhân, I, 49.

⁷²⁹ Burhân, I, 50; Deliser, age, s 177.

⁷³⁰ Burhân, I, 50.

“Biz sana kevseri verdik”⁷³¹ ayeti, namazı terk etmenin karşılığında “Namaz kıl” ayeti, riyanın karşılığı “Rabbin için” ayeti, zekatı engellemenin karşılığı ise “Kurban kes” ayetiyle karşılanmıştır.⁷³²

Zerkeşî, ayetlerin birbirleriyle irtibatlarını iki başlıkta incelemiştir. Buna göre:

a. Lafzî İrtibat

Kur’ân’ı Kerimde arka arkaya gelen ayetler arasındaki münâsebet bazen açıkça görülür. Bu ayetler birbirinin manasını tamamlayıcı mahiyettedir. İkinci ayet cümlesi, birinci ayet cümlesini pekiştirme, açıklama veya itiraz etmek suretiyle devam eder. Bu iki ayet cümlesi birbirine atıf harflerinden biriyle bağlı olur. Ayetler arasındaki lafzi irtibatlar açıktan anlaşılacak irtibatlardır.⁷³³

Zerkeşî bu konuya şu ayetleri misal vermiştir: “... O, yere gireni, yerden çıkana, gökten ineni, oraya yükseleni bilir...”⁷³⁴, “...(rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O’na döndürüleceksiniz.”⁷³⁵ Bu ayetlerde kelimeler birbirine atfedilmiştir. Kelimeler, aralâlarında birbirinin zıttı olacak şekilde sıralanmışlardır. Darlık-genişlik, girmek-çıkma, inmek-yükselmek gibi. Bu irtibat şekli Kur’ân’da en yaygın olanıdır. Va’d ayetinden sonra va’id, tevhitte sonra tenzih, azap ayetinden sonra rahmet ayetinin gelmesi lafzi irtibatın örneklerindedir. Bakara, Nisa, Maide ve diğer surelerde bunun örnekleri çoktur demiştir.⁷³⁶

Zerkeşî, bir ayet içerisinde bir cümle başka ayete atfedilmiş olabilir. Bu iki cümle birbirine zıt gibi gelir ve bir açıklamaya ihtiyaç duyulabilir. Böyle bir irtibat biraz düşününce halledilir. Buna da misal olarak “...Kulunu bir gece mescid-i haramdan çevresini bereketlendirdiğimiz mescid-i aksaya götüren Allah’ın şanı yücelir...”⁷³⁷, “Musa’ya kitabı (Tevrat) verdik.”⁷³⁸ ayetlerini vemiştir. Buradaki irtibat ilk bakışta kapalı gibi gözükse de gece yürüyüşünde Hz. Peygamber’e verilen

⁷³¹ Kevser, 108/1.

⁷³² Burhân, I, 51; Deliser, age, s 178.

⁷³³ Burhân, I, 52.

⁷³⁴ Hadid, 57/4.

⁷³⁵ Bakara, 2/245.

⁷³⁶ Burhân, I, 52.

⁷³⁷ İsrâ, 17/1.

⁷³⁸ İsrâ, 17/2.

mûcizelerle Hz. Musa'ya Tur-i Sina'ya yürüyüşü ve sonrasındaki verilen mûcizeler arasındaki benzerliğin uyumu anlatılmıştır.⁷³⁹

b. Manevi İrtibat

Bu tür irtibatta atfa dair bir işaret bulunmaz fakat kelamın birbirine bağlı olduğunu ima eden manevi karineler bulunur. Bu karineler de müfessirin ilmi derinliği ile ilgilidir. Birinci irtibatta lafzî bir uyum varken (atıf harfleri gibi) manevi irtibatta böyle bir durum söz konusu değildir. İrtibat kurulan ayetler müstakil birer ayettir.⁷⁴⁰

Zerkeşî, manevi irtibatı üç şekilde incelemiştir:

a. Benzetme

Birbiriyle benzer olan şeyleri peşisıra zikrederek meseleyi açıklamaktır. Böylelikle anlatılmak istenen şeyin insan zihnine iyice yerleştirilmesi sağlanmıştır. Mesela; *“Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.”*⁷⁴¹ ayetinin *“İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlara Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”*⁷⁴² ayetinden sonra getirilmesi bunun en güzel örneklerindedir. Zerkeşî, bu iki ayet arasındaki münasebeti şöyle açıklamıştır: Allah, Hz. Peygamber'e ganimetlerin emrine göre paylaşılmasını istedi fakat sahabeden bu paylaşıma razı olmayanlar hatta Hz Peygamber ile tartışanlar oldu. Yine aynı şekilde Bedir Savaşı'nda da savaşa çıkma ve ganimet konusunda sahabeden Hz Peygamberle tartışanlar oldu. Bu sebeple ganimetin paylaşımına razı olmamayı, savaşa çıkmaya razı olmamaya benzetmiştir.⁷⁴³

b. Zıtlık

Ayetlerin mana olarak birbirinin zıttı olmasıyla oluşan irtibattır. Kur'an'ı Kerim bunun örnekleriyle doludur. Mesela; *“Küfre sapanlara gelince onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.”*⁷⁴⁴ ayeti bunun en güzel örneğidir. Bu ayetle kafirlerin durumu beyan edilmiştir. Bu imana teşvik ve onda sebâtı

⁷³⁹ Burhân, I, 53; Deliser, age, s 179.

⁷⁴⁰ Burhân, I, 56; İbn Ebi'l-İsbâ manevi irtibatı şöyle tarif etmiştir: Mütakellimin başlamış olduğu sözünü mana olarak yine ona uygun münasip bir sözle tamamlamasıdır.

⁷⁴¹ Enfal, 8/5.

⁷⁴² Enfal, 8/4.

⁷⁴³ Burhân, I, 56; Deliser, age, s 180.

⁷⁴⁴ Bakara, 2/6.

sağlamak içindir. Mü'minlerin hallerini beyan eden ayetlerle, bu ve bundan sonra gelen iki ayet arasında zıtlık vardır, demiştir.⁷⁴⁵

c. Konu Değiştirme

Konu değiştirmek, konudan konuya geçmek ya da bir münasebetle başka bir konuya temas edip yeniden evvelki konuya dönmektir. Zerkeşî bu konuyu Zemahşeri'den verdiği bir örnekle açıklamıştır. “*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya işte o daha hayırlıdır...*”⁷⁴⁶ ayeti ile “*Ey Ademoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi şeytan sizi de saptırmazın...*”⁷⁴⁷ ayeti konu değiştirmeye misaldir. Zemahşeri birinci ayetin peşinden avret yerlerinin açığa çıkması ve avret yerlerinin yaprakla örtülmesini şöyle açıklar: “Allah giysiyi yaratarak insana büyük iyilikte bulunmuştur. Çünkü çıplaklık çirkin ve onur kırıcı bir şeydir. Avret yerlerinin örtmenin ise takva kapılarından büyük bir kapı olduğuna işaret edilmiştir.”⁷⁴⁸

B. Suyûti'ye Göre Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver

Ayet ve sureler arasındaki münâsebet konusunu kitabının altmış ikinci başlığında inceleyen Suyûti konuya başlamadan önce münâsebet konusunda Ebû Hayyan'ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr ve Burhanettin el-Bikâî'nin kitap yazdıklarını söylemiştir.⁷⁴⁹ Suyûti, “Münâsebet ilmi şerefli bir ilimdir. Bu ilmin zor olmasından dolayı müfessirler bu konuya fazla itina göstermemişlerdir.” açıklamasında bulunarak münâsebet ilmine tefsirinde çokça yer verenin Fahrettin Râzî olduğunu belirtmiş ve onun tefsirinde şöyle dediğini nakletmiştir: “Ayetlerdeki güzelliğin büyük bir bölümü tertip ve aralardaki münâsebette görülür.”⁷⁵⁰

Münâsebet ilmini ilk defa ortaya çıkaran dînî ve edebî ilimlerde usta olan şeyh Ebû Bekir en-Nîsabûri olduğunu söyleyen Suyûti, Nîsabûri'ye bu ayet şu ayetle beraber ne için geldi, bu surenin şu surenin akabinde gelmesindeki hikmet nedir?

⁷⁴⁵ Burhân, I, 58.

⁷⁴⁶ Araf, 7/26.

⁷⁴⁷ Araf, 7/27.

⁷⁴⁸ Burhân, I, 58; Deliser, age, s 181.

⁷⁴⁹ Itkân, s 470.

⁷⁵⁰ Itkân, s 470.

diye sorulduğunu Nîsabûri'nin ise münâsebet ilmini bilmediklerinden dolayı Bağdat ulemasını azarladığını nakletmiştir.⁷⁵¹

Suyûtî, münâsebet ilmini îzah ederken bu konuda kendisinden farklı düşünen İzzettin b. Abdisselam'ın görüşünü de zikretmiştir. Şeyh İzzettin şöyle söylemiştir: “Münâsebet ilmi kıymetli bir ilimdir. Ayet ve surelerin birbirine bağlanması için ayet ve surelerin başı ile sonu arasındaki bağın aynı şekilde olması gerekir. Fakat bu bağ kurulamıyorsa ayet ve surede bir münâsebet aranmaz. Münâsebet sağlamaya çalışan kimse gücünü aşarak kendini zorladığından zayıf bir münâsebet kurmuştur. Kur'ân yirmi üç senede nâzil olduğundan çeşitli sebeplere binaen çeşitli hükümlerle nâzil olmuştur. Kur'ân'ın bu şekilde nâzil olması ayetlerin birbiriyle münâsebetini mümkün kılmamaktadır.”⁷⁵²

Suyûtî alimlerin görüşlerini verdikten sonra münâsebet, sözlükte birbirine yakın ve benzer manalâr demektir. Ayet ve surelerdeki münâsebet ise aralârında mana irtibatı bulunan umumluk-husuluk, aklilik-hissilik hayali olmayan çeşitli alâkalâr ile sebep veya müsebbeb, illet veya malül, benzerlik veya zıtlık gibi zihni bağların bulunması şeklinde tanımladıktan sonra münâsebet, cümleler arasında bir bağ kurmak ve bu bağı kuvvetlendirmektir. Kurulan bu münâsebetle cümlelerin durumu, kısımları arasında uygunluk bulunan sağlam bir binaya benzer diyerek münâsebetin faydasını da açıklamıştır.⁷⁵³

Suyûtî, peşpeşe gelen iki ayet arasındaki münâsebet; kelimelerin birbirine bağlı olmasıyla, birinci ayetle mananın tamamlanmamasıyla, ikinci ayetin birinci ayeti tekit veya tefsir edişiyile, itirâzî veya bedel olması yönüyle ayetler arasında münâsebet aranır ki bu kabul edilen bir irtibattır. Yahut aralârında irtibat bulunmaz, her biri farklı müstakil birer cümle olur. Bu iki cümleden biri diğerine ya hükümde ortak olan atıf edatı ile atfedilir ya da edilmez. Eğer atfedilirse aralârında ortak bir yön bulunması gerekir. Misal verecek olursak “...O, yere gireni, ondan çıkan, gökten ineni, oraya yükseleni bilir.”⁷⁵⁴ “...(Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.”⁷⁵⁵ âyetleri buna misaldir. Bu ayetlerde daraltmak-genişletmek, girmek-çıkma, inmek-yükselmek arasında bir zıtlık olduğu gibi sema

⁷⁵¹ İtkân, s 471.

⁷⁵² İtkân, s 471.

⁷⁵³ İtkân, s 471.

⁷⁵⁴ Hadid, 57/4.

⁷⁵⁵ Bakara, 2/245.

ile arz arasında şibh ve tezat vardır. Ayrıca azaptan sonra rahmetin, korkudan sonra isteğin zikredilmesi de tezattır. Kur'ân'da vâd ve vaîd ayetlerinin gelmesi tevhit-tenzih ifade eden ayetlerin zikredilmesi Kur'ân'ın cari olan âdetidir. Bakara, Nisâ ve Mâide sureleri incelendiğinde bunun örneklerinin çok olduğunu beyan etmiştir.⁷⁵⁶

Eğer cümle atıf edatı ile atfedilmemişse o zaman her iki ayeti birbirine bağlayan bir münâsebet bağının bulunması gerekir. Bu bağ ise manevi bir karine olabilir diyen Suyûtî, manevi karinelerin de çeşitli sebepleri olduğunu söyleyip bunları üç maddede incelemiştir.

a- Ayetler arasında benzerlik bulunması

Benzer bir ayeti diğer benzerine ilhak etmek ki bu bilgi sahiplerinin yapacağı iştir. “İşte onlar gerçek mü'mindirler. Onlara Rabler'i katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”⁷⁵⁷ ayetinden sonra “Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizdi.”⁷⁵⁸ ayetinin gelmesi buna misaldir. Bu ayetin amacı hem savaşa çıkmadaki isteksizlikleri hem de ganimetlerin taksiminde peygambere karşı çıkmalârı savaşla kazanılan zafer, yardım, ganimet ve İslam'ın muzaffer olması nasıl hayırlı sonuçlar sağlamışsa ganimetin taksiminde esaslara uymada aynı hayırlı sonuçları sağlayacaktır.⁷⁵⁹

b. Ayetlerin içinde manaca birbirine zıt kelimelerin birlikte kullanılması

“Küfre sapanlara gelince onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir inanmazlar.”⁷⁶⁰ ayeti buna misaldir. Bu ayetin evvelinde mü'minleri hidayete götüren Kur'ân'dan bahsetmekte ve mü'minlerin vasıflarını anlattıktan sonra kafirlere geçmektedir. İtikat yönünden birbirine zıt olan mü'minden kâfire geçmesindeki münâsebet şekli bir zıtlıktır. Bundaki hikmet “Her şey zıttıyla bilinir.” kaidesinden hareketle hidayeti teşvik ve imanda sebât etmektir.⁷⁶¹

⁷⁵⁶ İtkân, s 472.

⁷⁵⁷ Enfâl, 8/4.

⁷⁵⁸ Enfâl, 8/5.

⁷⁵⁹ İtkân, s 472.

⁷⁶⁰ Bakara, 2/6.

⁷⁶¹ İtkân, s 472.

c. Manevi karinelere birisi de istidrattır.

“Ey Ademoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır.”⁷⁶² ayeti buna misaldir. Suyûtî, Zemahşeri'nin tefsirindeki yorumunu nakletmiştir. Zemahşeri şöyle der: Bu ayet surenin 19-22 ayetlerinde bulunan Adem ve Havva'nın edep yerlerinin açılması ve edep yerlerinin yaprakla kapatılması zikredildikten sonra istidrat olarak gelmiştir. İstidrat; Allah'ın indirdiği elbiseden dolayı Allah'a şükranında bulunmak, edep yerlerinin açılmasındaki çirkinliği göstermek, edep yerlerini örtmenin takvanın derecelerinden bir derece olduğunu bildirmek içindir.⁷⁶³

Suyûtî, ayetler arasındaki münâsebeti kolaylaştıran kaideleri nakille şöyle açıklamıştır: Surenin hangi gaye ile indiğini bilmek, bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbiriyle alâkasını incelemek, ayetlerin birbirini takibinde dinleyenin ilgisini dikkate alârak belagatla ilgili hususlara önem vermek. Bu kaideler uygulandığında ayet ve sureler arasındaki münasebetin açıkça ortaya çıkacağını beyan etmiştir.⁷⁶⁴

Surelerin başının ve sonunun birbiriyle alâkalı olduğunu söyleyen Suyûtî, Mü'minun suresi “Mü'minler gerçekten kurtuluşa erdiler”⁷⁶⁵ ayetiyle başlamış “Kafirler asla kurtuluşa erecek değillerdir”⁷⁶⁶ ayetiyle sona ermiştir.⁷⁶⁷ Suyûtî, sure isimlerinin tevkifi olduğunu söylemiştir. Ayrıca surelerin ismi o surede geçen önemli bir konu ile uygun olması münâsebetten sayılır demiştir.⁷⁶⁸

Suyûtî, Hurûf-u Mukattaa'lar'ın münasebet ilminin bir nevi olduğunu söyleyerek şöyle açıklamada bulunmuştur: Bana göre Fatiha'dan sonra Bakara suresinin Elif, Lâm, Mîm ile başlamasındaki en güzel münâsebet, Fatiha suresinin herkesin anlayacağı muhkemle Bakara suresinin de mukabili olan tevilden uzak müteşâbihle başlamasıdır.⁷⁶⁹

⁷⁶² Araf, 7/26.

⁷⁶³ Itkân, s 472.

⁷⁶⁴ Itkân, s 473.

⁷⁶⁵ Mü'minûn, 23/1.

⁷⁶⁶ Mü'minûn, 23/117.

⁷⁶⁷ Itkân, s 475.

⁷⁶⁸ Itkân, s 479.

⁷⁶⁹ Itkân, s 478.

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî, ayet ve sureler arasındaki münâsebet konusunu incelemeye başlamadan önce Müfessir Ebû Hayyan'ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr'in ve Fahrettin er-Râzî'nin konuya verdikleri öneme dikkat çekmişlerdir. Mellifler, münâsebet ilminin şerefli bir ilim ve dikkat isteyen bir husus olduğunu söylerler. Ayrıca Râzî'nin "Kur'ân'ın güzelliklerinin çoğu ayetlerin ve surelerin tertibinde ve bunları birbirine bağlayan bağlardadır" sözünü nakletmişlerdir.

Her ikisi de alimlerin münâsebet ile ilgili görüşlerini verdikten sonra münâsebetin lügat manasını da zikretmişlerdir. Ayet ve sureler arasındaki münâsebet, aralârında mana irtibatı bulunan umumluk-hususluk, aklilik-hissilik, hayali olmayan çeşitli alâkalâr ile sebep veya müsebbep, illet veya malül, benzerlik veya zıtlık gibi zihni bağların bulunmasıdır demişlerdir.

Zerkeşî ve Suyûtî, münâsebetin faydasını, cümleler arasında bir bağ kurmak ve bu bağı kuvvetlendirmektir. Kurulan bu münâsebetle kitabın parçaları birbirine kaynaşmış sağlam bir bina gibi olacağını söylemişlerdir. Her ikisi de ayet ve surelerin iki kapak arasında sıraya konulmasının tevkiî olduğunu söylemiştir. Surelerin başı ile sonu uyum içerisindedir. Bu uyum gizli veya açık olabilir. Bir surenin başı ile önceki surenin sonu incelediğinde bu durumun ortaya çıkacağını söylemiştir.

Zerkeşî, ayetlerin birbiriyle alâkalı olduğunu ve Kur'ân'ın cümlesinin tek bir kelime gibi olduğunu söylemiştir. Ayetlerin birbiriyle alâkalı olduğunu Lafzi ve Manevi irtibat şeklinde iki kısımda incelemiştir. Manevi irtibatı da kendi arasında benzetme, zıtlık ve konu değiştirme alt başlıklarına ayırıp açıklamıştır.

Suyûtî ise ayetlerin birbiriyle alâkalı olduğunu söyler. Bu alâka ise peşî peşine gelen iki ayetteki münasebet, ya kelimenin birbirine bağlı oluşu ya birinci ayetle mananın tamamlanmayışı ya ikinci ayetin birinci ayeti tekit ve tefsir etmesi yönüyle irtibat aranır demiştir. Ya da aralârında irtibat bulunmaz ve müstakil cümle olur. Bu iki müstakil cümleden biri diğere atıf edatıyla atfedilir veya edilmez. Eğer atfedilmişse o zaman aralârında ortak bir yön bulunur. Şayet atfedilmemişse o zaman aralârında manevi bir münasebet bulunması gerekir. Bunun ise benzerlik, zıtlık ve istitrat gibi çeşitli sebepleri vardır. Suyûtî, Mukatta harflerinin münasebet ilminin bir

nevi olduğunu söylemiştir. Gerek konuyu anlatmalârı gerekse verdikleri örnek ve nakiller müelliflerin aynı fikirde olduklarını göstermektedir.

XIII. CEDELÜ'L-KUR'ÂN

Cedel, sözlükte ipi sağlamca bükme, birini sert bir yere düşürmek, düşmanlık veya tartışmada çetin olmak, cephe almak gibi anlamlara gelir. Cedl ve cedel kökünden türemiş arapça bir kelime olan cedel, bir düşüncedeki çelişkiyi tartışarak göstermektir.⁷⁷⁰ Ayrıca Cedel, meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas, tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelam terimidir.⁷⁷¹ İnsan, doğruluğu kesin olan bilgileri bulmaya ve bulduğu bilgilerle yaratılış delillerini açık bir şekilde ifade etmeye çalışır. Doğruluğu kesin olan bilgiler ise bir delile ihtiyaç duymaz. Fakat inatçı insanların zihninde taşıdığı gerçek olmayan şüpheleri hak elbisesini giyerek onlara gerçeği akıl aynasında gösterir. Gösterilen bu gerçekle insan inanmaya ya da inkar etmeye mecbur kalır.⁷⁷²

Allah'ın tüm insanlara mesajı olan Kur'ân ise gerçeği inkar eden batılla usulüne göre mücadele eder. İnkâr edenlerin düşmanlıklarını sezgi yoluyla hissettirerek yada açık bir şekilde göstererek durdurmaya çalışır. Kur'ân, inkar edenlere kendine has üslubuyla, gerekli delillerle ve sağlam bir cedelle karşı çıkar.⁷⁷³ Bu bilgileri verdikten sonra konumuz gereği müelliflerin Cedelü'l-Kur'ân ile ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye göre Cedelü'l-Kur'ân

Cedelü'l-Kur'ân konusunu kitabının otuz üçüncü başlığında ele alân Zerkeşî, konu ile ilgili kitap yazan Necmeddin et-Tûfî (716/1316)'nin ismini zikrederek başlamıştır.⁷⁷⁴ “Kur'ân bütün burhan ve delilleri içerisinde bulundurulur. Akli ve nakli malumatlar üzerine bina edilen her delil, her taksim Kur'ân'da mevcuttur. Fakat Allah iki sebepten dolayı Kelamcılarının ifade tarzına göre değil, arapların adeti

⁷⁷⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “*Cedel*”, DİA, İstanbul 1993, c VII, 203.

⁷⁷¹ Yavuz, agm, 208.

⁷⁷² Mennâül-Kattân, age, s 309.

⁷⁷³ Yavuz, agm, 204.

⁷⁷⁴ Burhân, II, 15.

üzerine deliller irad etmiştir” açıklamasında bulunan Zerkeşî, bu sebepleri şöyle açıklamıştır:

Birincisi; *“Biz her Peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın...”*⁷⁷⁵ ayetinin anlamından dolayıdır. İkincisi ise tartışma yolunu tercih eden kimsenin, celil olan bir kelamla delil getirmekten aciz olmasıdır. Allah, ayetleri çoğunluğun anlayacağı bir ifadeyle anlatmış bunu yaparken havasa da hitap etmiştir. Bu açık ifadeler, deliller muhataplarını ikna etmiştir. Havas ise ayetlerden daha çok manalâr anlamışlardır. Kur’ân’da en ince ifadeler en güzel tarzda anlatılmıştır.⁷⁷⁶ Bu sebeple Kur’ân, Allah’ın Rablığına ve vahdaniyetine delil getirdiği zaman bu delili akıl sahiplerine, işitenlere, düşünenlere, öğüt ve ibret alânlara izâfe ederek bunlardan biriyle gerçeği anlamının mümkün olacağına dikkat çekmiştir. Zerkeşî, Ra’d suresinin *“...Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır.”*⁷⁷⁷ ayetini de örnek olarak vermiştir.⁷⁷⁸

Kur’ân’ın gerçeği anlatmada kelamcılarının metodunu kullanmadığını fakat kelamcılarının metoduna göre ondan akli deliller çıkarılabilir açıklamasında bulunan Zerkeşî, âlemi yaratanın bir olduğuna işaret eden deliller de böyledir diyerek *“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu...”*⁷⁷⁹ ayetini örnek göstermiştir. Bu ayetten hareketle âlemin yaratıcısının bir tek olduğu delillendirilmiştir. Eğer âlemde iki yaratıcı olsaydı düzeni idare etmelerinde bozukluk olurdu. Hükmü yerine getirmede birlik olmazdı. Birinin ya da ikisinin acizlik içinde kalmaları gerekirdi. Halbuki ilah hiç birşeyde acze düşmez.⁷⁸⁰

Zerkeşî, Allah’ın bedenen dirilmeye Kur’ân’da getirdiği delilleri kitabında zikretmiştir.

a- Bedenen dirilmeyi ilk yaratılışa kıyasla delil getirmiştir. *“...Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz”*⁷⁸¹, *“... Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, onu yine yapacağız. Biz bunu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak*

⁷⁷⁵ İbrahim, 14/4.

⁷⁷⁶ Burhân, II, 16.

⁷⁷⁷ Ra’d, 13/4.

⁷⁷⁸ Burhân, II, 16; Deliser, age, s 172.

⁷⁷⁹ Enbiya, 21/22.

⁷⁸⁰ Burhân, II, 17.

⁷⁸¹ Araf, 7/29.

yapacağız”⁷⁸², “...İlk yaratmada acizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratmayalım)? Doğrusu onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler”⁷⁸³ ayetleri buna misaldir.

b- Tekrar dirilmeyi, yerin ve göğün yaratılmasıyla kıyaslayarak daha güzel bir yolla delil getirmiştir. “Gökleri ve yeri yaratan Allah’ın onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi?...”⁷⁸⁴ ayeti buna misaldir.⁷⁸⁵

c- Yeryüzünün kurumasından sonra yağmur ve nebâtle canlanmasına kıyasla delil getirmiştir. “Allah diriyi ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız”⁷⁸⁶ ayeti buna misaldir.⁷⁸⁷

d- Tekrar dirilmeyi, yeşil ağaçtan ateş çıkarmaya kıyasla delil getirmiştir. Ubey b. Halef elinde ufalânmış kemiklerle gelerek bu ufalânmış kemikleri Allah nasıl diriltecek diye sorması üzerine Allah “De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir.”⁷⁸⁸ ayetini indirmiştir. Bu ayetin peşinden Allah delili artırarak “O, Sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır...”⁷⁸⁹ ayetini indirmiştir. Böyle bir delil bir şeyi benzeriyle kıyaslamak, yaş ağaçla ateşi bir arada zikretmek arazların birbirine tebdilini gösteren açık bir delildir.⁷⁹⁰

e- “Onlar, Allah ölen bir kimseyi diriltmez diye var güçleriyle Allah’a yemin ettiler. Hayır diriltecek! Bu yerine getirilmesini Allah’ın üzerine aldığı bir vaattir. Fakat insanların çoğu bilmez”⁷⁹¹, “(Diriltecek ki) ayrılığa düştükleri şeyi onlara anlatsın ve kafir olanlar da kendilerinin yalâncı olduklarını bilsinler”⁷⁹² ayetlerinin manası şöyledir: Gerçek olan bir konuda farklı şeyler arasındaki ihtilaf gerçeğin değişmesini gerektirmez. Ayette var olan bir gerçeği dünya hayatında bu ihtilafı kaldırarak öğrenmek mümkün değildir. Çünkü bu ihtilaf insanın fitratında vardır. Gerçeğin öğrenilmesi için bu hayatın dışında ihtilafın olmadığı bir hayat gereklidir.

⁷⁸² Enbiya, 21/104.

⁷⁸³ Kaf, 50/15.

⁷⁸⁴ Yasin, 36/81.

⁷⁸⁵ Burhân, II, 18.

⁷⁸⁶ Rûm, 30/19.

⁷⁸⁷ Burhân, II, 18.

⁷⁸⁸ Yasin, 36/79.

⁷⁸⁹ Yasin, 36/80.

⁷⁹⁰ Burhân, II, 18.

⁷⁹¹ Nahl, 16/38.

⁷⁹² Nahl, 16/39.

Allah'ın da kavuşacağımızı vadettiği hayat şekli budur. “Göğüslerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atmışızdır.”⁷⁹³ ayeti bunun delilidir.⁷⁹⁴

B. Suyûtî'ye göre Cedelü'l-Kur'ân

Cedelü'l-Kur'ân konusunu kitabının altmış sekizinci başlığında inceleyen Suyûtî konu hakkında kitap yazan Necmeddin Et-Tûffî'nin ismini vererek başlamıştır.⁷⁹⁵ Zerkeşî'nin “Kur'ân bütün burhan ve delilleri içeren bir kitaptır.” açıklamasını nakleden Suyûtî, aklî ve semî malumatlar üzerine bina edilen her türlü burhan, delil, taksim ve tahzir Kur'ân'da açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat Kur'ân'ın iki sebepten dolayı kelamcılarının usulüyle değil de arapların adeti üzerine deliller getirdiğini söylemiştir. Bu sebepler: Birincisi; “Biz her peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, Onlara(Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın...”⁷⁹⁶ ayetinden dolayıdır. İkincisi ise tartışma yolunu tercih eden kimsenin, celil olan bir kelamla delil getirmekten aciz olmasıdır. Allah kullarına karşı hüccetleri, herkesin anlaması için açık bir şekilde getirmiştir. Bu açık hüccetler insanları ikna etmiş ve onları acze düşürmüştür. Bilginler, insanların anladığından daha çok manalâr anlamışlardır.

Suyûtî, Kelam ulemasının uslûbu üzerine Kur'ân'da bir hüccet yoktur. Fakat kelamcılarının metoduna göre Kur'ân'dan aklî neticeler çıkarılabilir. Müslüman mantıkçılar Hac suresinin başından “Çünkü...kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz, Allah kabirlerdeki kimseleri diriltecektir.”⁷⁹⁷ ayetine kadar on mukaddimeden beş sonuç çıkarmışlardır. “Bu böyle çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Şüphesiz, o ölüleri diriltir ve o her şeye hakkı ile kadirdir.”⁷⁹⁸ ayeti mütevâtir haberle sabit olduğuna göre Allah kıyametin kopacağı anda zelzeleyi korkunç bir şey olarak haber vermiştir. Bu haber sıhhati kesin olan Allah'ın verdiği bir haberdir. İlerde olacak şeylerden doğru olarak haber veren ancak Allah'tır. Allah

⁷⁹³ Araf, 7/43.

⁷⁹⁴ Burhân, II, 18; Deliser, age, s 173.

⁷⁹⁵ Itkân, s 508.

⁷⁹⁶ İbrahim, 14/4.

⁷⁹⁷ Hac, 22/7.

⁷⁹⁸ Hac, 22/6.

kıyametin korkunç hallerini bildirdiği için ölüleri dirilteceğini haber vermiştir. Bu haberin sağladığı fayda bu korkunç hali görebilmek için ölülerin dirilmesidir.⁷⁹⁹

Suyûtî, Allah'ın Kur'ân'da bedenen dirilişe getirdiği delilleri birkaç maddede sıralamıştır.

a- İlk yaratılışa kıyasla delil getirmiştir. “...Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.”⁸⁰⁰, “Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.”⁸⁰¹, “İlk yaratmada acizlik mi gösterdik ki yeniden yaratmayalım? Doğrusu onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler”⁸⁰² ayetleri bunun misalidir.

b- Tekrar dirilmeyi, yer ve gökyüzünün yaratılmasıyla kıyaslayarak daha güzel yolla delil getirmiştir. “Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi?”⁸⁰³ ayeti bunun misalidir.

c- Yeryüzünün kurulmasından sonra yağmur ve bitkilerle canlanmasına kıyasla delil getirmiştir. “Allah diriyi ölüden, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Sizde (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız”⁸⁰⁴

d- Tekrar dirilmeyi, yeşil ağaçtan ateş çıkarmaya kıyasla delil getirmiştir. Ubey b. Halef elinde çürümüş kemiklerle gelerek çürümüş ve toz haline gelmiş bu kemikleri Allah mı diriltecek? dedi. Bunun üzerine Allah “De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir.”⁸⁰⁵ ayetini indirmiştir. Allah bu ayetle ikinci dirilişi, birinci dirilişe atfederek delil getirmiştir. İlk ve ikinci diriliş arasındaki benzerlik bu iki halin sonradan meydana gelmiş olmasındandır. Bu ayetin peşinden Allah delili artırmıştır. “O sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır...”⁸⁰⁶ ayetini indirmiştir. Bu delil bir şeyi benzeriyle kıyaslamaktır. Yaş ile ateşi bir arada zikredip arazların birbirine tebdilini gösteren açık bir delildir.⁸⁰⁷

e- “Onlar, Allah ölen bir kimseyi diriltmez diye var güçleriyle Allah'a yemin ettiler. Hayır diriltecek! Bu yerine getirilmesini Allah'ın üzerine aldığı bir vaattir. Fakat insanların çoğu bilmez.”, “(Diriltecek ki) ayrılığa düştükleri şeyi onlara

⁷⁹⁹ Itkân, s 509; İmamoğlu, age, s 192.

⁸⁰⁰ Araf, 7/29.

⁸⁰¹ Enbiya, 21/104.

⁸⁰² Kaf, 50/15.

⁸⁰³ Yasin, 36/81.

⁸⁰⁴ Rûm, 30/19.

⁸⁰⁵ Yasin, 36/79.

⁸⁰⁶ Yasin, 36/80.

⁸⁰⁷ Itkân, s 509.

anlatsın ve kafir olanlarda kendilerinin yalancı olduğunu bilsinler. ⁸⁰⁸ ayetleri şöyle demek istemiştir: Gerçek olan bir konuda farklı ihtilaflar gerçeğin değişmesini gerektirmez. Ayette bulunan hakikat sabit olunca bu hakikati kaldırarak, ihtilafı gidererek hakikati öğrenmek mümkün değildir. Çünkü bu ihtilaf insanın yaratılışında vardır. İhtilafın giderilmesi, hakikatin öğrenilmesi insanın yaratılışından kaldırılmasıyla mümkündür. O zaman bize bu hayatın dışında ihtilafın olmadığı bir hayat gereklidir. Allah'ın da vadettiği hayat şekli budur. ⁸⁰⁹

Suyûfî, cedel ilminde kullanılan ıstılah çeşitlerini de maddeler halinde zikretmiştir.

a- Sebr ve taksim, cedel ilminde kullanılan ıstılahlardandır. “*O, (hayvanlardan) sekiz eşi de yaratandır: (Erkek ve dişi olarak) Koyundan iki...*” ⁸¹⁰ ayeti buna misaldir. Kafirler hayvanların bazen erkeğini bazen dişisini haram kılınca Allah sebr ve taksim yoluyla bu davranışları reddetmiştir. Yaratmak sadece Allah'a mahsustur. O, erkek ve dişi olarak istediğini yaratır. Kendinizin hayvanları haram kılmasının sebebi nedir? Bu hükmün sebebi ya erkek ya dişi ya rahimde her ikisinin bulunmasına ya da haramlığı gösteren sebebin bilinmesine dayanır. Bu ise Allah'a ait bir ilimdir, taabbudîdir. İnsanın bunda bir etkisi yoktur. Bu ilmin öğrenilmesi vahiyle, rasul göndermekle ve Allah kelimini işitmekle olur. ⁸¹¹

b- Cedel ilminde kullanılan ıstılahlardan biri de “*el-kavlü bil-mucep*” dir. Bu ise hasmın sözüne aynı manada bir sözle karşılık vermektir. “*Onlar, 'Ant olsun eğer Medine'ye dönersek üstün olan zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.'* diyorlardı. *Halbuki asıl üstünlük Allah'ın, peygamberin ve mü'minlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.*” ⁸¹² ayeti buna misaldir. Ayet şöyle demek istemiştir: Bu söz doğrudur. İzzetli olanlar zelil olanları Medine'den çıkaracaklardır. Gerçekte Medine'den çıkarılacak zeliller kendileridir. Onları çıkaracak izzetliler ise Allah ve rasulüdür. ⁸¹³

c- Cedel ilminde kullanılan ıstılahlardan biri de teslimdir. Teslim, imkansız olanı mümkün kabul etmektir. Bu ise ya olumsuz olur ya da şart edatıyla bir şarta

⁸⁰⁸ Nahl, 16/38-39.

⁸⁰⁹ Itkân, s 509.

⁸¹⁰ Enam, 6/143.

⁸¹¹ Itkân, s 510.

⁸¹² Münâfikûn, 63/8.

⁸¹³ Itkân, s 510.

bağlanır. Şartın hükmü yerine gelmedikçe zikredilen hükmün yerine gelmesiyle mümkün olmaz. “Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. Onunla birlikte başka hiçbir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı.”⁸¹⁴ ayeti buna misaldir. Ayet şöyle demek istemiştir: Allah’tan başka bir ilah olsaydı her ilah kendi yarattığını idare etmeye ve birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Bu durumda hiçbir hüküm icra edilemez ve bir nizam sağlanamazdı. Gerçek bunun aksinedir. İki ilahın varlığını varsaymak, imkansız bir şeyi ifade etmek olacağından muhaldir.⁸¹⁵

d- Cedel ilminde ıstılahlardan biri de iscaldir. İscal, söylenilen şeyin meydana gelmesini söylenilen kişiye tescil ettirmek suretiyle kullanılan kelimelerdir. “Rabbimiz, peygamberlerin aracılığı ile bize vadettiklerini ver...”⁸¹⁶ ayeti buna misaldir. Bu ayette “vermek” kelimesinde iscal bulunmaktadır. ‘Vermek’ kelimesi verdiği sözden dönmeyen Allah’ın vadiyle tescil edilmiştir.⁸¹⁷

e- Cedel ilminde kullanılan ıstılahlardan biri de intikaldir. İntikal, bir konuda hasmın birinci delili anlamaması üzerine ikinci delilin getirilmesidir. İbrahim peygamber ile Nemrut arasında geçen tartışmanın bulunduğu “...Hani İbrahim ‘Benim Rabbim diriltir, öldürür.’ demiş; o da ‘Ben de diriltir, öldürürüm.’ demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, “Şüphesiz, Allah güneşi doğudan getirir sen de onu batıdan getir.” deyince kafir şaşırıp kaldı...”⁸¹⁸ ayeti buna misaldir. İbrahim peygamberin, ‘Rabbim diriltir, öldürür.’ demesi üzerine Nemrut iki kişi çağırması birini öldürmüş diğerini ise serbest bırakmıştır. Nemrut’un öldürmek, diriltmek manasını anlamadığını gören İbrahim peygamber Nemrut’u çaresiz bırakacak bir delile geçmiş ve ‘Allah güneşi doğudan getirir, sen de batıdan getir.’ ayetini ikinci bir delil getirerek Nemrut’u çaresiz bırakmıştır. Nemrut da güneşi batıdan getiririm diyememiştir.⁸¹⁹

f- Cedel ilminde kullanılan ıstılahlardan biri de münakaşadır. Münakaşa, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyi mümkün olmayan bir şeye bağlamaktır.

⁸¹⁴ Mü’minûn, 23/91.

⁸¹⁵ Itkân, s 510-511.

⁸¹⁶ Âl-i İmran, 3/194.

⁸¹⁷ Itkân, s 511.

⁸¹⁸ Bakara, 2/258.

⁸¹⁹ Itkân, s 511.

“...Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler...”⁸²⁰ ayeti buna misaldir.⁸²¹

g- Cedel ilminde kullanılan ıstılahlardan biri de mücârâtü'l-hasm'dır. (Hasma yakın gözükmektir) Mücârâtü'l-hasm, hasmı yenmek ve onu teslim etmeye mecbur kılmak için hasmın sözlerini kabul etmiş gözükmek istediğini elde etmektir. “Peygamberleri dedi ki: Göklere ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? (Halbuki) O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli zamana kadar ertelemek için (imana) çağırıyor. Onlar: Siz de bizim gibi sadece birer insansınız. Bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık delil getirin dediler.”, “Peygamberleri onlara dedi ki: Biz ancak sizin gibi birer insanız. Fakat Allah kullarından dilediğine (Peygamberlik) nimetini bahşeder...”⁸²² ayetleri buna misaldir. Ayette şu kastedilmiştir: Beşer olduğumuza dair söyledikleriniz doğrudur. Bunu inkar etmiyoruz fakat sizin şu durumunuz Allah'ın bize peygamberlik vermesine engel değildir.⁸²³

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Cedelü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi

Cedelü'l-Kur'ân hakkında kitap yazan Necmeddin et-Tûfî'den bahsederek konuya başlayan Zerkeşî ve Suyûtî, “Kur'ân bütün burhan ve delilleri içerisinde bulundurur. Akli ve nakli malumatlar üzerine bina edilen her delil Kur'ân'da mevcuttur. Fakat Allah bu iki sebepten dolayı Kelamcılarının metoduna göre değil arapların âdeti üzerine deliller îrat etmiştir.” diyerek bu iki sebebi örnekleriyle îzah etmişlerdir.

“Kelam ulemasının uslûbu üzerine Kur'ân'da bir hüccet yoktur. fakat onların metoduna göre Kur'ân'dan aklî neticeler çıkarılabilir” şeklinde görüşlerini beyan eden Zerkeşî ve Suyûtî, Allah'ın Kur'ân'da bedenen dirilmeye (ilk yaratılışa, yerin ve göğün yaratılmasına, yeryüzünün kurumasından sonra tekrar canlanmasına, yeşil ağaçtan ateş çıkarılmasına) kıyasla getirdiği delilleri ayetlerle anlatarak açıklamışlardır.

⁸²⁰ Araf, 7/40.

⁸²¹ İtkân, s 511.

⁸²² İbrahim, 14/10- 11.

⁸²³ İtkân, s 511; İmamoğlu, age, s 192-194.

Suyûtî, Zerkeşî'den farklı olarak Cedel ilminde kullanılan ıstılahların tanımlarını örnekleriyle açıklarken Zerkeşî ise bu ıstılahlardan hiç bahsetmemiştir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Zerkeşî ve Suyûtî, Cedelü'l-Kur'ân konusunda aynı görüşleri paylaşmışlardır.

XIV. FEDÂİLÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân'ın üstünlükleri hakkındaki bilgiler, tefsir ilminin bu bilgilere dair disiplini ve bu konu ile ilgili literatür için kullanılan bir tabirdir. Kur'ân'ın tamamını veya bazı sure ve ayetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı surelerin ve ayetlerin şifalı oluşuna dair ayet ve hadislerle verilen bilgileri ifade etmek üzere islamî kaynaklarda Fedâilü'l-Kur'ân tabiri kullanılmıştır.⁸²⁴

Fadl kelimesi sözlükte artmak, fazlalâşmak, üstün olmak, ihsan ve meziyet gibi manalâra gelir. Tefsir terimi olarak ise Kur'ân'ın üstünlüğü, şerefi ve meziyeti manasında kullanılmıştır.⁸²⁵ Bu kısa bilgileri verdikten sonra müelliflerin konu ile ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye göre Fedâilü'l-Kur'ân

Fedâilü'l-Kur'ân konusunu kitabının yirmi altıncı başlığında inceleyen Zerkeşî, konuya Kur'ân'ın faziletleri hakkında kitap yazan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (224-838), Ebûbekir ebî Şeybe (235-849) ve en-Nesâi (304-915)'nin isimlerini zikrederek başlamıştır.⁸²⁶ Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili hadislerin genel olarak doğru olduğunu fakat Ubey b. Ka'b ve Sâlebî'nin Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili rivayetlerinin uydurma olduğunu söyleyen Zerkeşî

müfessirlerin çoğunun Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili teşvik, sevdirme gibi rivayetleri surenin evvelinde zikrederken Zemahşeri'nin surenin sonunda zikrettiğini söylemiştir. Zemahşeri'ye niçin böyle yaptığı sorulduğunda "Bu rivayetler surelerin sıfatı, sıfat ise mevsufunun öne çıkmasını sağlar." demiştir.⁸²⁷

⁸²⁴ Aydemir Abdullah, "*Fedâilü'l-Kur'ân*" md, DİA, İstanbul 1995, c XII, 533.

⁸²⁵ Aydemir, agm, 534.

⁸²⁶ Burhân, I, 283; Deliser, age, s 208.

⁸²⁷ Burhân, I, 284.

Nuh b. Ebî Meryem (173-789)'e Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili rivayetleri bildiren İbn Abbas-İkrime tarihli hadisleri nereden aldığı sorulunca, bu hadisleri kendisinin uydurduğunu söylemiştir. Bunu yapmasına da insanların Kur'ân'dan yüz çevirmelerini Ebû Hanife'nin fikhî ve Muhammed b. İshak'ın megâzisi ile meşgul olmalarını gerekçe göstermiştir. Zerkeşî bu hâdiseyi naklederek Fedâilü'l-Kur'ân konusunun zaaf yönlerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Zerkeşî, ayet ve sureler arasındaki üstünlüğün çoğunlukla mana ile ilgili olduğunu söylemiş örnek olarak da İhlas suresi muhteva olarak Tebbet suresinden daha faziletlidir demiştir.⁸²⁸

Zerkeşî, Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili bir kısım rivayetlerin uydurma olduğunu söyledikten sonra Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili sahih olan birkaç hadis zikretmiştir. Bunlardan birisi: “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir.”⁸²⁹ hadisidir. Zerkeşî Kur'ân'ın faziletleri konusunu incelerken her surenin faziletine dair hadisleri zikretmemiştir.⁸³⁰

B. Suyûtî'ye göre Fedâilü'l-Kur'ân

Fedâilü'l-Kur'ân konusunu kitabının yetmiş ikinci başlığında inceleyen Suyûtî, konuya başlamadan önce kitap yazan Ebûbekir ebî Şeybe, Nesâî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam ve İbn Dâris gibi alimlerin isimlerini zikretmiştir. Kur'ân'ın tamamı ve bazı surelerin faziletleri hakkında sahih hadislerin bulunduğunu fakat Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili çokça uydurma hadisin olduğunu söylemiştir. Suyûtî, Fedâilü'l-Kur'ân konusunu iki bölümde incelemiştir. Birinci bölümde Kur'ân'ın tamamı hakkında rivayet edilen hadisleri, ikinci bölümde ise sureler hakkında rivayet edilen hadisleri nakletmiş ve Kur'ân'ın ayet ve sureleri arasındaki üstünlüğün mana yönünden olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak da Tebbet ve İhlas surelerini göstermiştir. İhlas suresi muhteva olarak Tebbet suresinden daha üstün demiştir.⁸³¹

Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili mevzu hadislerin amacını “İbn Mehdevî, Meysere b. Abdîrrahîb'e şöyle dedi: Kim şu ayeti veya sureyi okursa şu kadar sevap kazanır, şeklindeki hadisleri nereden aldın? dedi. Meysere ise insanların Kur'ân'a

⁸²⁸ Burhân, I, 284.

⁸²⁹ Sahih-i Buhârî, VI, 236.

⁸³⁰ Burhân, I, 285; Deliser, age, s 209.

⁸³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 533-539; Kur'ân'ın tamamı hakkında ve surelerin üstünlüğü hakkında rivayet edilen sahih hadisler için bkz.

olan rağbetini artırmak için ben uydurdum dedi” hâdisesini naklederek açıklayan Suyûtî, Müfessir Vâhidi’nin ve Kur’ân’ın faziletleri hakkında mevzu hadisleri tefsirlerinde nakleden müfessirlerin de hata yaptıklarını söylemiştir.⁸³²

Suyûtî, bir sure veya ayet birbirinden üstündür. Çünkü Allah’ın bize vereceği sevabın miktarını bilmesek bile o surenin kıraatini, diğer surelerin kıraatinden kat kat üstün kılmış, sevabını diğerlerinden fazla vermiş olabilir açıklamasını yaptıktan sonra bir gün diğer bir günden, bir ay diğer bir aydan daha hayırlıdır. Yani bir günde yapılan ibadet, başka bir günde yapılan ibadetten daha sevaptır. Hac farızası haremde yapılır. Orada kılınan namazın sevabı başka bir yerde kılınan namazdan daha üstündür şeklinde örneklendirmiştir.⁸³³

C. Zerkeşî ve Suyûtî’nin Fedâilü’l-Kur’ân Konusunda Mukayesesi

Kur’ân’ın faziletleri konusunu ele alırken her zaman olduğu gibi konu ile ilgili kitap yazan alimlerin isimlerini zikreden Zerkeşî ve Suyûtî, Kur’ân’ın faziletleri ile ilgili hadislerin genel olarak doğru olduğunu fakat birçok uydurma hadisin de bulunduğunu zikrederek Fedâilü’l-Kur’ân konusunun zaaf yönlerine dikkat çekmişlerdir.

Her ikisi de Kur’ân’ın faziletleri ile ilgili uydurma hadisleri tefsirlerinde nakleden müfessirlerin hata ettiklerini söyledikten sonra mevzu hadislerin amacının Kur’ân’dan uzaklaşıp Ebû Hanife’nin fihına ve Muhammed b. İshak’ın megâzisine yönelen insanları tekrar Kur’ân ile meşgul olmaya yönlendirmek olduğunu beyan etmişlerdir.

Müellifler Kur’ân’ın ayet ve surelerinin birbirine olan üstünlüğünün mana yönünden olduğunu belirtmişler, Tebbet ve İhlas surelerini de örnek göstermişlerdir. İhlas suresinin ihtiva ettiği Allah’ın birliği ve sıfatları, Tebbet ve benzeri surelerde mevcut değildir. Bu durumda üstünlüğün mana zenginliğinde olduğunu söylemişlerdir.

Zerkeşî, Kur’ân’ın faziletleri ile ilgili bir kısım rivayetlerin uydurma olduğunu söyledikten sonra Kur’ân’ın faziletleri ile ilgili birkaç sahih hadis

⁸³² Itkân, s 539.

⁸³³ Itkân, s 540.

zikrettikten sonra Kur'ân'ın faziletleri konusunu bitirmiştir. Her surenin faziletine dair hadisleri zikretmemiştir.

Suyûtî ise Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili bir kısım rivayetlerin uydurma olduğunu söyledikten sonra Kur'ân'ın faziletleri konusunu iki bölümde incelemiştir. Birinci bölümde Kur'ân'ın tamamının fazileti hakkında, ikinci bölümde ise her surenin fazileti hakkında rivayet edilen hadislerden bazılarını nakletmiştir.

Sonuç olarak müellifler, Kur'ân'ın faziletleri konusunda aynı görüştedirler. Her ikisi de aynı örnekleri kullanmıştır. Suyûtî, Kur'ân'ın faziletleri konusunu iki fasılda incelerken Zerkeşî ise sadece Kur'ân'ın fazileti hakkında rivayet edilen birkaç hadis zikretmiştir. Zerkeşî ve Suyûtî'nin bu konuda farklı bir düşünceleri olmazken sadece Suyûtî konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.

XV. HAVÂSSÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân ilimleri, Kur'ân'a dayanan ve araştırmacının Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamasını kolaylaştıran ilimlerin tamamına ıtlak edilmektedir. Kur'ân ilimlerinden birisi olan Havâssü'l-Kur'ân da Havâs ilminin bir şubesidir. Kur'ân'ın, kendisini bir bereket ve şifa kaynağı olarak takdim etmesi, bu minvalde Hz. Peygamberden nakledilen hadisler, birçok seçkin müfessir ve tasavvuf büyüklerinin Kur'ân'ın manevi tesirine dair yaşayıp aktarmış oldukları tecrübeler Havâssü'l-Kur'ân'ın özünü teşkil etmektedir. Havâs kelimesi bir şeyde bulunup başkasında bulunmayan hal, kuvvet, tesir, özellik gibi anlamlara gelir.⁸³⁴ Sözlükte, bir nesneyi diğerlerinden farklı kılan nitelik anlamına gelen havâs, hassa kelimesinin çoğuludur.⁸³⁵

Havâssü'l-Kur'ân terkibi, Kur'ân'dan bazı kelime, ayet ve surelerin belli bir tertibe göre okunması veya yazılması halinde niyet ve maksada uygun sonuçlar veren, tesir ve özelliklerinden bahseden bir disiplini ve bunun literatürünü ifade eder.⁸³⁶ Havassü'l-Kur'ân ile ilgili bu kısa bilgileri verdikten sonra müelliflerin değerlendirmelerine geçebiliriz.

⁸³⁴ Muhammed Eroğlu, "*Havâssü'l-Kur'ân*" md., DİA, İstanbul 1997, c. XVI, 522.

⁸³⁵ Dini Kavramlar Sözlüğü, "*Havas*" md, Ankara 2006, s 241.

⁸³⁶ Eroğlu, agm., 523.

A. Zerkeşî'ye göre Havâssü'l-Kur'ân

Havâssü'l-Kur'ân konusunu kitabının yirmi yedinci başlığında inceleyen Zerkeşî, konuya başlamadan önce her zaman olduğu gibi konu hakkında kitap yazan Temîmî ve Gazâlî'nin isimlerini zikretmiştir.⁸³⁷ Havâssü'l-Kur'ân ile ilgili rivayetlerin peygamberden gelen rivayetler değil, bazı müfessir ve tasavvufçuların sözleri olduğunu belirten Zerkeşî, Havâssü'l-Kur'ân ile ilgili İmam Şâfi'nin şu olayını nakletmiştir: İmam Şâfi, gözlerinden rahatsız olan bir adama “*Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismiyle*”, “*O'na andolsunki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bu gün gözün keskindir denir*”⁸³⁸, “*... De ki: O inananlar için bir hidayet ve şifadır.*”⁸³⁹ ayetlerini bir kağıt parçası üzerine yazdı ve adama verdi. Adam, ayetlerin yazılı olduğu kağıt parçasını üzerine taktı ve kısa sürede rahatsızlığından kurtuldu.⁸⁴⁰

Sa'lebî (427/1035) tefsirinde⁸⁴¹ “*Her haberin bir gerçekleşme zamanı vardır. İleride bileceksiniz*”⁸⁴² ayeti bir kağıt üzerine yazılıp ağrıyan dışın yan tarafına konulursa Allah'ın izniyle şifa bulur demiştir.⁸⁴³ İmam Kuşeyrî (465/1072), Rasûlullahı rüyasında görmüş, Rasûlullah ona üzüntülü olmasının sebebini sormuş. O da oğlunun hasta olduğunu ve hastalığının arttığını söylemiştir. Rasûlullah da ona şifa ayetlerini⁸⁴⁴ okumasını söylemiştir. Kuşeyrî şifa ayetlerini çocuğuna üç defa okumuş ve çocuk da şifa bulmuştur,⁸⁴⁵ hâdiselerini nakledip Kur'ân'ın kendine has bir esrarı, gizemi olduğu görüşünde olan Zerkeşî, Kur'ân'ın havâssından faydalânmak için ihlaslı bir kalp, temiz bir niyet, Allah'ın kitabını tefekkür etmek, kalbinde yaşatmak, onunla amel etmek ve Kur'ân'ı gece gündüz birlikte eğlenilen bir arkadaş gibi kabul etmek şeklinde düşüncesini belirtmiştir.⁸⁴⁶

⁸³⁷ Burhân, I, 284.

⁸³⁸ Kaf, 50/22.

⁸³⁹ Fussilet, 41/44.

⁸⁴⁰ Burhân, I, 285.

⁸⁴¹ Sa'lebî'nin tefsiri: el-Cevarihu'l-Hısan fî Tefsiri'l-Kur'ân.

⁸⁴² En'am, 6/67.

⁸⁴³ Burhân, I, 285.

⁸⁴⁴ Şifa Ayetleri: Tevbe, 9/14, Yunus, 10/57, Nahl, 16/69, İsrâ, 17/82, Şuarâ, 26/80, Fussilet, 41/44.

⁸⁴⁵ Burhân, I, 286; Kuşeyrî'nin tefsiri: Letâifü'l- İşârât.

⁸⁴⁶ Burhân, I, 287.

B. Suyûtî'ye göre Havâssü'l- Kur'ân

Havâssü'l-Kur'ân konusunu kitabının yetmiş beşinci başlığında inceleyen Suyûtî, Havâssü'l-Kur'ân konusuna başlamadan önce konu hakkında kitap yazar Temîmi, Gazâli ve müteahhirun ulemasından Yâfi'nin isimlerini zikretmiştir.⁸⁴⁷ Havâssü'l-Kur'ân konusunda söylenenlerin çoğunun salih kimselerin tecrübelerine dayandığı görüşünde olan Suyûtî, konuyla ilgili hadislerden bahsedip sonra da selefi salihinin sözlerini nakletmiştir.⁸⁴⁸ Bunlardan bir tanesi şöyledir: Taberani "Mu'cemu'l-Evsat"ında Saib b. Zeyd'in şöyle dediğini rivayet eder: "Rasûlullah, Fatiha suresini okuyarak beni vücudumdaki kötü kokudan kurtardı."⁸⁴⁹

Suyûtî, Havâssü'l-Kur'ân konusunda uydurma hadis derecesine varmayan sahabe ve tabiundan merfu'an rivayet edilen sözleri tespit edip nakletmiştir. Bu nakillerin içinde sağlam rivayetlere dayanmayan pek çok söz olduğunu söyleyen Suyûtî, Bu rivayetlerin sahih olup olmadığını ancak Allah bilir demiştir.⁸⁵⁰

Kur'ân'ın gizemli bir yönünün olduğunu söyleyen Suyûtî, Kur'ân'ın havâssından faydalânabilmek için ihlaslı bir kalp, temiz bir niyet, Allah'ın kitabını tefekkür etmek, Allah'ın kitabıyla amel etmek gerektiğini söylemiştir. İçinde Allah'ın isimleri bulunan ayetlerle tedavide bulunmak, ruhani tedavidir şeklinde görüşünü beyan eden Suyûtî, şayet dualâr salih kimselerin ağzından okunursa Allah'ın izniyle şifa hasıl olur. Toplumda bu gibi salih kimseler azalınca insanlar bedeni tedaviye önem vermeye başlamışlar şeklinde görüşünü belirtmiştir.⁸⁵¹

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Havâssü'l-Kur'ân Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî, Havâssü'l-Kur'ân konusunu ele alırken konu ile ilgili kitap yazar alimlerin isimlerini zikretmişlerdir. Havâssü'l-Kur'ân ile ilgili rivayetlerin çoğunun salih kimselerin ve tasavvuf büyüklerinin sözleri olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple Zerkeşî, Havâssü'l-Kur'ân konusunu anlatırken Peygamber'den Kur'ân'ın havâssı ile ilgili gelen hiçbir habere yer vermezken sadece müfessir, tasavvuf büyükleri ve salih kimselerin sözlerini nakletmiştir. Suyûtî ise konuyu

⁸⁴⁷ Itkân, s 551.

⁸⁴⁸ Itkân, s 551.

⁸⁴⁹ Konuyla ilgili diğer hadisler için bkz. Itkân, s 551- 554.

⁸⁵⁰ Itkân, s 554.

⁸⁵¹ Konuyla ilgili salih kimselerin sözleri için bkz. Itkân, s 554- 555.

anlatırken uydurma hadis derecesine varmayan hadis nakillerinde bulunduğunu fakat bunların sahih olup olmadığını ancak Allah'ın bileceğini söylemiştir. Suyûtî bu hadis nakillerinden sonra da salih kimselerin ve tasavvuf büyüklerinin Kur'ân'ın havâssı ile ilgili sözlerini nakletmiştir.

Her ikisi de Kur'ân'ın kendine has bir havâssı, bir gizemi olduğunu belirterek Kur'ân'ın havâssından istifade edebilmek için kişinin ihlaslı bir kalbe, temiz bir niyete sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Zerkeşî ve Suyûtî Havâssu'l-Kur'ân konusunda aynı fikirleri paylaşmışlardır. Konuyu ele alırken aynı alimlerden iktibas yapmışlardır. Fakat Zerkeşî, Suyûtîden farklı olarak Havâss konusunda Peygamber'den gelen rivayetlere, sahih olmadığı gerekçesiyle yer vermezken, rivayetlerin sonunda da bu rivayetlerin içinde sağlam rivayete dayanmayan pek çok söz var demiştir. Her ikisi de Havâssu'l-Kur'ân'ı Kur'ân'ın anlaşılmasından çok manevi boyutuyla incelemişlerdir.

XVI. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN

Dilde az kullanılan veya bölgesel kullanımdan dolayı anlamı o dili konuşan herkese açık olmayan kelimeler garîb olarak adlandırılmıştır. Nasılki önceki Peygamberler kendi toplumlarının dili aracılığıyla ilahi vahye muhatap olduysa Kur'ân'da aynı şekilde Peygamberin içinden geldiği kavmin dili olan arapça ile indirilmiştir. Hz Peygamber de Kureyşli olduğu için Kur'ân'da Kureyş lehçesi ağırlık kazanmış ancak diğer fasih lehçelere ait kelimelere de yer verilmiştir. Bunlar ise çoğunlukla Kureyş lehçesi dışından veya arapça asıllı olmayan kelimelerdir. Bunlara ise garîb kelimeler denir.⁸⁵²

Garîb, sözlükte vatanından uzakta yaşayanlar, benzeri olmayan, anlaşılması zor, kapalı ve muğlak anlamlarına gelmektedir.⁸⁵³ İstilahi olarak garîb lafız ise “Az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen kelimeler” demektir.⁸⁵⁴ Garîb ile ilgili bu kısa bilgileri verdikten sonra müelliflerin konu hakkındaki değerlendirmelerine geçebiliriz.

⁸⁵² Paçacı, age, s 86.

⁸⁵³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük, “Garib”* md, Dağarcık yayınevi, İstanbul 1995, s 621.

⁸⁵⁴ Demirci, age, s 214.

A. Zerkeşî'ye göre Garîbü'l-Kur'ân

Garîbü'l-Kur'ân konusunu kitabının on sekizinci başlığında inceleyen Zerkeşî, konuya Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili kitap yazan alimlerin isimlerinden bahsederek başlamıştır.⁸⁵⁵ Garîbü'l-Kuran-ı manası anlaşılır olmayan lafızlar şeklinde tanımlayan Zerkeşî, Kur'ân'ın garîbini bilmeyi de kelimelerin anlamındaki kapalılığı gidermek olarak tanımlamıştır.⁸⁵⁶ Garîbü'l-Kur'ân konusunda görüş bildirmek isteyenlerin, arap dilini, isim, fiil ve harf olarak çok iyi bilmesi gerektiği görüşünde olan Zerkeşî, Kur'ân'ın garîblerini bilmenin bir müfessir için zorunlu olduğunu ve müfessirin Kur'ân'ın gariblerini bilmeden Allah'ın kitabını tefsir etmesinin helal olmayacağını söylemiştir.⁸⁵⁷

Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili birçok rivayet nakleden Zerkeşî, Kur'ân'daki garîb kelimeleri anlamak için fasih arap diline veya arap şiirine başvurulmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Zerkeşî bu görüşünü delillendirmek için de İbn Abbas'ın, "Dildeki yabancı kelimeleri aradığınız zaman şiire başvurun çünkü şiir arabın divanıdır"⁸⁵⁸, İbn Abbas'ın, "Ben "Fâtıru's-semâvâti ve'l-arda..." ayetindeki "Fâtır" kelimesinin ne anlama geldiğini anlamamıştım. Fakat bir kuyunun başında iki arap tartışırken bu kelimenin manasını öğrendim. Biri diğerine o kuyuyu ben kazdım dedi, yani kuyuyu kazmaya ilk başlayan benim dedi, ben de ayetteki kelimenin manasını anladım" sözlerini nakletmiştir.⁸⁵⁹

Kur'ân'da arapça dışında başka bir dil kullanılmamıştır. Çünkü Kur'ân arapça olarak indirilmiştir. Onu arapça dışında bir dil ile okumanın da caiz olmayacağı görüşünde olan Zerkeşî, "*Biz onu anlayasanız diye arapça olarak indirdik*"⁸⁶⁰, "*Eğer biz onu başka bir dilde Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka onun ayetleri genişçe açıklanmalı değil miydi?*"⁸⁶¹ ayetlerini delil olarak getirmiştir. Zerkeşî, bu delile dayanarak "Kur'ân'da arapça olmayan bir kelime yoktur. Ancak "el-kıstas" (Rumca), "es-sicill" (Farsça), "el-mişkât" (Habeş) vb. kelimelerin bulunmasını ise araplar, ticari, sosyal ve ekonomik ilişkiler sebebiyle diğer dillerden bazı kelimeler almış

⁸⁵⁵ Burhân, I, 204.

⁸⁵⁶ Burhân, I, 205.

⁸⁵⁷ Burhân, I, 206; Deliser, age, s 136.

⁸⁵⁸ Burhân, I, 206.

⁸⁵⁹ Burhân, I, 206; Deliser, age, s 136.

⁸⁶⁰ Yusuf, 12/2.

⁸⁶¹ Fussilet, 41/44.

fakat bu kelimeler halk arasında kullanılarak zamanla arapçalâştırılmış ve fasih arapçadan ayırt edilemez olmuştur. Çünkü Allah, Kur'ân'ı Peygamberin devam eden mûcizesi ve Peygamberliğinin kat'î delili kılmıştır. Kur'ân, ayetleriyle fesahatçılara, belagatçılara ve şairlere meydan okumaktayken Kur'ân'da arapça dışı bir dilin bulunmasının bir anlamı olmayacaktır” şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁸⁶²

Zerkeşî, Kur'ân'da Hicaz arapçası dışında diğer lehçelerin de yer aldığı hakkında alimlerin görüşlerini nakletmiştir. Bu görüşler şöyledir: Ebû Esved ed-Düeli (69/688)'ye göre Kur'ân iki Kâ'b'ın diliyle inmiştir. Birisi Kâ'b İbn Lüey, Kureyşin atası diğeri Kâ'b ibn Amr Huzâanın atasıdır. Ebû Ubeyde bunun nasıl olduğunu sorunca İbn Abbas: Bu iki kabile birbirine komşu olduğu için dillerinin aynı olduğunu söylemiştir. Ebû Meysere; Kur'ân bütün arap dillerinde nâzil oldu. Gâlip olan dil ise Kureyş dilidir demiştir. İmam Şâfi ise Kur'ân nebinin dilinden başka bir dil içermez, nebi de Kureyşlidir demiştir.⁸⁶³ Ebû Ömer ibn Abdi'l-Berr'de Kur'ân, Kureyş lügatı ile indi. Benim nazarımda Kureyş lügatı Kur'ân'ın geneline hâkimdir demiştir. Kureyş lehçesinde idgamın çözümlenerek okunması ve istisna-i münkatının nasb olarak okunması Kur'ân'ın Kureyş lügatine göre indiğinin delilidir.⁸⁶⁴ Zerkeşî, “Sefih” Kinâne lehçesinde câhil, “Sâika” Umman lehçesinde ölüm, “Riczen” Tayy lehçesinde azab, “Bağy” Temim lehçesinde haset manalârına geldiğini vb. lehçeleri örnek olarak naklettikten sonra bu konuda tam bir görüş bildirmemiş fakat rivayetlerdeki genel kanaat, Kur'ân'ın bütün arap kabilelerinin dillerinde nâzil olduğu ve hakim dil unsurunun Kureyş dili olduğu yönündedir.⁸⁶⁵

C. Suyûti'ye göre Garibü'l- Kur'ân

Garibü'l-Kur'ân konusunu otuz altıncı başlıkta inceleyen Suyûti, konuya Garibü'l- Kur'ân konusunda kitap yazan alimlerin isimlerini vererek başlamıştır.⁸⁶⁶ Suyûti, Garibü'l- Kur'ân konusu tefsirde büyük önem taşır diyerek Beyhaki'nin Ebû

⁸⁶² Burhân, I, 201; Deliser, age, s 139.

⁸⁶³ Burhân, I, 200.

⁸⁶⁴ Burhân, I, 200.

⁸⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Burhân, I, 201; Deliser, age, s 140.

⁸⁶⁶ Itkân, s 172.

Hureyre'den rivayet ettiği “Kur’ân-ı iyice anlayınız, garîblerini öğrenmeye çalışınız” hadisini naklederek konunun önemine dikkat çekmiştir.⁸⁶⁷

Garibü'l-Kur’ân’dan, Kur’ân’daki anlamı kapalı olan kelimelerin anlaşılmasını anlayan Suyûtî, bu konuyla uğraşanların lügat ilmini her yönüyle çok iyi bilmeleri, ilgili kitaplara başvurarak söyleyeceklerinden emin olmaları gerektiğini söylemiştir. Suyûtî garîb kelimelerin anlaşılmasında arap şiiirine ve fasih arap insanının diline de müracat edilmesini savunmuştur. Sahabenin tutumunu örnek veren Suyûtî, sahabe gerçek arap ve fasihtir. Kur’ân kendi dilleri ile nâzil olduğu halde manasını bilmedikleri kelime hakkında araştırmadan, emin olmadan bir şey söylememişlerdir açıklamasında bulunduktan sonra Hz Ebûbekir’e “Ebben”⁸⁶⁸ kelimesinin manası sorulduğunda, “Bilmediğim bir kelime hakkında konuşursam hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni barındırır” hâdisesini sahabenin titiz tavrına örnek olarak nakletmiştir.⁸⁶⁹ Bu bilgilerden sonra İbn Ebi Hâtim tarikine göre otuz sekiz suredeki garîb kelimeleri ayrıntılı bir biçimde nakletmiştir.⁸⁷⁰

Suyûtî, Kur’ân’da hicaz lügatı dışındaki Kinane, Huzeyl, Himyer ve Cürhüm gibi kabilelerin dillerinde nâzil olan kelimeleri (“ve lâ Terkenû”⁸⁷¹ Kinâne dilinde, “Midrâran”⁸⁷² Huzeyl dilinde, “Mercüvven”⁸⁷³ Himyer dilinde, “Fe bâû”⁸⁷⁴ Cürhüm dilinde) ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.⁸⁷⁵ Daha sonra alimlerden İbn Abdi'l-Ber’in: “Şayet Kur’ân Kureyş diliyle nâzil oldu diyen olursa benim nazarımda Kur’ân’ın çoğu Kureyş diliyle nâzil oldu demektir”⁸⁷⁶ görüşü ile Şeyh Cemaleddin Malik’in: “Allah, azı hariç Kur’ân’ı Hicaz diliyle indirmiştir. Çünkü Kur’ân’da bazı kelimeler idgamlı bazı kelimeler idgamı çözmekle okunur. İdgamlı okuyuş Temim dilindedir. Mesela idgamlı “Ve men yertedde minküm”⁸⁷⁷ ayetindeki okuyuştur. İdgamı çözerek okumak ise “Vel Yümlil”⁸⁷⁸ ayetindeki okuyuştur. İdgamı çözerek okuyuş Kur’ân’da çoktur. Yine istisna-i münkatı’nın da mansup okunması Hicaz dilindedir” görüşlerini

⁸⁶⁷ Itkân, s 172.

⁸⁶⁸ Abese, 80/31.

⁸⁶⁹ Itkân, s 173.

⁸⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân 173-183; İmamoğlu, age, s 160.

⁸⁷¹ Hûd, 11/113.

⁸⁷² Enam, 6/6.

⁸⁷³ Hûd, 11/62.

⁸⁷⁴ Bakara, 2/90.

⁸⁷⁵ İsimler için bkz., Itkân, s 204.

⁸⁷⁶ Itkân, s 204.

⁸⁷⁷ Mâide, 5/54.

⁸⁷⁸ Bakara, 2/282.

nakletmiştir. Suyûtî, bu konuda tam bir görüş bildirmemiş fakat rivayetlerden anlaşılıyor ki Kur'ân bütün Arap kabilelerinin lehçesinde nâzil oldu hakim olan lehçe Kureyş lügatıdır.⁸⁷⁹

Suyûtî, Kur'ân'da arap lügatı dışında kullanılan kelimeler hakkında alimlerin görüşünü zikrettikten sonra bu görüşlerden Ebû Ubeyd b Sellam'ın görüşünü tercih eder. Buna göre ise Kur'ân'daki bu kelimelerin aslı başka dillerden gelmiş olmasına rağmen çeşitli ticari ve sosyal ilişkiler sonucu araplar, hayatlarına girmiş bu kelimeleri kullanmış, kendi kelime kalıplarına çevirerek arapçalaştırmışlar ve böylece arapça bir kelime haline getirmişlerdir. Bu kelimeler arap diline yerleştiğinden Kur'ân'da aynı kelimeleri kullanmıştır. Suyûtî “er-rakım” Rumca, “hamîmin âniyeh” Berberi, “sündüs” Farsça vb. kelimeleri ayrıntılı bir şekilde kitabında zikretmiştir.⁸⁸⁰

C. Zerkeşî ve Suyûtî'nin Garîbü'l- Kur'ân Konusunda Mukayesesi

Garîbü'l-Kur'ân konusunda kitap yazan alimlerin isimlerini vererek konuyu anlatmaya başlayan Zerkeşî ve Suyûtî, konu hakkında bilgi sahibi olmayanların Allah'ın kitabını tefsir etmelerinin helal olmayacağını söylemişlerdir. Müellifler, Garîbü'l-Kur'ân denilince anlamı kapalı olan, manası anlaşılır olmayan lafızların iyice öğrenilmesi ve kapalılığın giderilmesini anlamışlar ve bu kapalılığı gidermek için de Arap şiirine veya fasih arap diline başvurulması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca her ikisi de konu hakkında görüş bildirmek, söz sahibi olmak isteyenlerin Arap dilini, lügat ilmini, isim, fiil ve harf olarak her yönüyle bilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Zerkeşî ve Suyûtî, Kur'ânda Hicaz lügatı dışında kelime bulunup bulunmadığı hakkındaki rivayetleri vermişlerdir. Anlaşılan o ki, ikisi de Kur'ânda arap kabilelerinin lehçelerinden kelimeler bulunmakla beraber hâkim dil unsurunun Kureyş lehçesi olduğu görüşünü paylaşmışlardır.

Zerkeşî, Kur'ânda arapça dışında başka bir dil kullanılmamıştır, Kur'ân arapça olarak indirildi demiş ve “*Biz onu anlayasınız diye arapça Kur'ân olarak*

⁸⁷⁹ Itkân, s 205.

⁸⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Itkân, s 206- 214.

*indirdik*⁸⁸¹ ayetini de delil olarak göstermiştir. Fakat arapların ticari vs sebeplerle hayatlarına giren kelimeleri arapçalâştırmışlar Kur’ân’da bu kelimeleri kullanmıştır açıklamasında bulunurken Suyûtî de Kur’ânda arapça dışında başka diller kullanılmıştır fakat bu kelimeler arapların hayatına giren arapçalâşmış kelimeler olduğunu söyleyerek bu kelimeleri ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Müellifler Garibü’l-Kur’ân konusunda genel olarak aynı görüştedirler fakat Suyûtî, konuyu Zerkeşî’ye göre daha ayrıntılı incelemiştir. Mesela Suyûtî Ebi Talha ve İbn Ebi Hatim tarikine göre surelerdeki garîb kelimeleri tek tek kitabında zikretmiştir.

XVII. AHRUFU’S-SEB’A (YEDİ HARF MESELESİ)

Kur’ân ilimleri arasında Ahruf’s-seb’a (Yedi harf) konusu önemli bir yer tutar. Yedi harf meselesi Kur’ân’ın nüzûlünden bu yana Kur’ân ve Tefsir araştırmacılarının gündemini meşgul etmiş önemli bir konudur. Ancak “Yedi harf” in ne olduğu konusunda görüş birliği sağlanamamıştır.⁸⁸² Kimilerine göre yedi harften maksadın Kur’ân’ın okunmasında ve anlaşılmasında “Yakın anlamda olan muhtelif lafızları” birbirinin yerine kullanarak sağlanan bir kolaylıkla kimilerine göre ise onun “Yedi çeşit okunuşu”, “Emir, Nehiy, Vâd, Vaîd, Kıyas, Mücadele, Emsal” veya “Zecr (yasaklama), Emir, Helal, Haram, Muhkem, Müteşâbih” gibi manalârı, yedi lehçe ve yedi lûgat oluşu, lafzı değişik, fakat aynı anlama gelen kelimeler olduğu ifade edilmiştir.⁸⁸³

Yedi harf anlamına gelen Ahrufu’s-Seb’a deyiminin ilk kısmındaki “ahruf” harf kelimesinin çoğuludur. Harf kelimesi lugatta, bir şeyin ucu, kenarı, sivri ve keskin kısmı, kılıcın keskin kısmı, geminin ucu ve dağın zirvesi, bir tarafa meyletmek sapmak, taraf uç, yan, kelime, heca harflerinin herbiri, uslub, vecih ve kıraat anlamlarına gelmektedir.⁸⁸⁴ Bu tamlamanın ikinci kısmı olan “Seb’a” lafzının zahirde “yedi” sayısını ifade ettiği açıktır ancak keyfiyeti hakkında bir birliktelik

⁸⁸¹ Yusuf, 12/2.

⁸⁸² Osman Kaya, “*Kur’ân’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu’s-Seb’a*”, CÜİFD, Aralık 2004, Sivas, c VIII/2, 219.

⁸⁸³ Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, “*Yedi Harf*” mad, Diyanet Yayınları, Ankara 2006, s 697; Demirci, age, s 130.

⁸⁸⁴ İbn Manzur, age, IX, 41.

söz konusu değildir. Bu kısa bilgilerden sonra Zerkeşî ve Suyûtî'nin Yedi Harf hakkındaki değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye göre Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)

Zerkeşî, Yedi harf meselesine kaynak olan hadislerden iki temel rivayeti esas alarak konuya başlamıştır. Çünkü ilgili hadislere bakıldığında konu, iki rivayet etrafında şekillenmektedir.⁸⁸⁵ Bu iki rivayetten biri İbn Abbas'a ait olandır. İbn Abbas Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Cebrail bana gelerek Kur’ân’ı bir harf üzere okuttu. Artırması için müracaatta bulundum. Tekrar tekrar aynı müracaatımı yapıyordum, o da her seferinde artırıyor. Nihayet yedi harfe kadar çıktı.”⁸⁸⁶ Rivayetlerden diğeri ise Ömer b Hattab’ın rivayetidir. “Hz Ömer, namazda Furkan suresini farklı bir şekilde okuyan Hişam b Hakîm’e bu kıraatı kimden aldığını sordu. Hişam da bu kıraatı Rasûlullah’tan öğrendiğini söyleyince Hz Ömer, Hişam’ı Hz Peygambere götürdü ve dedi ki: Ya Rasûlullah! bu adam Furkan suresini senin bana öğrettiğinden farklı okudu. Hz Peygamber Furkan suresini Hz Ömer ve Hişam’a okuttu ve ikisinin de doğru olduğunu söyleyip Kur’ân’ın yedi harf üzere nâzil olduğunu söylemiştir”⁸⁸⁷

İbn Arabî'nin, İnsanların yedi harf meselesinde ihtilafa düşmeleri hakkındaki “Yedi harfîn ne manaya geldiği ile ilgili bir nas ya da bir haber gelmemiştir. Bu sebeple de insanlar yedi harfî anlamada ihtilaf etmişlerdir”⁸⁸⁸ görüşünü nakleden Zerkeşî, alimlerin çoğunluğu yedi harfîn bir kolaylık olduğunu benimserken bu meselenin Peygamber dönemine ait bir mesele mi yoksa günümüzde de kullanılacak bir genişlik mi? olduğunda ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Zerkeşî, Yedi harfîn önceden konulmuş bir ruhsat olduğunu ve sonradan kaldırıldığını belirterek Taberî (310/922), Tahavî (239/853), Kadı Ebûbekir (403/1012), İbn Abdilber (463/1071), İbn Arabî (543/1148) gibi alimlerin de yedi harfîn Hz Peygamber döneminde kullanılan bir kolaylık olduğunu ve sonradan kaldırıldığı görüşünde olduklarını nakletmiştir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ Burhân, I, 150.

⁸⁸⁶ Buhârî, 66, Fedailü'l-Kur’ân, 5, VI, 100.

⁸⁸⁷ Burhân, I, 150; Deliser, age, s 142.

⁸⁸⁸ Burhân, I, 151.

⁸⁸⁹ Burhân, I, 151-152; Deliser, age, s 142.

Zerkeşî, yedi harfle ilgili alimlerin görüşlerinden on dört tanesini incelemiştir. Bu görüşlerden bazıları şöyledir:

Birinci görüş: Zerkeşî'nin de zayıf gördüğü “Yedi Harf” ’ten maksadın “yedi Kıraat” tır, şeklindeki görüştür. Taberî de “Kurra'nın kıraat farklılıkları ancak Kur'ân'ın indiği ve Osman'ın mushafı yazdırdığı tek harf üzerinde sonradan ortaya çıkmıştır” derken, Yedi Harf'ten maksadın yedi kıraat olmadığı görüşüne katılır.⁸⁹⁰

İkinci görüş: “Yedi Harf” ten maksat yedi şeydir. Bunlar emir-nehî, va'd-vaîd, kasas, helal-haram, muhkem-müteşâbih, mesel ve başka şeyler.⁸⁹¹

Üçüncü görüş: “Yedi Harf” ten maksat yedi arap kabilesinin lehçesidir. Kur'ân, Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezd, Rebia, Hevazin ve Sa'd b Bekir kabilelerinin lehçeleriyle nâzil olmuştur. Böylece farklı lehçelerle aynı anlam ifade edilmiştir. Ebû Ubeyd Kasım b Sellam, Ahmet b Yahya Sa'leb bu görüşe katılırken İbn Kuteybe bu görüşe karşı çıkmış ve Kur'ân ancak kureyş lehçesiyle inmiştir “*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın...*”⁸⁹² ayetini delil olarak getirdikten sonra “Biz Kur'ân da yedi vecih üzere okunan bir harf bilmiyoruz” demiştir.⁸⁹³ İbn Abdilber de “Yedi Harf” ten maksadın yedi lehçe olduğunu kabul etmeyip “Yedi harften maksat yedi lehçe olsaydı Hz Ömer ve Hişam b Hakim Kureyşli idiler ve birbirlerini inkar etmezlerdi” demiştir.⁸⁹⁴

Dördüncü görüş: “Yedi Harf” ten maksat farklı lafızların aynı manaya gelmesidir. “Ekbele, helümme”, teal, accil, esri, venzur, ehbir, emhil” kelimelerini örnek olarak vermişlerdir. Alimlerden Süfyan Uyeyne, İbn Vehb, Taberi ve Tahavi'nin görüşleri aynıdır.⁸⁹⁵ Alimler, Hz Osman mushafı tek harf olarak Kureyş lehçesi üzerinedir. Namaz haricinde farklı lehçelerden faydalânlabilir. Fakat namazda farklı lehçelerden okuyuşa müsaade etmemişlerdir.⁸⁹⁶

Beşinci görüş: “Yedi Harf” ten maksat bazı Kur'ân ayetleriyle ilgilidir. “Üffin leküm”⁸⁹⁷ ayeti bunun misalidir. Bu ayet, nasb, cer, ref, iki üstün, iki esre, iki

⁸⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Burhân, I, 153.

⁸⁹¹ Burhân, I, 153.

⁸⁹² İbrahim, 14/4.

⁸⁹³ Burhân, I, 155.

⁸⁹⁴ Burhân, I, 155.

⁸⁹⁵ Burhân, I, 157.

⁸⁹⁶ Burhân, I, 157.

⁸⁹⁷ Enbiya, 21/67.

ötre, ve cezm ile okunuş şekilleri yedi tür okuyuşa uygundur. “Tüsakıd aleyki”⁸⁹⁸ ayeti ise diğer bir örnektir.⁸⁹⁹

Altıncı görüş: “Yedi Harf” meselesi Hz Peygamber’in sözlerine dayanır. Sahabiler mushaflarına bu rivayetleri almışlar ancak senetlerini düşürdükleri için bazı ihtilaflar vardır.⁹⁰⁰

Yedinci görüş: “Yedi Harf” meselesi Peygamber dönemine ait bir uygulamadır. Zaruretlere binaen özel bir durumdur. Çünkü farklı lehçelere sahip kabileler dillerini Kur’ân diliyle karıştırıyorlardı. İnsanlar zamanla bu duruma alışınca zaruretlar bitti ve tek harfle okuyuşa döndüler.⁹⁰¹

Sekizinci görüş: “Yedi Harf” ten maksat yedi şeyi kuşatan Kur’ân ilmidir. Bunlar; İsbat ve yaratma⁹⁰², tevhid⁹⁰³, tenzih⁹⁰⁴, Allah’ın zati sıfatları⁹⁰⁵, Allah’ın fiili özellikleridir.⁹⁰⁶

Dokuzuncu görüş: “Yedi Harf” ten maksat mutlak-mukayyet, amm-has, nas-müevvel, nâsih-mensûh, mücmel-müfesser’dir.⁹⁰⁷

Onuncu görüş: “Yedi Harf” ten maksat hazf-sıla, takdim-tehir, kalp-istihare, tekrar, kinaye, hakikat ve mecaz lafızlarıyla anlatılmak istenendir.⁹⁰⁸

Zerkeşî, bu görüşleri naklettikten sonra Yedi Harf’in insanlar için bir kolaylık olduğunu söylemiştir. Kur’ân’ın kolaylaştırıldığı, “Andolsun biz, Kur’ân’ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alân?”⁹⁰⁹ ayetiyle Kur’ân’da mevcuttur. Hz. Peygamber döneminde insanlar farklı lehçelerde olduğundan Kur’ân’ı okumakta güçlük çekiyorlardı bir müddet insanlara Yedi Harf’le genişlik sağlandı. İnsanlar zamanla Kur’ân’a alıştıktan sonra son arzla bu genişlik kalktı ve günümüzdeki halini aldı, demiştir.⁹¹⁰

⁸⁹⁸ Meryem, 19/25.

⁸⁹⁹ Burhân, I, 158.

⁹⁰⁰ Burhân, I, 159.

⁹⁰¹ Burhân, I, 159.

⁹⁰² Ali-İmran, 3/190.

⁹⁰³ İhlas, 112/1.

⁹⁰⁴ Nahl, 16/17.

⁹⁰⁵ Münâfikûn, 63/8.

⁹⁰⁶ Nisâ, 4/36; el-Burhân, I, 159.

⁹⁰⁷ Burhân, I, 160.

⁹⁰⁸ Burhân, I, 160.

⁹⁰⁹ İbrahim, 14/4.

⁹¹⁰ Burhân, I, 161; Deliser, age, s 143-146.

B. Suyûtî'ye göre Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)

Suyûtî, yedi harf ile ilgili sahabenin çoğunluğundan rivayet edilen “Kur’ân yedi harf üzere inmiştir” hadisini nakletmiştir. Bu hadisi rivayet eden Ubey b Ka’b, Enes, Huzeyfe b Yeman, Zeyd b Erkam, Semure b Cündep, Süleyman b Surad, İbn Abbas, İbn Mesud, Abdurrahman b Avf gibi sahabelerin isimlerini zikretmiştir. Ayrıca Suyûtî Ebû Ubeyd’in bu hadisin mütevatir olduğunu söylediğini nakletmiştir.⁹¹¹

Suyûtî, Ebû Ya’la’nın Hz Osman hakkındaki şu rivayetini nakleder: Hz Osman hutbede Allah için Rasûlullah’ın “Gerçekte Kur’ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bu harflerden herbiri şifalı ve yeterlidir” sözünü duyan var mı? deyince sayılamayacak kadar cemaat ayağa kalktı ve bu hadise şahitlik yaptılar. Bunun üzerine Hz Osman “Onlarla beraber ben de şahidim” dedi.⁹¹² Suyûtî, “Yedi Harf” ile ilgili alimlerin görüşlerinden on dört tanesini incelemiştir. Bu görüşlerden birkaç tanesi şöyledir:

Birinci görüş: “Yedi Harf” ten maksat manası idrak edilemeyen müşkildir.

İkinci görüş: “Yedi Harf” ten maksat gerçek yedi sayısı değil, kolaylık, ruhsat ve genişliktir. Yedi sayısı tek şeylerde çokluğu ifade için kullanılır.

Üçüncü görüş: “Yedi Harf” ten maksat yedi kıraattir. Kur’ân’da yedi vech üzere pek az kelime bulunduğunu ileri süren Suyûtî, bu maddeye itirazda bulunarak yedi harften murat, her kelimenin bir, iki, üç veya yediye varan okunuş şekli demiştir.⁹¹³

Dördüncü görüş: “Yedi Harf” ten maksat çeşitli kelimelerle aynı mana ifade eden yedi vecihtir. “Ekbele, Teal, Helümme, Accil, Esri” kelimeleri bu vecihlerdendir.⁹¹⁴

Suyûtî, Hz Osman’ın çoğalttığı Mushaf “Yedi Harf” in yalnız yazılışlarını kapsadığı, son arzda meydana gelen şekline aynen uyduğu ve bundan da bir harfin bile değişmediğini söylemiştir.⁹¹⁵

⁹¹¹ Itkân, s 72.

⁹¹² Itkân, s 72.

⁹¹³ Itkân, s 72.

⁹¹⁴ Itkân, s 73; Diğer görüşler Zerkeşi ile aynıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., s 73-78.

⁹¹⁵ Itkân, s 78.

Suyûtî, “Yedi Harf” üzere kıraat sadece bir cevaz, bir ruhsattır. Hz Ömer ile Hişam b. Hakim okudukları ayetlerin ne hükmünde ne de tefsirinde ihtilaf etmişlerdir. Onların ihtilafı sadece harflerin kıraatindedir. Sahabe, Müslümanların Kur’ân’ı okumada bir lehçe üzerinde birleşemediklerini görünce genel bir toplantı yaparak Kur’ân’ın bir lehçe üzerine toplanması kararı aldılar ve Kur’ân son arzdaki haliyle çoğaltıldı demiştir.⁹¹⁶ Suyûtî, ulemanın yedi harfin manası hakkında otuz beş görüş ileri sürdüğünü söylemiş ve bunları kitabında nakletmiştir.⁹¹⁷

C. Zerkeşî ve Suyûtî’nin Yedi Harf Meselesinde Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî, “Yedi Harf” meselesini kitaplarında incelerken konuya yedi harf ile ilgili tartışmalâra ve ihtilaflara sebep olan hadisleri ve alimlerin ilgili görüşlerini naklederek başlamışlardır.

Müellifler, Yedi Harf’ten maksadın ne olduğu ile ilgili on dört tane görüş nakletmişlerdir. Bu görüşler bir birinin aynısıdır. Zerkeşî ve Suyûtî naklettikleri bu görüşler içerisinde de bir tercihte bulunmuşlardır.

Zerkeşî, “Yedi Harf” insanlar için bir kolaylıktır. Hz Peygamber döneminde insanlar farklı lehçelere sahip olduklarından Kur’ân’ı okumakta güçlük çekiyorlardı. Bir müddet sonra insanlara yedi harfle kolaylık sağlandı. Yedi harfle kıraat o dönemdeki toplumun şartlarından kaynaklanan bir durumdur. İnsanlar Kur’ân okumaya alışınca Kur’ân, son arzdaki haliyle tek lehçe üzerine yazıldı ve çoğaltıldı.

Suyûtî ise “Yedi Harf” üzere kıraat sadece bir cevaz ve ruhsattır. Ömer b. Hattab ve Hişam b. Hakîm okudukları ayetlerin ne hükmünde ne de tefsirinde ihtilaf atmışlardır. Onların ihtilafı sadece harflerin kıraatindedir. Sahabe, Müslümanların Kur’ân’ı okumada bir lehçe üzerine birleşemediklerini görünce genel bir toplantı yaparak Kur’ân’ın bir lehçe üzerine toplanması ve son arzdaki haliyle çoğaltılması kararı aldılar demiştir.

Sonuç olarak Zerkeşî ve Suyûtî, “Yedi Harf” meselesinde aynı çizgidedirler. Farklı bir görüş ile birbirinden ayrılmazlar. İkisi de “Yedi Harf” ten maksadın Peygamber dönemine ait bir kolaylık, genişlik ve ruhsat olduğunu söyleyip

⁹¹⁶ Itkân, s 78.

⁹¹⁷ Görüşler için bkz., Itkân, s 76-77.

Müslümanlar Kur'ân okumaya alıştıktan sonra Kur'ân son arzdaki haliyle bir lehçe üzerine toplandı ve çoğaltıldı, demişlerdir.

XVIII. HİTÂBÜ'L-KUR'ÂN

Hitâbet, sözlükte güzel söz söylemek, hutbe okumak, vaaz ve nâsihat etmek manalârında kullanılmıştır. Terim olarak ise bir birey veya topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı manasında kullanılmaktadır.⁹¹⁸ Beşer arasında iletişim esnasında muhâtabı ikna etme ve sözü en güzel ve etkili bir şekilde ona ulaştırma gibi hususlar hitâbetin oluşum ve gelişimini bir anlamda zorunlu kılmıştır. Nitekim İslam kültürünün teşekkülünden önce Araplar da cahiliye döneminde başta övgü ve yergi olmak üzere bir takım gerekçelerden dolayı hitâbete büyük önem vermiş, bu yönüyle büyük hatiplere sahip olmuş ve bütün bunlara paralel olarak birçok hitâp şekli oluşturmuşlardır. İslâmî dönemle birlikte, Kur'ân da Arapların dillerinde var olan bu dilsel olguyu en üst düzeyde kullanmıştır.⁹¹⁹ Bu kısa bilgilerden sonra müelliflerin Kur'ân'daki hitap şekillerini değerlendirmelerine geçebiliriz.

A. Zerkeşî'ye göre Hitâbü'l-Kur'ân

Hitâbü'l-Kur'ân konusunu kitabının kırk ikinci başlığında inceleyen Zerkeşî, Kur'ân'da kırk çeşit hitaptan bahsetmiş fakat bunlardan otuz üç tanesini zikretmiştir.⁹²⁰ Bu hitap şekilleri şöyledir:

1- Hitab umûmadır ve kastedilen umûmîdir. “*Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez.*”⁹²¹ ayeti buna misaldir.

2- Hitabın ve muhatabın özel olması şeklindeki hitaplardır: “*...İmanınızdan sonra inkar ettiniz, öyle mi?...*”⁹²² ayeti buna misaldir.

⁹¹⁸ Mahmut Kaya, “*Hitâbet*”, DİA, İstanbul 1998, c 18, 156.

⁹¹⁹ Abdulluttalip Arpa, “*Kur'ân'da Bir Hitap Şekli: İki Kişilik Hitapla Tek Kişiye Hitap*”, SÜİFD, Konya 2010, 30/105.

⁹²⁰ Burhân, II, 131.

⁹²¹ Yunus, 10/44; Mücâdele, 58/7; Kehf, 18/49; Rûm, 30/40; Gafır, 40/67 ayetler için bkz., Burhân, II, 131.

⁹²² Âl-i İmran, 3/106; Tevbe, 9/35; Duhan, 44/49; Mâide, 5/67; Ahzab, 33/37 ayetler için bkz. Burhân, II, 132.

3- Hitabın özel, muhatabın genel olması şeklindeki hitaplardır: “*Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde...*”⁹²³ ayeti buna misaldir. Ayette hitap Hz. Peygamberedir ama bu ayetle peygamberle beraber bütün müslümanlara hitap edilmiştir.⁹²⁴

4- Hitabın genel, muhatabın özel olması şeklindeki hitaplardır: “*Onlara insanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde...*”⁹²⁵ ayeti buna misaldir. Ayette genel bir hitapla Abdullah b. Selam kastediliyor.⁹²⁶

5- Hitabın bir cinse ait olması şeklindeki hitaplardır: “*Yâ Eyyühe’n-nâs*”⁹²⁷ ile başlayan ayetler fert fert insanlara değil hitaba muhatab olan insanlardır. Bu hitab ekseriyetle Mekke ahalisi için kullanılmıştır.⁹²⁸

6- Hitabın bir gruba ait olması şeklindeki hitaplardır: “*Yâ Benî İsrâîle*”⁹²⁹ ile kastedilen Yakupoğullarıdır.⁹³⁰

7- Hitabın bir şahsa ait olması şeklindeki hitaplardır: “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin.*”⁹³¹ ayeti buna misaldir. Ancak Kur’ân’da “*Ya Muhammed*” şeklinde bir hitab vaki olmamıştır. Fakat “*Ya Eyyühe’n-Nebî*”, “*Yâ Eyyühe’r-Rasül*” şeklinde hitablar kullanılmıştır. Bu hitablar ise peygamberi övmek ve yüceltmek içindir.⁹³²

8- Övme hitapları. “*Yâ Eyyühe’l-lezîne âmenû*”⁹³³ hitabı övme içeren bir hitaptır. Bu hitap iman eden Medine halkını ve hicret edenleri Mekke halkından ayırmak içindir.⁹³⁴

9- Yermeye hitapları. “*Yâ Eyyühe’l-lezîne keferû*”⁹³⁵, “*Yâ Eyyühe’l-kâfirûn*”⁹³⁶ hitapları kafirleri yermek için kullanılmıştır.⁹³⁷

⁹²³ Talâk, 65/1.

⁹²⁴ Burhân, II, 132.

⁹²⁵ Bakara, 2/13; Hucurat, 49/4 ayetleri için bkz. Burhân, II, 133.

⁹²⁶ Burhân, II, 133.

⁹²⁷ Bakara 2/168.

⁹²⁸ Burhân, II, 136.

⁹²⁹ Bakara, 2/251.

⁹³⁰ Burhân, II, 137.

⁹³¹ Bakara, 2/35; Hûd, 11/48; Saffat, 37/105; Araf, 7/144; Âl-i İmran, 3/55 ayetlerine bkz. Burhân, II, 137.

⁹³² Burhân, II, 137.

⁹³³ Bakara, 2/104.

⁹³⁴ Burhân, II, 137.

⁹³⁵ Tahrîm, 66/7.

⁹³⁶ Kafîrun, 109/1.

⁹³⁷ Burhân, II, 138.

10- İkrâmda bulunma şeklindeki hitaplar: “*Ey Âdem! sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yeyin...*”⁹³⁸ ayeti bunun misalidir.⁹³⁹

11- Hakâret içeren hitaplar. “*Allah, öyleyse çık oradan çünkü sen kovuldun, şüphesiz hesap gününe kadar lanet senin üzerinedir dedi.*”⁹⁴⁰ ayeti bunun misalidir.⁹⁴¹

12- Muhâtabı alâya alân hitaplar. “*(Deyin ki) Tat bakalım, hani sen güçlüydün, şerefliydin.*”⁹⁴² ayeti bunun misalidir.⁹⁴³

13- Tek lafızla topluluğa olan hitaplar. “*Ey İnsan! şüphesiz sen Rabbine kavuşuncaya kadar didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığını alacaksın.*”⁹⁴⁴ ayeti bunun misalidir.⁹⁴⁵

14- Çoğul lafız ile tekile yapılan hitaplar. “*Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yeyiniz ve iyi ameller işleyiniz...*”⁹⁴⁶ ayetinden “*Ey Muhammed! Sen onları bir zamana kadar gaflet ve şaşkınlıkları ile baş başa bırak.*”⁹⁴⁷ ayetine kadar bunun misalidir. Buradaki “*Ey Peygamberler*” hitabı ayetlerin devamındaki “*Ey Muhammed*” hitabının gereği Hz. Peygamber olduğu söylenmiştir.⁹⁴⁸

15- Tesniye lafız ile tekil ve çoğula olan hitaplar. “*(Allah şöyle der): Atın cehenneme...*”⁹⁴⁹ ayeti bunun misalidir. Buradaki “*Atın*” kelimesindeki hitap Mâlik ve cehennem bekçileridir.⁹⁵⁰

16- Tekil lafızla tesniyeye yapılan hitaplar. “*Fîravun, sizin Rabbiniz kim? Ey Mûsa!*”⁹⁵¹ ayeti bunun misalidir. Ayette Hz. Mûsa ile Hz. Hârun’un kastedildiği bu sebeple de ikisine hitap edildiği söylenmiştir.⁹⁵²

17- Müfret hitaptan sonra çoğul hitabın gelmesi şeklindeki hitaplar: “*Mûsa’ya ve kardeşine kavminiz için Mısır’da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve*

⁹³⁸ Araf, 7/19; Hicr, 15/46.

⁹³⁹ Burhân, II, 138.

⁹⁴⁰ Hicr, 15/34-35; Mü’minûn, 23/108; İsrâ, 17/64 ayetlerine bkz. Burhân, II, 139.

⁹⁴¹ Burhân, II, 139.

⁹⁴² Duhan, 44/49; Tevbe, 9/34; Vâkıa, 56/56

⁹⁴³ Burhân, II, 139.

⁹⁴⁴ İnşikak, 84/6; İnfitar, 82/6 ayetlerine bkz. Burhân, II, 139.

⁹⁴⁵ Burhân, II, 139.

⁹⁴⁶ Mü’minûn, 23/51.

⁹⁴⁷ Mü’minûn, 23/54.

⁹⁴⁸ Burhân, II, 140.

⁹⁴⁹ Kaf, 50/24.

⁹⁵⁰ Burhân, II, 143.

⁹⁵¹ Taha, 20/49.

⁹⁵² Burhân, II, 144.

evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele diye vahyettik.”⁹⁵³ ayeti bunun misalidir.⁹⁵⁴

18- Hitabın özel, maksadın başkaları olması şeklindeki hitaplar: “Ey Peygamber! Allah’a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir. Hüküm ve hikmet sahibidir.”⁹⁵⁵, “Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁹⁵⁶ ayetleri bunun misalidir. Buradaki hitap Hz. Peygamber’e fakat maksat Hz. Peygamber’in şahsında tüm mü’minlerdir.⁹⁵⁷

19- Hitabın ibret ve ders alınması şeklinde olması. “Artık, Salih onlardan yüz çevirdi ve andolsun ben size rabbimizin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size nâsihatta bulundum. Fakat siz nâsihat edenleri sevmiyorsunuz.”⁹⁵⁸ ayeti bunun misalidir.⁹⁵⁹

20- Önce şahsa hitap edip sonra başkasına çevrilen hitaplar: “Eğer size bu konuda cevap vermedilerse bilin ki, o (Kur’ân) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?”⁹⁶⁰ ayeti bunun misalidir. Ayette hitap önce Hz. Peygamberedir. Sonra hitap “Artık müslüman oluyor musunuz?” ayeti ile başkasına çevrilmiştir.⁹⁶¹

21- İltifat⁹⁶² sanatıyla yapılan hitap. “Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde...”⁹⁶³ ayeti bunun misalidir.⁹⁶⁴

22- Akıl sahiplerine yapılan hitap gibi cansızlara da yapılan hitaplar: “Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yeryüzüne isteyerek ve ya istemeyerek gelin dedi. İkisi de isteyerek geldik dediler.”⁹⁶⁵ ayeti bunun misalidir.⁹⁶⁶

⁹⁵³ Yunus, 10/87.

⁹⁵⁴ Burhân, II, 145.

⁹⁵⁵ Ahzap, 33/1.

⁹⁵⁶ Ahzap, 33/2.

⁹⁵⁷ Burhân, II, 145.

⁹⁵⁸ Araf, 7/79.

⁹⁵⁹ Burhân, II, 147.

⁹⁶⁰ Hûd, 11/14.

⁹⁶¹ Burhân, II, 147.

⁹⁶² İltifat: Bir ifadede sözün yönünü birden bire değiştirerek üslup farklılığı meydana getirme anlamında edebi sanat. İltifat, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklik yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır. ; Bolelli, age, s 200.

⁹⁶³ Talâk, 65/1.

⁹⁶⁴ Burhân, II, 147.

⁹⁶⁵ Fussule, 41/11.

⁹⁶⁶ Burhân, II, 147.

23- Heyecan ve istek uyandırma hitapları. “...Eğer mü’minseniz yalnızca Allah’a tevekkül edin.”⁹⁶⁷ ayeti bunun misalidir. Ayette “Eğer mü’minseniz...” hitabıyla teşvik etme, istek uyandırma vardır.⁹⁶⁸

24- Öfkelenendirme amaçlı yapılan hitaplar. “Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi sizde sapaşınızda beraber olasınız. Bu sebeple Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin...”⁹⁶⁹ ayeti bunun misalidir. Bu ayet de muhatabı sinirlendirmeye yönelik hitaplardandır.⁹⁷⁰

25- Cesaretlendirme ve hırslandırma amaçlı yapılan hitaplar. “Hiç şüphe yok ki Allah kendi yolunda duranları, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.”⁹⁷¹ ayeti bunun misalidir. Bu ayetteki hitapla Allah yolunda savaşılanlar cesaretlendirilip teşvik edilmiştir.⁹⁷²

26- Nefret uyandırma ve uzaklaştırma amaçlı yapılan hitaplar. “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve ayıplarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı ?”⁹⁷³ ayeti bunun en güzel misalidir.⁹⁷⁴

27- Şefkat içeren hitaplar. “De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...”⁹⁷⁵ ayeti bunun en güzel misalidir.⁹⁷⁶

28- Sevgi içeren hitaplar. “Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”⁹⁷⁷ ayetindeki “Babacığım!” nidası bunun misalidir.⁹⁷⁸

29- Muhatabı aciz bırakan hitaplar. “...Haydin onun benzeri bir sure getirin...”⁹⁷⁹ ayeti bunun misalidir.⁹⁸⁰

⁹⁶⁷ Mâide, 5/23; Tevbe, 9/13; Bakara, 2/278 ayetlerine bkz., Burhân, II, 148.

⁹⁶⁸ Burhân, II, 148.

⁹⁶⁹ Nisâ, 4/89; Kehf, 18/50; Mümteneine, 60/9 ayetlerine bkz., Burhân, II, 148.

⁹⁷⁰ Burhân, II, 148.

⁹⁷¹ Saf, 61/4; Âl-i İmran, 3/125; Enfal, 8/60 ayetlerine bkz., Burhân, II, 148.

⁹⁷² Burhân, II, 148.

⁹⁷³ Hucurat, 49/12.

⁹⁷⁴ Burhân, II, 149.

⁹⁷⁵ Zümer, 39/53.

⁹⁷⁶ Burhân, II, 149.

⁹⁷⁷ Meryem, 19/42; Lokman, 31/16; Taha, 20/94 ayetlerine bkz., Burhân, II, 149.

⁹⁷⁸ Burhân, II, 149.

⁹⁷⁹ Bakara, 2/23; Tûr, 52/34; Hûd, 11/13; Âl-i İmran, 3/168 ayetlerine bkz., Burhân, II, 150.

⁹⁸⁰ Burhân, II, 150.

30- Üzüntü içeren hitaplar. “...*De ki: Öfkenizden ölüň...*”⁹⁸¹ ayeti bunun misalidir.⁹⁸²

31- Muhatabı yalânlayan hitaplar. “...*De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip okuyun.*”⁹⁸³ ayeti bunun misalidir.⁹⁸⁴

32- Muhatabı şereflendiren hitaplar. “*De ki: O, Allah’tır, bir tektir.*”⁹⁸⁵ Kur’ân’ı Kerim’de “kul/kâle” lafzıyla başlayan ifadeler bu grupta değerlendirilmiştir.⁹⁸⁶

33- Yok olan bir şeye yapılan hitaplar. “*Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece ona ol dememizdir. O da hemen oluverir.*”⁹⁸⁷ ayeti bunun misalidir.⁹⁸⁸

B. Suyûti’ye göre Hitâbü’l-Kur’ân

Hitâbü’l-Kur’ân konusunu kitabının elli birinci başlığında ele alân Suyûti, İbnü’l- Cevzî’nin Kur’ân’da on beş hitap şekli bulunduğünü görüşünü nakletmiştir. Alimlerin Kur’ân’daki hitap sayısını otuza çıkardığını söyleyen Suyûti, bu hitapları maddeler halinde sıralamıştır.⁹⁸⁹ Kur’ân’daki bu hitaplar şöyledir:

1- Hitabın umûmî olması. “*Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir...*”⁹⁹⁰ ayeti bunun misalidir. Bu ayette hitap bütün insanlardır.⁹⁹¹

2- Hitabın hususi olması. “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et...*”⁹⁹² ayeti bunun misalidir. Bu ayette hitap Hz Peygamberdir.⁹⁹³

3- Hitabın umûmî olması fakat maksadın hususi olması. “*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının...*”⁹⁹⁴ ayeti bunun misalidir. Bu ayette deli ve çocuklara hitap yoktur çünkü onlar dini emirlerle mükellef değildir.⁹⁹⁵

⁹⁸¹ Âl-i İmran, 3/119.

⁹⁸² Burhân, II, 150.

⁹⁸³ Âl-i İmran, 3/93.

⁹⁸⁴ Burhân, II, 150.

⁹⁸⁵ İhlas, 112/1.

⁹⁸⁶ Burhân, II, 150.

⁹⁸⁷ Nahl, 16/40; Yasin, 36/82; Bakara, 2/118 ayetlerine bkz., Burhân, II, 151.

⁹⁸⁸ Burhân, II, 151.

⁹⁸⁹ Burhân, II, 151.

⁹⁹⁰ Rûm, 30/54.

⁹⁹¹ İtkân, s 356.

⁹⁹² Mâide, 5/67.

⁹⁹³ İtkân, s 356.

4- Hitabın hususi olması fakat maksadın umûmî olması. “*Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde...*”⁹⁹⁶ ayeti bunun misalidir. Ayette muhatap Peygamber olmasına rağmen, talâk hakkına sahip olan herkesi kapsar.⁹⁹⁷

5- Hitabın cinse ait olması. “*Ey Peygamber!*” hitabı buna misaldir.⁹⁹⁸

6- Hitabın nev’e ait olması. “*Ey İsrâiloğulları!*” hitabı bunun misalidir.⁹⁹⁹

7- Hitabın isim verilerek olması. “*Dedik ki: Ey Adem! sen ve eşin cennete yerleşin...*”¹⁰⁰⁰ ayeti bunun misalidir. Kur’ân’da Hz Peygamber’e “*Yâ Muhammed!*” şeklinde doğrudan bir hitap yoktur fakat “*Ey Nebî*” , “*Ey Rasul*” şeklide hitap olmuştur. Bunun sebebi ise Rasûlullah yüceltilmekte diğer Peygamberler arasındaki yüksek mevkisi gösterilmekte ve mü’minlere peygamberlerinin adıyla seslenmemeleri öğretilmektedir.¹⁰⁰¹

8- Hitabın övme şeklinde olması. “*Ey iman edenler...*”¹⁰⁰² ayeti bunun misalidir. Aynı şekilde Mekke’lilere “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihat edenler...*”¹⁰⁰³ ayetindeki gibi övgüyle hitap vardır.¹⁰⁰⁴

9- Hitabın yerme şeklinde olması. “*Ey inkar edenler! Bugün özür dilemeyin...*”¹⁰⁰⁵ ayeti ile “*De ki: Ey kafirler!...*”¹⁰⁰⁶ ayeti bunun misalidir. Bu hitaplar ihanet manasında olduğundan Kur’ân’da sadece iki yerde vardır. Kafirlerle iltifat etmemek için genelde hitap gaib sigasıyla yapılır. “*İnkâr edenlere gelince...*”¹⁰⁰⁷ ayeti bunun misalidir.¹⁰⁰⁸

10- Hitabın ikramda bulunma şeklinde olması. “*Ey Nebî*” ve “*Ey Rasul*” ile başlayan ayetler bunun misalidir. Bazı ulema şöyle demiştir: Umûmî bir hüküm ifade eden ayetlerde “*Ey Rasul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et...*”¹⁰⁰⁹ ayetinde olduğu gibi “*Ey Rasul*” hitabı kullanılmış, hususilik ifade eden ayetlerde “*Ey Nebî! Allah’ın*

⁹⁹⁴ Hac, 22/1.

⁹⁹⁵ Itkân, s 356.

⁹⁹⁶ Talâk, 65/1.

⁹⁹⁷ Itkân, s 357.

⁹⁹⁸ Itkân, s 357.

⁹⁹⁹ Itkân, s 357.

¹⁰⁰⁰ Bakara, 2/35; Hûd, 11/48; Saffat, 37/104 ayetlerine bkz., Itkân, s 357.

¹⁰⁰¹ Itkân, s 357 .

¹⁰⁰² Nisâ, 41/136.

¹⁰⁰³ Enfal, 8/74.

¹⁰⁰⁴ Itkân, s 357.

¹⁰⁰⁵ Tahrim, 66/7.

¹⁰⁰⁶ Kafirun, 109/1.

¹⁰⁰⁷ Bakara, 2/6.

¹⁰⁰⁸ Itkân, s 357.

¹⁰⁰⁹ Mâide, 5/67.

helal kıldığını niçin haram ediyorsun...”¹⁰¹⁰ ayetinde de “*Ey Nebi*” hitabı kullanılmıştır. Suyûtî buna itiraz ederek “*Ey Nebi! Kadınları boşadığınız zaman...*” ayetinde olduğu gibi bir karine olursa hususi hitaptan umûmî hüküm manası anlaşılabilir. Çünkü “*Talâk*” fiilinin cemi sigasıyla geldiğini söylemiştir.¹⁰¹¹

11- Hitabın hakaret içerikli olması. “*Allah, öyleyse çık oradan çünkü sen kovuldun...*”¹⁰¹² ve “*Allah aşâğılık içinde kalın orada artık benimle konuşmayın der.*”¹⁰¹³ ayetleri bunun misalidir.¹⁰¹⁴

12- Hitabın alâya alma şeklinde olması. “*(Deyin ki): Tat bakalım, hani sen güçlüydün, şerefliydin...*”¹⁰¹⁵ ayeti bunun misalidir.¹⁰¹⁶

13- Tek bir lafızla genele yapılan hitap. “*Ey insan! Cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?*”¹⁰¹⁷ ayeti bunun misalidir.¹⁰¹⁸

14- Çoğul bir lafızla tek kişiye olan hitap. “*Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz.*”¹⁰¹⁹ ayeti bunun misalidir. Buradaki “*Rusul/Peygamberler*” lafzıyla hitap Hz Peygamberedir. Çünkü kendinden önce hayatta bir peygamber yoktur. Kendinden sonra peygamber de gelmeyecektir.¹⁰²⁰

15- İkili bir lafızla tek kişiye olan hitap. “*(Allah şöyle der): Atın cehenneme Hakka karşı inatçı, hayrı engelleyen, haddi aşan şüpheci her kafiri*”¹⁰²¹ ayeti bunun misalidir. Ayetteki hitap cehennemde vazifeli Mâlik isimli meleğedir yada cehennem bekçileri ile zebânileredir.¹⁰²²

16- Birli lafızla iki kişiye yapılan hitap. “*Fîravun: Sizin Rabbiniz kim ya Mûsa dedi...*”¹⁰²³ ayeti bunun misalidir. Ayetteki diğer kişi Hz Hârun’dur.¹⁰²⁴

¹⁰¹⁰ Tahrim, 66/1.

¹⁰¹¹ Itkân, s 357.

¹⁰¹² Hicr, 15/34.

¹⁰¹³ Mü’minûn, 23/108.

¹⁰¹⁴ Itkân, s 357.

¹⁰¹⁵ Duhan, 44/49.

¹⁰¹⁶ Itkân, s 357.

¹⁰¹⁷ İnfitar, 82/6.

¹⁰¹⁸ Itkân, s 357.

¹⁰¹⁹ Mü’minûn, 23/51.

¹⁰²⁰ Itkân, s 357.

¹⁰²¹ Kaf, 50/24.

¹⁰²² Itkân, s 358.

¹⁰²³ Taha, 20/49.

¹⁰²⁴ Itkân, s 358.

17- Çoğul bir lafızla iki kişiye yapılan hitap. “Musa’ya ve kardeşine, kavminiz için Mısır’da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın... ”¹⁰²⁵ ayeti bunun misalidir.¹⁰²⁶

18- İkili bir lafızla genele yapılan hitap. “Atın cehenneme... ”¹⁰²⁷ ayeti bunun misalidir.¹⁰²⁸

19- Bir kişiye yapılan hitaptan sonra genele yapılan hitap. “(Ey Muhammed) Sen hangi işte bulunursan bulun ona dair Kur’ân’dan ne okursan oku ve (ey insanlar sizler) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz... ”¹⁰²⁹ ayeti bunun misalidir.¹⁰³⁰

20- Genele yapılan hitaptan sonra bir kişiye yapılan hitap. “Namazı dosdoğru kılın... ”¹⁰³¹ ayeti ile “Mü’minleri müjdele... ”¹⁰³² ayeti bunun misalidir.¹⁰³³

21- Bir kişiye yapılan hitapta sonra iki kişiye yapılan hitap. “Dediler ki: Bizi atalârımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hakimiyet ikimizin eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz.”¹⁰³⁴ ayeti bunun misalidir.¹⁰³⁵

22- İki kişiye yapılan hitaptan sonra bir kişiye yapılan hitap. “Fîravun, sizin rabbiniz kim, ey Mûsa? dedi.”¹⁰³⁶ ayeti bunun misalidir.¹⁰³⁷

23- Belli birisine yapılan hitaptan, başkalârının kastedilmesi. “Ey Peygamber! Allah’a karşı gelmekten sakın, kafirlere ve münafıklara itaat etme.”¹⁰³⁸ ayeti bunun misalidir. Ayette hitap Hz. Peygamber’in şahsında ümmetinedir. Hz. Peygamberin kafirlere ve münafıklara itaati imkansızdır.¹⁰³⁹

¹⁰²⁵ Yunus, 10/87.

¹⁰²⁶ İtkân, s 358.

¹⁰²⁷ Kaf, 50/24.

¹⁰²⁸ İtkân, s 358.

¹⁰²⁹ Yunus, 10/61.

¹⁰³⁰ İtkân, s 358.

¹⁰³¹ Bakara, 2/43.

¹⁰³² Yunus, 10/87.

¹⁰³³ İtkân, s 358.

¹⁰³⁴ Yunus, 10/78.

¹⁰³⁵ İtkân, s 358.

¹⁰³⁶ Taha, 20/49.

¹⁰³⁷ İtkân, s 358.

¹⁰³⁸ Ahzab, 33/1.

¹⁰³⁹ İtkân, s 358.

24- Başka birisine yapılan hitaptan belli birisinin kastedilmesi. “*Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Halâ aklınızı kullanmayacak mısınız?*”¹⁰⁴⁰ ayeti bunun misalidir.¹⁰⁴¹

25- Belli bir şahsın kastedilmediği genele yapılan hitap. “*Görmedin mi ki: Şüphesiz göklerde ve yerde olanlar güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedirler. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur...*”¹⁰⁴² ayeti bunun misalidir. Bu ayette hitap belli bir kişiye değil muhatap olabilecek herkesedir.¹⁰⁴³

26- Bir şahsa hitaptan sonra hitabın başkasına çevrilmesi. “*Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse bilin ki o (Kur’ân) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?...*”¹⁰⁴⁴ ayeti bunun misalidir.¹⁰⁴⁵

27- İltifat¹⁰⁴⁶ sanatıyla yapılan hitap.¹⁰⁴⁷

28- Akıl sahiplerine yapılmış gibi cansız varlıklara yapılan hitap. “*Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne isteyerek veya istemeyerek gelin dedi. İki de isteyerek geldik dediler.*”¹⁰⁴⁸ ayeti bunun misalidir.¹⁰⁴⁹

29- Hitabın teşvik edici şekilde olması. “*...Eğer mü’min iseniz yalnızca Allah’a tevekkül ediniz.*”¹⁰⁵⁰ ayeti bunun misalidir.¹⁰⁵¹

30- Hitabın şefkat gösterme şeklinde olması. “*De ki: Ey kendilerinin alehine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...*”¹⁰⁵² ayeti bunun misalidir.¹⁰⁵³

31- Hitabın sevgi içerikli olması. “*Hani babasına şöyle demişti: Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?*”¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁰ Enbiya, 21/10.

¹⁰⁴¹ İtkân, s 359.

¹⁰⁴² Hac, 22/18.

¹⁰⁴³ İtkân, s 359.

¹⁰⁴⁴ Hûd, 11/14.

¹⁰⁴⁵ İtkân, s 359.

¹⁰⁴⁶ İltifatın kavramı için tezimizin 970. dipnotuna bkz.

¹⁰⁴⁷ İtkân, s 359.

¹⁰⁴⁸ Fussuleet, 41/11.

¹⁰⁴⁹ İtkân, s 359.

¹⁰⁵⁰ Mâide, 5/23.

¹⁰⁵¹ İtkân, s 359.

¹⁰⁵² Zümer, 39/53.

¹⁰⁵³ İtkân, s 359.

¹⁰⁵⁴ Meryem, 19/42.

ayetindeki “*Babacığım!*” ifadesi ile başka ayetlerdeki “*Ey oğulcuğum!*”¹⁰⁵⁵, “*Ey anamın oğlu!*”¹⁰⁵⁶ ifadeleri bunun misalidir.¹⁰⁵⁷

32- Hitabın acze düşürme şeklinde olması. “*Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’ân) hakkında şüpede iseniz, haydin onun benzeri bir sure getirin...*”¹⁰⁵⁸ ayeti bunun misalidir.¹⁰⁵⁹

33- Şereflendirme ifade eden hitap. “*De ki: Ben sizi ancak vahy ile uyarıyorum...*”¹⁰⁶⁰ ayeti bunun misalidir. Kur’ân’da “*Kul/Kâle*” ile başlayan tüm ayetler bu hitaba örnektir. “*Kul/Kâle*” ifadesi ile Hz. Peygamber’in ümmetine aracısız hitap edilerek yüce bir şeref verilmiştir.¹⁰⁶¹

34- Yok olan bir şeye yapılan hitap. Fakat bu hitap var olana tâbi olarak yapılan hitaptır. “*Ey Âdemoğulları!*” bunun misalidir. Bu hitap zamanın insanlarına olduğu kadar sonrakileri de içine alır.¹⁰⁶²

Suyûtî, bu hitap şekillerini naklettikten sonra bazı ulemanın Kur’ân’daki hitapları üç kısma ayırdığını söylemiştir. Bu hitaplar: Sadece Rasül’e yapılan hitaplar, sadece Rasül’ün dışındakilere yapılan hitaplar ve hem Rasül’e hem de Rasül’ün dışındakilere yapılan hitaplardır.¹⁰⁶³

C. Zerkeşî ve Suyûtî’nin Hitâbü’l-Kur’ân Konusunda Mukayesesi

Zerkeşî ve Suyûtî, Hitâbü’l-Kur’ân konusunu ele alırken alimlerin mesele ile ilgili alimlerin görüşlerini nakletmiş ve aynı alimlerden nakillerde bulunmuşlardır. Konuyu işlerken her iki müellifin de aynı ayetleri örnek gösterdikleri müşahade edilmektedir. Kur’ân’da kaç çeşit hitap şekli bulunduğu hususunda Zerkeşî, kırk çeşit hitabın olduğundan bahsetmiş ancak bunların otuz üç tanesine yer vermiş, Suyûtî ise ibnü’l-Cevzî’den naklen Kur’ân’da on beş hitap şekli bulunduğunu ve alimlerin bu sayıyı otuza çıkardığını ifade etmiş ancak kendisi Kur’ân’da otuz dört tane hitap şekli olduğunu açıklamıştır.

¹⁰⁵⁵ Lokman, 31/16.

¹⁰⁵⁶ Taha, 20/94.

¹⁰⁵⁷ İtkân, s 359.

¹⁰⁵⁸ Bakara, 2/23.

¹⁰⁵⁹ İtkân, s 359.

¹⁰⁶⁰ Enbiya, 21/45.

¹⁰⁶¹ İtkân, s 359.

¹⁰⁶² İtkân, s 359.

¹⁰⁶³ İtkân, s 359.

Zerkeşî, “Hitabın özel, muhatabın genel olması” maddesinde “*“Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde...”*”¹⁰⁶⁴ ayetini örnek gösterip ayetteki hitap Hz Peygambere olmasına rağmen talâk hakkına sahip olan herkesi içine alır demiştir. Suyûtî ise aynı ayeti “Umum ifade eden hususi hitap” maddesi altında değerlendirmiştir.

Zerkeşî, “İkramda bulunma şeklindeki hitaplar” maddesinde “*“Ey Âdem! sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yeyin...”*”¹⁰⁶⁵ ayetini misal verirken, Suyûtî ise “İkramda bulunma şeklindeki hitaplar” maddesinde “*“Ey Nebi”*” ve “*“Ey Rasul”*” ile başlayan ayetleri misal olarak vermiştir. Kur’ân’da hitap çeşitlerini sıralarken Zerkeşî, Suyûtî’den farklı olarak “Hitabın ve muhatabın özel olması” şeklinde bir hitap şekli zikreirken Suyûtî ise Zerkeşî’den farklı olarak “Muhatabı acze düşüren hitap” şeklinden bahsetmiştir.

Netice itibariyle Zerkeşî ile Suyûtî’nin Kur’ân’da hitaplar ve hitap çeşitleri konusunda yaklaşık olarak aynı görüşte oldukları görülmektedir. İkisinin de hitap çeşitlerine verdiği örnekler ve ayetlerden getirdikleri deliller aynıdır. Bu sebeple Zerkeşî ve Suyûtî bu meselede farklı bir görüş belirtmemişlerdir. Fakat Zerkeşî’nin muhataba ikramda bulunma ile ilgili hitapta misal verdiği ayetten Hz Âdem ve eşi Havvâ’nın cennette kalmasıyla onlara bir ikram bir üstünlük verilmesi gibi anlaşılırken Suyûtî’nin ise aynı meselede “*“Ey Nebi”*” ve “*“Ey Rasul”*” ile başlayan ayetleri örnek vermesi hitabın kapsamını biraz daha genişlettiğini düşündürmektedir.

¹⁰⁶⁴ Talâk, 65/1.

¹⁰⁶⁵ Araf, 7/19.

SONUÇ

Bu çalışmada hicri VIII. (milâdi XIV.) asırda Mısır'da yaşayan ünlü alim Bedreddin Zerkeşî “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” ve hicri X. (Milâdi XVI.) asırda yine Mısır'da yaşayan Celâleddin Suyûtî'nin “*el-Itkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adı altında Tefsir Usûlü konularında yazmış oldukları eserleri Ulûmü'l-Kur'ân bağlamında incelenip mukâyese edilmiştir.

Tezimizde Ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili görüşlerini mukayese etmeye çalıştığımız Zerkeşî 745/1344-794/1391 yılları arasında Mısır'ın Kâhire şehrinde yaşamıştır. O dönemde Mısır, Memlûklü devletinin hakimiyetindeydi. Zerkeşî, döneminin bir takım siyasi istikrarsızlıklara rağmen bölgenin önde gelen alimlerinden dersler almış, ilmi seyahatlerde bulunmuş ve kısa sürede kendini yetiştirmiştir. Hayatı boyunca siyasi hiçbir görev almayan Zerkeşî, kendini ilme adanmış müderrislik, kitap yazma ve fetva işleriyle meşgul olmuştur. Çalışmamıza konu olan diğer şahsiyetimiz Suyûtî de 849/911-1445/1505 yılları arasında Mısır'ın Kâhire şehrinde yaşamıştır. O dönemde de Mısır bölgesine yine Memlûklü devleti hakimdi. Fakat bu dönem Memlûklü devletinin yıkılmaya başladığı siyasi istikrarsızlıkların olduğu son dönemdir. Bunlara rağmen Suyûtî zamanın önde gelen alimlerinden dersler almış, ilmi seyahatlerde bulunmuş ve kendini yetiştirmiştir. O da aynen Zerkeşî gibi müderrislik, kitap yazma ve fetva işleriyle meşgul olmuştur. Bu dönemlerde sultanlara yakın olmuş fakat sonradan sultanla arası açılınca herşeyi bırakıp inzivaya çekilmiştir.

Kur'ân İlimlerine dair faaliyetlerin şifâhi olarak başladığını, kalıcı olabilmesi için yazılı hale getirildiğini hicri ikinci asrın başından başlayan tedvin sürecinin hicri üçüncü asırda en verimli çağını yaşadığını, Kur'ân İlimlerindeki ilk sistematik çalışmanın İbnü'l-Cevzî'ye ait “*Fünûnü'l-Efnân fî Uyûni'l-Kur'ân*” olduğunu ancak bu eserde Ulûmü'l-Kur'ân konularının özet olarak nakledilmiştir. Ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili tüm konuları terminoloji birliği sağlayacak şekilde iki kapak arasında toplayan, Ulûmü'l-Kur'ân terimini ona ait konuları ve kavramları Zerkeşî'nin “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” ve Suyûtî'nin “*el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adlı eserlerinde ele aldıklarını müşahede ettik. Ancak Zerkeşî'den sonra Suyûtî'nin “*el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*”ında Ulûmü'l-Kur'ân'ın sayısını artırıp yeni bir

düzenlemeye giderken metot ve yöntem olarak Zerkeşî'den farklı bir şey ortaya koyduğunu söylemek zordur. Bu nedenle Kur'ân İlimlerini ilk defa derli toplu bir şekilde ele almanın Zerkeşî olduğu söylenebilir.

Tezimizin asıl hedefi olan “Ulûmü'l-Kur'ân Bağlamında Zerkeşî ve Suyûtî'nin Mukayesesi” adlı bölümde müellifleri Sebeb-i Nüzûl, Nâsîh-Mensûh, Muhkem ve Müteşâbih, Vücûh ve Nezâir, İ'câzü'l-Kur'ân, Emsâlü'l-Kur'ân, Aksâmü'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Fevâtihu's-Süver, Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver, Cedelü'l-Kur'ân, Fedâilü'l-Kur'ân, Havâssü'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân, Ahrufu's-Seb'a ve Hitâbü'l-Kur'ân konularında mukayese etmeye gayret gösterdik. Netice de Zerkeşî ile Suyûtî'nin Sebeb-i Nüzûl, Vücûh ve Nezâir, İ'câzü'l-Kur'ân, Emsâlü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver, Cedelü'l-Kur'ân, Fedâilü'l-Kur'ân, Havâssü'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân, Ahrufu's-Seb'a ve Hitâbü'l-Kur'ân konularında hemen hemen aynı görüşte oldukları görülürken Nâsîh-Mensûh, Muhkem ve Müteşâbih, Aksâmü'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fevâtihu's-Süver konularında bazı hususlarda birbirlerinden farklı düşündüklerini tespit ettik.

Bu farklı görüşlerden Nâsîh-Mensûh hakkında Zerkeşî, bir Kur'ân ayetinin ancak diğer bir Kur'ân ayetini neshedebileceğini, mütevatir sünnetin bile Kur'ân'ı neshedemeyeceğini söylerken, Suyûtî Hz. Peygamberin sözlerinin de “O, kendi arzusuna göre konuşmaz, kendisine gelen vahiyden başka bir şey değildir.” ayetine göre vahiy telakki edileceğini ve buna ilaveten Kur'ân metnine girmeyen hadisi kutsi gibi metinlerin bulunduğunu dolayısıyla vahye müstenit olan sünnetin de Kur'ân ayetlerini neshedebileceği kanaatindedir. Çünkü nesh, bir hükmün kalkması ve yerine Hz Peygamber zamanında takarrur eden bir hükmün gelmesi demektir.

Muhkem ve Müteşâbih konusunda Zerkeşî, Müteşâbih ayetlerin manasının bilinebileceğini söyleyerek Âl-i İmran suresi yedinci ayetindeki vakf işaretinin “ve'r-râsîhûne fi'l-ilmî” ifadesinden sonraya konulmasının uygun olacağını söylemiştir. Çünkü Kur'ân, kendisiyle muhatap kılınan insan tarafından anlaşılacak için nâzil olduğuna göre onun kapalı bir yönünün olamayacağını belirterek Hurûf-u Mukattalârı da müteşâbih olarak kabul etmemiştir. Suyûtî ise Müteşâbih ayetlerin manasını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, ilimde derinleşenlerin ise müteşâbih ayetlere olduğu gibi inanması gerektiğini belirterek Âl-i İmran suresi

yedinci ayetindeki vakf işaretinin de “İllallah” ifadesinden sonraya konulması gerektiğini belirtmiştir. Suyûtî Hurûf-u Mukattalâri da müteşâbih ayetlerden kabul etmiştir.

Zerkeşî, Fevâtihu’s-Süver konusunu Aksâmü’l-Kur’ân başlığı altında incelemiştir. Kur’ân’da on beş sure yeminle başlar diyerek bu surelerin isimlerini nakletmiştir. Suyûtî ise Kur’ân’da yedi ayrı yerde Allah kendi nefesine yemin etmiştir. Diğer yeminlerinde mahlukata yapılan yeminler olduğunu söyleyerek Kur’ân’da bulunan yeminler hakkında tam bir sayı belirtmemiştir.

Zerkeşî, Kur’ân’daki mübhemlerin bir kısmının insanlar tarafından araştırılıp bilinebileceğini diğer bir kısmının da sadece Allah’ın bildiği mübhemler olarak iki kısma ayırmış ve sadece Allah’ın bildiği mübhemler hakkında yorum yapanları da hayretle karşılamıştır. Suyûtî’nin de Zerkeşî gibi mübhemleri iki kısma ayırdığı ve mübhemlerin sahih nakiller yoluyla bilinebileceği ancak mübhemlerle kastedilenlerin bizâtihi neler olduğu konusunda tam bir şey söylemenin doğru olmayacağını ifade ettiği görülmüştür. Zerkeşî’nin Kur’ândaki mübhemleri iki kısma ayırması hususu günümüz tefsir usulü kaynaklarında pek rastlamadığımız bir yaklaşımdır.

Fevâtihu’s-Süver hakkında Zerkeşî, hece harflerini Fevâtihu’s-süver başlığı altında incelerken Suyûtî’nin ise hece harflerini Müteşâbih ve Münâsebet başlığı altında ayrı bölümlerde incelediği görülmektedir. Zerkeşî, hece harflerinin esrarı ile ilgili görüşlere yer vermiş ve hece harfleriyle münâsebet ilmi arasında bağ kurup örnekler vermiştir. Suyûtî ise hece harflerini müteşâbihler ve münâsebet bölümlerinde incelediğinden Fevâtihu’s-süver başlığı altında sadece hece harfleriyle başlayan surelerin sayısını vermiştir. Zerkeşî, hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmaması hakkındaki tartışmaları vermiştir ve hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmadığı konusunda bir tercihte bulunmamıştır. Suyûtî ise hece harflerinin müstakil bir ayet olup olmaması konusuna fevatihu’s-süver başlığı altında değinmemiştir.

Zerkeşî ile Suyûtî’nin çalışmamız alâni içerisinde tahlil edilen konuları içerik olarak incelediğimizde konuların işleniş biçimi, yapılan alıntılar, konuların başında kaynak eser vermeleri, kavramsal tanımlamalâr yapmalârı, konuyla alâkalı çeşitli görüşlere yer vermeleri ve örneklerle açıklamalârı müelliflerin benzer yönleridir. Zerkeşî konuları derli toplu bir şekilde ele alırken Suyûtî’nin ise konuları rivayetlerle zenginleştirip teferruatlı bir şekilde ele aldığını müşahade ettik. Müelliflerin Nâsih-

Mensûh, Muhkem ve Müteşâbih, Aksâmü'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fevâtihu's-Süver konularında farklı düşündüklerini tespit ettik.

Sonuç olarak tezimiz kapsamında Zerkeşî ve Suyûtî'nin Ulûmü'l-Kur'ân konularındaki içeriklerine bakıldığında Suyûtî'nin "İtkân" ının özgün bir eser olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Özellikle Zerkeşî'nin "Burhân" ıyla olan benzerlikler, bazen isim belirterek bazen belirtmeden yapılan alıntılar İtkân'ın özgünlüğüne gölge düşürdüğü kanaatindeyiz. Kur'ân ilimlerine katkıları bakımından her iki müellifin katkısı tartışılmazdır. Müelliflerin "Burhân" ve "İtkân'ı" günümüzde de tefsir usulü için başvurulması gerekli olmazsa olmaz eserler arasında yer aldığını müşahede ettik. Ancak Kur'ân İlimlerinde metodoloji ve kavramsal çerçeve oluşturulması adına Zerkeşî'nin bir ilk olduğu sonucuna ulaştık.

Zerkeşî ve Suyûtî'nin Ulûmü'l-Kur'ân bağlamında ele aldıkları ve bizim de tahlil etmeye çalıştığımız Sebeb-i Nüzûl, Nâsîh-Mensûh, Muhkem ve Müteşâbih, Vücûh ve Nezâir, İ'câzü'l-Kur'ân, Emsâlü'l-Kur'ân, Aksâmü'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Fevâtihu's-Süver, Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver, Cedelü'l-Kur'ân, Fedâilü'l-Kur'ân, Havâssü'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân, Ahrufu's-Seb'a ve Hitâbü'l-Kur'ân konuları, Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya yönelik gösterdikleri metot ve yöntemlerle günümüzde okutulmaya ve tefsir metodolojisinde kullanılmaya devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akk**, Halid Abdurrahman, **Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhû**, Beyrut 1406/1986.
- Albayrak**, Halis, **“Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”**, AÜİFD, Ankara 1992.
- Askalâni**, İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-Kâmine fî Âyâni'l-Mieti's-Sâmine** (tah. Muhammed Seyyid Ca'du'l-Hak), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, Kâhire tsz.
- Aydemir**, Abdullah, **“Fezâilü'l Kur'ân”**, DİA, İstanbul 1995.
- Bağdâdî**, İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, I-II, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Bekiroğlu**, Harun, **“el-Burhân ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi”**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2012.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, Bilmen Yayınevi, I-II, İstanbul 1973.
- Birişik**, Abdulhamit, **“Kur'ân İlimleri”**, DİA, Ankara 2002.
- Bolelli**, Nurettin, **Belâgat**, İFAV, İstanbul 2002.
- Cerrahoğlu**, İsmail, **Tefsir Usûlü**, DİB Yay, Ankara 1988.
- Çakan**, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, İFAV, İstanbul 1989.
- Çetin**, Abdurrahman, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı Kerim Tarihi**, TDV İsam, İstanbul 1982,
- , **“Fevâtihu's-süver”**, DİA, İstanbul 1995.
- Deliser**, Bilal, **“Ez-Zerkeşî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri”**, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2004.
- Demirci**, Muhsin, **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, İFAV, İstanbul 1998.
- Dımeşkî**, Abdulkadir b. Bedran, **el-Medhal**, (Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki) , Müesseretü'r-Risale, Beyrut 1401 / 1981.
- Duman**, M. Zeki, **Beyânü'l-Hak** (Kur'ân'ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri), Fecr Yayınları, I-III, Ankara 2006.
- Ebû Zehra**, Muhammed, **Usûlü'l Fıkh**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kâhire 1947.
- Eroğlu**, Muhammed, **“Havâssu'l-Kur'ân”**, DİA, İstanbul 1997.
- Ethem**, İbrahim, **“Suyûtî”**, DİA, İstanbul 2007.

- Görener, İbrahim, “Tefsir Usûlü Ve Kur’ân İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Toplantısı]*, İstanbul 2008
- Gürkan, Menderes, “*Zerkeşî, Bedreddin*”, DİA, İstanbul 2013.
- Heyet, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1988.
- Hitti, Philip K, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yay, İstanbul 1981.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec, *Fünûnü’l-Efnân fî uyûni ulûmî’l-Kur’ân* (nşr. Hasan Ziyaeddin Itr), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1408/1987.
- İbnü’l-İmad, Ebü’l-Felah Abdulhayy b. Ahmed, *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, I-VI, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1992.
- İbnü’l-İmad, el-Hanbeli ed-Dımeşkî, *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, (Tahk. Abdulkadir el-Arnaut-Muhammed el-Arnaut), I-X, Dâru İbn Kesir Beyrut 1414 /1998.
- İbnü’l-Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, I-VI, Dâru’l-Maarif, Beyrut t.siz.
- İmamoğlu, İbrahim Hakkı, “*Celeddin es-Suyûtî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri: el-İtkân Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2011.
- İslam Ansiklopedisi, “*Memlukler*”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Karaçam, İsmail, *Kur’ân’ı Kerim’in Nüzûlü ve Kıraati*, Nedve yay, İstanbul 1974.
- Kâsımî, Muhammed Cemalüddin, *Mehâsinü’t-Tevil*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, Mısır 1376.
- Kattân, Mennâ, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetü Maârif, Riyad 1421/2000.
- Kâtîp Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an Esmâi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, I-II, Maârif Matbaası, İstanbul 1941.
- Kaya, Osman, *Kur’ân’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu’s- Seb’a*, CÜİFD, VIII/2, Aralık 2004, Sivas.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-Müellifin*, I-VIII, Mektebetü’l-Müsenna, Beyrut 1957.

- Koca**, Ferhat, *“Tahsis”*, DİA, Ankara 2007.
- Komisyön**, Dini Kavramlar Sözlüğü, *“Yemin”*, Diyanet Yayınları, Ankara 2006.
- Komisyön**, Dini Kavramlar Sözlüğü, *“Havas”*, Diyanet Yayınları, Ankara 2006.
- Komisyön**, **Dini Terimler Sözlüğü**, Hikmet Yayınları, İstanbul 1994.
- Kopraman**, M. Kazım Yaşar, **Mısır Memlukleri Türkler**, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002.
- Vehbi**, Mehmet, **Büyük Kur’an Tefsiri, (Hulâsatü’l-Beyân)**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1979.
- Mertoğlu**, Mehmet Suat, *“Kur’ân İlimleri”*, DİA, İstanbul 2010.
- Mutçalı**, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık, İstanbul 1995.
- Özbek**, Süleyman, *“Yakın Doğu Türk – İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Câlut”*, **Türkler**, Yeni Türkiye yay, Ankara 2002.
- Özdeş**, Talip, **Kur’ân ve Nesh Problemi**, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- Özkan**, Halit, *“Suyûtî”*, DİA, İstanbul 2010.
- Paçacı**, Mehmet, **Kur’ân’a Giriş**, TDV İsam, İstanbul 2010.
- Râzî**, Fahrüddin, **Nihâyetü’l-İ’câz fî Dirâyeti’l-İ’câz**, (nşr. Bekir Emin), Dar-ı İlmî’l- Melâyin, Beyrut 1985.
- Sâbûni**, Muhammed Ali, **et-Tıbyan fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Kalem, Beyrut t.siz.
- Sâlih**, Subhi, **Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1985.
- Sâmi**, Şemseddin, **Kâmûsu’l-Âlam**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- Sezgin**, Fuat, **Târihu’t-Turâsi’l-Arabî** (trc. Mahmut Fehmi Hicazi-Urfe Mustafa Said Abdurrahman), Riyad 1403/1983.
- Suyûtî**, Ebû’l-Fazl Abdurrahman Celalü’d-Din b. Kemalü’d-Din, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (tahk. Muhammed Salim Haşim), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.
- , *Hüsnü’l-Muhâdara fî Ahbâri Mısır ve’l-Kâhire*, (tahk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Kâhire 1387/1967.
- , *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, I-II, Mektebetü Dari’t-Turas, Mısır t.siz.
- Şâban**, Zekiyüddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, (çev: İbrahim Kaff Dönmez), TDV. Yay, Ankara 1990.
- Şakir**, Mahmut, **İslam Tarihi** (Çev. Ferid Aydın), I-VIII, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994.

- Tabbâ**, İyâd Hâlid, **el-İmâm el-hâfız Celâluddîn es-Suyûtî**, Ma'lemetü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Dımeşk 1996.
- Tahanevi**, Mustafa Ahmet, **Keşşâfü Istilahâtı'l-Fünûn**, I-II, Mektebetü Maârif. İstanbul 1404/1984.
- Tekin**, Vedat, **“Zerkeşî'nin el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ında Anlama ve Yorum”**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2007.
- Tekirdağ**, M. C. Şehabettin, **“Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”**, İÜEF Tarih Dergisi, İstanbul 1971.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, **“Cedel”**, DİA, İstanbul 1993.
- Yazır**, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1971.
- Yıldırım**, Suat, **Peygamberimiz'in Kur'ân Tefsiri**, Kayhan Yayınları, İstanbul 1983.
- , **“Kur'ân'ı Kerim'de Kıssalâr”**, AÜİFD., Ankara 1979.
- Yiğit**, İsmail, **“Memlukler”**, DİA, Ankara 2004.
- , **“Ayni'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış”**, MÜİFD., İstanbul 1997.
- Zehebî**, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, I-II, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Mısır 1396/1976.
- Zehebî**, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, **Siyeru Âlâmü'n-Nübelâ**, I-XXIII, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1984.
- Zerkânî**, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fîkr, Beyrut 2004.
- Zerkeşî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Bahadır, **Teşnîfu'l-Mesâmî bi-cem'il-cevâmî li Tâceddin es-Sübki**, (Tahk. Seyyid Abdülaziz, Abdullah Rebi), I-IV, Mektebetü Kurtuba, Kâhire 1999.
- , **el-İcâbe li İrâdi Mâ İstedrekethu Âişe ale's-Sahâbe**, (Çev.Bünyamin Erul), Kitabiyat, Ankara 2000.
- , **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (Muhakkik Mustafa Abdulkadir Ata), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2004.

- , **el-Mensur fî'l-Kavâid**, (Tahk. Teysir Faik Ahmet Mahmut), I-III, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, Kuveyt 1402 /1982.
- , **Selâsilü'z-Zeheb**, (Tahk. Muhammed el-Muhtar b. Şinkîti), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1990.
- Zirikli**, Hayreddin, **el-Âlam Kâmus Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Mustarabîn ve'l-Müsteşrikîn**, I-X, Dâru'l-İlim li'l-Melayin, Beyrut 1997.
- Ziyâde**, Mustafa Muhammed, **Müverrihûn fî Mısri fî'l-Karni'l-Hâmis Aşere el-mîlâdi el-Karnü't-Tâsii'l-Hicri**, Kâhire 1949.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Abdullah YAZAN

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 02.12.1977 YOZGAT

e-posta: abduallah.yazan.66@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Erciyes Üniversitesi	2002

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
15.07.2002	Yozgat İl Müftülüğü	İmam Hatip